

367 Annales Universitatis
Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 1689-9911

Studia Russologica

15 • 2022

Kolegium recenzentów

Dr hab. Anna Bolek (Kraków)

Prof. dr hab. Zofia Czapiga (Rzeszów)

Dr hab. prof. UR Ewa Dźwierzynska (Rzeszów)

Dr hab. prof. UP Janusz Henzel (Kraków)

Prof. dr hab. Krystyna Iwan (Szczecin)

Dr hab. prof. UJ Katarzyna Jastrzębska (Kraków)

Prof. dr hab. Ewa Komorowska (Szczecin)

Dr hab. prof. UŚ Jolanta Lubocha-Kruglik (Sosnowiec)

Prof. dr hab. Aleksander Naumow (Kraków, Wenecja, Włochy)

Prof. dr hab. Kazimierz Prus (Rzeszów)

Prof. dr hab. Wasilij Szczukin (Kraków)

Dr hab. prof. UG Katarzyna Wojan (Gdańsk)

Prof. dr hab. Władysław Woźniewicz (Poznań)

Dr hab. prof. UW r Włodzimierz Wysoczański (Wrocław)

Komitety redakcyjne

Dr hab. prof. UP Bogumił Ostrowski – redaktor naczelny

Dr hab. prof. UP Halina Chodurska – redaktor działów Językoznawstwo i Glottodydaktyka

Prof. zw. dr hab. Tadeusz Szerbowski – redaktor działu Przekładoznawstwo

Dr Adam Karpiński – redaktor działu Literaturoznawstwo, sekretarz redakcji

Rada Naukowa

Dr hab. Marta Bjeletić (Belgrad, Serbia)

Dr hab. prof. UJ Andrzej Dudek (Kraków, Polska)

Prof. dr hab. Ilona Janyšková (Brno, Czechy)

Prof. Igor Koškins (Ryga, Łotwa)

Prof. dr hab. Ľubor Králik (Bratysława, Słowacja)

Prof. dr hab. Jewgienij Nikołajewicz Stiepanow (Odessa, Ukraina)

© Copyright Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2022

ISSN 1689-9911

DOI 10.24917/ /16899911.15

Wydawnictwo Naukowe UP

Redakcja/Dział Promocji

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

tel./fax (12) 662-63-83, tel. (12) 662-67-56

e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl

Zapraszamy na stronę internetową: <http://www.wydawnictwoup.pl>

druk i oprawa: Zespół Poligraficzny WN UP

Od redaktorów

Zawierający trzynaście artykułów piętnasty tom prac wydawanych w ramach „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” dedykowany jest zmarłemu w 2022 roku **Prof. Januszowi Henzłowi** – wybitnemu badaczowi, wykładowcy, wychowawcy wielu pokoleń rusycystów. Z tego też względu przegląd różnorodnych tematycznie publikacji Redakcja postanowiła rozpocząć od artykułu, w którym prezentowana jest barwna i niezwykle interesująca sylwetka Profesora Janusza Henzla. Dla uczczenia pamięci Profesora zamieszczamy również wykaz Jego dorobku.

Autorzy pozostałych artykułów swe zainteresowania badawcze koncentrują wokół zagadnień językoznawstwa współczesnego (sposoby kreowania wizerunku Polaków i Polski, gry językowe jako narzędzie wojennej propagandy, problematyka neosemantyzacji we współczesnej prasie rosyjskiej) i historycznego (konstrukcje bezosobowe w staroruskich i średniorosyjskich zabytkach piśmiennictwa XII–XVI w.). W jednym z artykułów omówiono wciąż aktualne zagadnienie interferencji (na wszystkich poziomach systemu językowego) w językach pokrewnych – analizie poddano materiał języka polskiego i rosyjskiego. W nurcie ekologii języka sytuuje się poruszający istotne kwestie społeczne artykuł na temat coachingu w akademickiej przestrzeni komunikacyjnej.

Problematyce przekładu filmowego poświęcono dwa artykuły – pierwszy z nich dotyczy polskiego i rosyjskiego przekładu tytułów odcinków anglojęzycznego serialu „The Crown”, drugi – analizuje przekład języka potocznego w rosyjskojęzycznej wersji tłumaczenia filmu „Chłopaki nie płaczą”. Materiał empiryczny pozyskany z gry komputerowej *Dota 2* stał się podstawą analizy trudności, z jakimi przychodzi mierzyć się tłumaczom przy przekładzie opisów postaci mitologicznych w grach komputerowych.

Zagadnienia o charakterze filozoficzno-literackim stanowią przedmiot dociekań dwu kolejnych publikacji. Pierwsza poświęcona jest rozmyśleniom o hipostazach istoty Ja w prozie Edwarda Stachury, druga – najogólniej rzecz ujmując: przemianie człowieka w nowe stworzenie. Na podstawie spuścizny literackiej św. Filareta Drozdowa przedstawiono szereg istotnych zagadnień dotyczących m.in. antropologii prawosławnej, pojęcia obrazu i podobieństwa Boga oraz problematykę łaski.

Redakcja

Profesor Janusz Henzel

*Halina Zajęc-Knapik***Dydaktyczne koncepcje Profesora Janusza Henzla**

W listopadzie 2022 roku odszedł od nas Profesor dr hab. Janusz Henzel, wybitny polski rusycysta, czołowy przedstawiciel polskiej glottodydaktyki rusycystycznej, długoletni dyrektor Instytutu Filologii Rosyjskiej (funkcję tę pełnił ponad trzydzieści lat), zasłużony przedstawiciel kadry naukowo-dydaktycznej Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, na którym przepracował ponad 50 lat, nauczyciel wielu pokoleń studentów rusycystów i pracowników naukowo-dydaktycznych. Profesor Janusz Henzel znał znakomicie język rosyjski i jego literaturę. Odegrał znaczącą rolę w działalności Katedry rusycystycznej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, którą kierował i która dzięki niemu rozwijała się pod względem naukowym i dydaktycznym. Brał czynny udział w życiu rusycystycznego środowiska naukowego i oświatowego poprzez wygłaszanie referatów na sympozjach, konferencjach naukowych krajowych i zagranicznych, uczestniczenie w komisjach opracowujących programy szkolne, patronowanie eksperymentom dydaktycznym i inspirowanie opracowywania materiałów glottodydaktycznych. Z racji swoich twórczych osiągnięć naukowych, zwłaszcza w dziedzinie glottodydaktyki, oraz znakomitego talentu pedagogicznego i organizacyjnego był znany nie tylko w uczelniach Polski, ale i poza jej granicami.

Janusz Maria Henzel urodził się 2 listopada 1935 roku w Krakowie w rodzinie inteligenckiej. Jego ojciec był geodetą, a matka nauczycielką muzyki, która przekazała mu do niej zamiłowanie. Swoje zainteresowania muzyczne rozwijał w szkole podstawowej i średniej. Szkołę podstawową ukończył w 1948 roku, następnie uczęszczał do I Liceum Ogólnokształcącego im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie. W roku 1952 zdał egzamin dojrzałości i postanowił zdawać na kierunek muzykologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po nieudanej próbie dostania się na ten kierunek został przyjęty na filologię rosyjską na tymże Uniwersytecie. Zamierzał ponownie zdawać na muzykologię, jednakże studia rusycystyczne okazały się dla Niego interesujące (zwłaszcza historia literatury rosyjskiej) i postanowił je kontynuować. Magisterium z filologii rosyjskiej otrzymał w 1956 roku na podstawie pracy napisanej pod opieką prof. Wiktora Jakubowskiego¹ z Uniwersytetu Jagiellońskiego, która była poświęcona tematyce kaukaskiej okresu romantyzmu.

¹ Wiktor Jakubowski (ur. 5 XII 1896 r. w Rydze, zm. 13 VIII 1973 r.). Ukończył gimnazjum w Rydze, a następnie studia romanistyczne w Petersburgu, uzyskując w 1918 roku tytuł kandydata nauk filologicznych. Był poliglotą, znającym obok łaciny, greki, rosyjskiego i fran-

Z dniem 1 września 1956 roku został przyjęty na stanowisko asystenta w Katedrze Języka i Literatury Rosyjskiej ówczesnej krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Katedra została utworzona w 1952 roku (wcześniej istniał utworzony w 1951 roku Zakład Języka Rosyjskiego). Twórcą kierunku filologii rosyjskiej i kierownikiem Zakładu, a następnie Katedry był prof. Włodzimierz Gałęcki², który zatrudnił wówczas mgra Janusza Henzla na stanowisku asystenta, a po upływie dwóch lat awansował na stanowisko starszego asystenta.

W 1964 roku mgr Janusz Henzel obronił na krakowskiej WSP rozprawę doktorską na temat *Proza Aleksandra Biestużewa-Marlinskiego okresu petersburskiego*, której promotorem był prof. Wiktor Jakubowski. Rozprawa została opublikowana w formie monografii w 1967 roku (Wydawnictwo PAN „Ossolineum”). W 1967 roku został zatrudniony na stanowisku adiunkta i pozostawał na nim do roku 1971³.

W dniu 1 marca 1967 roku dr Janusz Henzel został mianowany kierownikiem Katedry Języka i Literatury Rosyjskiej i sprawował tę funkcję do 15 lutego 1969

cuskiego także włoski, hiszpański, angielski, niemiecki i ukraiński oraz kilka innych języków słowiańskich. W latach 1921–1944 przebywał w Warszawie, gdzie zajmował się tłumaczeniami z języków obcych. Prowadził szeroką działalność naukową i organizacyjną. Po wojnie w 1948 roku objął kierownictwo Katedry Historii Literatury Rosyjskiej w Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 1950–1955 wykładał literaturę rosyjską w krakowskiej WSP. Odegrał istotną rolę w kształceniu kadry rusycystycznej tej Uczelni. Pod jego opieką promotorską ukończyli doktoraty Janusz Henzel (1964), Józef Smaga (1967), Ewa Sławęcka (1967), Stela Goldgart (1968), Zofia Dziechciaruk (1971). Wszyscy oni wykładali na filologii rosyjskiej (obecnie) Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i byli specjalistami w dziedzinie historii literatury rosyjskiej; zob. *Leksykon profesorów Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej 1946–2006*, red. J. Hampel, F. Kiryk, I. Pietrzkiewicz, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, s. 172.

² Włodzimierz Gałęcki (ur. 18 marca 1888 r. w Warszawie, zm. 10 maja 1968 r. w Krakowie) – formalnie docent tytułowany profesorem. W czasie okupacji brał udział w organizowaniu tajnego nauczania w Krakowie. Po wojnie był kuratorem w Krakowie, podjął także współpracę z UJ i krakowską WSP jako wykładowca języka rosyjskiego. W 1946 roku rozpoczął pracę w krakowskiej WSP, a w roku 1950 utworzył kierunek filologii rosyjskiej. W latach 50. ubiegłego wieku poświęcił się kształceniu nauczycieli rusycystów i stworzył podstawy metodyki nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej. Od 1953 do 1960 był kierownikiem katedry filologii rosyjskiej WSP. Autor metody nauczania języka rosyjskiego zwanej porównawczą, kombinowaną lub mieszaną, autor pierwszych podręczników metodyki nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej, autor i współautor programów i podręczników szkolnych, członek komitetu redakcyjnego czasopisma „Język Rosyjski”, przewodniczący komisji programowej i podręcznikowej Ministerstwa Oświaty do spraw języka rosyjskiego. Prowadził wykłady i seminaria magisterskie z metodyki nauczania języka rosyjskiego, pełnił funkcję promotora rozpraw doktorskich. Jego doktorantami byli Ludwik Grochowski i Władysław Woźniewicz (odegrali oni istotną rolę w rozwoju polskiej glottodydaktyki, działali na uczelniach Gdańsk, Rzeszów i Poznań) oraz Krystyna Iwan (Uniwersytet Szczeciński); zob. *Leksykon profesorów...*, s. 130–131. Zob. J. Henzel, *Wspomnienia rusycysty [w:] Uczelnia w mojej pamięci. Kartki z dziejów Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*, zebrał T. Budrewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2011, s. 51–54.

³ Zob. *Leksykon profesorów...*, s. 166.

roku (z półroczną przerwą, o czym będzie mowa poniżej)⁴. Prof. Gałęcki przebywał już na emeryturze, jednakże sprawował jeszcze kontrolę nad Katedrą do roku 1968, tj. do swojej śmierci. W roku 1967, wskutek choroby prof. Gałęckiego i zgodnie z jego wolą, dr Janusz Henzel przejął prowadzenie wykładów i seminariów z dydaktyki języka rosyjskiego, gdyż oprócz prowadzenia badań z zakresu historii literatury rosyjskiej, zajmował się już od roku 1963 zagadnieniami związanymi z glottodydaktyką.

Warto nadmienić, iż pracował On w dopiero co rozwijającej się Katedrze Języka i Literatury Rosyjskiej. W tym czasie pracowali w niej także mgr Ludwika Jochym-Kuszlukowa, mgr Krystyna Lorenz (po mężu Iwan), mgr Józef Smaga, mgr Ewa Lorenc-Sławęcka, mgr M. Cieśla, mgr Anna Brzezińska-Sobczyk, mgr Stanisław Łużny, mgr Wiesława Cieślińska, mgr Emilia Wołodźko.

Profesor Włodzimierz Gałęcki był czołową postacią Katedry, twórcą dydaktyki języka rosyjskiego jako samodzielnej dyscypliny naukowej i postacią zasłużoną dla polskiej oświaty. Dzięki jego działalności krakowska WSP stała się „głównym ośrodkiem rozwoju dydaktyki języka rosyjskiego jako dyscypliny naukowej”⁵. W wyniku zaistniałych zmian politycznych w Polsce w latach 50. ubiegłego wieku język rosyjski został wprowadzony jako obowiązkowy do starszych klas szkół podstawowych, do liceów oraz szkół zawodowych. Wiązało się to z koniecznością kształcenia nauczycieli tego przedmiotu, opracowania programów oraz stworzenia podstaw metodyki nauczania języka rosyjskiego, która w Polsce nie miała żadnych tradycji⁶. W uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych zaczęły powstawać katedry filologii rosyjskiej. Metoda opracowana przez prof. Gałęckiego zwana porównawczą, kombinowaną lub mieszaną (oparta na tzw. zreformowanej metodzie bezpośredniej stosowanej w nauczaniu języków obcych w Polsce w okresie międzywojennym) była stosowana w latach 50. i na początku lat 60. ubiegłego wieku w szkołach polskich i przynosiła zadowalające efekty w nauczaniu języka rosyjskiego. W latach 60. ubiegłego wieku zaczęła być wypierana przez propagowaną przez rusycystów warszawskich metodę aktywną, która została wprowadzona w trybie administracyjnym⁷ (o czym będzie mowa poniżej). W tej zaistniałej sytuacji mgr Janusz Henzel, pod kierownictwem prof. Gałęckiego, rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na krakowskiej WSP.

Profesor Gałęcki był dla Profesora Janusza Henzla przez cały okres jego twórczej i dydaktycznej działalności na Uczelni

ideałem pedagoga i człowiekiem, aczkolwiek skromnym i nie epatującym swego otoczenia oryginalnością, to jednak wyróżniającym się siłą swego oddziaływania. Osobowość

⁴ Zob. J. Henzel, *Instytut Filologii Rosyjskiej* [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, red. Z. Ruta, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1981, s. 103.

⁵ J. Henzel, *Dzieje dydaktyki języka rosyjskiego* [w:] *Dzieje dydaktyk przedmiotowych w 65-letniej tradycji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*, red. J.R. Paško, K. Potyrała, J. Zielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2011, s. 202.

⁶ Por. W. Gałęcki, *Jeszcze raz przez życie. Wspomnienia*, przedm. J. Hulewicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1966, s. 417.

⁷ Por. *Leksykon profesorów...*, s. 130–131. Zob. J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 51–54.

prof. Gałęckiego była bardzo ważnym czynnikiem kształtującym atmosferę, w jakiej przebiegała praca dydaktyczna i naukowa pracowników katedry oraz klimat, w jakim studenci, zarówno stacjonarni, jak i zaocznicy przyswajali umiejętności językowe oraz wiedzę z zakresu literaturoznawstwa, językoznawstwa i glottodydaktyki⁸.

Był On zainspirowany postawą i działalnością naukową prof. Gałęckiego (uczęszczał na studiach na jego wykłady, które prowadził z metodyki nauczania języka rosyjskiego na kierunku rusycystyka Uniwersytetu Jagiellońskiego i zdawał u niego egzamin z tego przedmiotu). W pracy kierował się jego dewizą: „To nie studenci są stworzeni dla nas. To my jesteśmy stworzeni dla studentów”⁹.

W pierwszych latach pracy na WSP mgr Janusz Henzel prowadził ćwiczenia z historii literatury rosyjskiej, ze wstępu do literaturoznawstwa i z praktycznej nauki języka rosyjskiego na studiach stacjonarnych i zaocznych. W latach 50. i 60. ubiegłego wieku wyjeżdżał ze studentami na 4-tygodniowe letnie obozy językowe organizowane w miejscowościach pod Krakowem, których był doskonałym kierownikiem i organizatorem. Na obozach tych poprzez system ćwiczeń w mówieniu i utrzymywanie w ciągu dnia dyscypliny językowej wdrażano studentów do swobodnej konwersacji w języku rosyjskim. Oprócz zajęć konwersacyjnych odbywały się zajęcia „artystyczne”, polegające na recytacjach i próbach chóru. Pieśni i recytacje przyswojone na obozach były potem wykonywane na różnych imprezach uczelnianych. W ich prowadzeniu wykorzystywał swoje umiejętności muzyczne zdobyte w szkołach muzycznych. Na uwagę zasługuje fakt, iż kierował kilkudziesięcioosobowym trzygłosowym Chórem Rusycystów i był jego dyrygentem w latach 1958–1970. Chór ten do końca lat 60. ubiegłego wieku otwierał rok akademicki słynnym *Gaudeamus*. W latach 1965–1967 oraz 1968–1970 był opiekunem zespołów recytatorskich „Parabola” i „Parabola II”, które występowały na akademiach i wieczorach poetyckich na Uczelni, w szkołach średnich na terenie Krakowa oraz w domach kultury¹⁰.

Wydarzenia marcowe 1968 roku miały wpływ na biografię Profesora Janusza Henzla. Na zwołanym w tym czasie na Uczelni na polecenie „władz zwierzchnich” ideologicznym zebraniu pracowników, na którym przemówienie wygłosił prawdopodobnie działacz PZPR¹¹, zadał dwa pytania, w których wyraził wątpliwość, czy słuszne jest karanie studentów uczestników wydarzeń marcowych wcielaniem do wojska oraz oskarżanie Polaków pochodzenia żydowskiego o postawę antypolską¹². Za owe pytania został zawieszony w pełnieniu obowiązków kierownika Katedry oraz kierownika Zakładu Dydaktyki Języka Rosyjskiego¹³. Po zaistniałym incydencie został wezwany do Rektora na rozmowę, którą tak wspominał:

⁸ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 53.

⁹ J. Henzel, *Dzieje...*, s. 202.

¹⁰ Zob. J. Henzel, E. Sławęcka, J. Smaga, *Katedra Języka i Literatury Rosyjskiej w latach 1961–1971* [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie w latach 1961–1971. Główne kierunki działalności dydaktycznej i naukowej*, red. Z. Tabaka, seria Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, z. 46, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1973, s. 98–99.

¹¹ Zob. J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 62.

¹² Zob. tamże, s. 62–63.

¹³ W Katedrze Języka i Literatury Rosyjskiej od roku 1964 działały trzy Zakłady, które nie były usankcjonowane formalnie, ale odegrały ważną rolę w procesie działalności

Rozmowa z Rektorem miała nieoczekiwany przebieg. Prof. Danek po ojcowsku skarcił mnie za narażanie się na represje i oświadczył, że będę odsunięty od pełnienia obowiązków kierownika katedry, a w następnym semestrze otrzymam półroczny urlop naukowy dla przygotowania habilitacji. Kara była więc symboliczna, a nawet mogła przyspieszyć moją karierę naukową¹⁴.

W czasie trwania urlopu, kiedy katedrą kierowała doc. dr hab. Mieczysława Romankówna, prodziekan Wydziału Filologiczno-Historycznego (w okresie od 15 lutego do 30 września 1969)¹⁵, często był proszony o pomoc w rozwiązywaniu problemów związanych z organizacją studiów rusycystycznych. Po ukończeniu urlopu z dniem 1 października 1969 roku został ponownie mianowany kierownikiem Katedry. W 1971 roku wszedł do grona tzw. docentów grudniowych (po dośściu do władzy Edwarda Gierka) wraz z dr Ewą Sławęcką, dr Józefem Smagą i później dr Ludwiką Jochym-Kuszlukową. Z dniem 1 marca 1971 roku mianowano Go na stanowisko docenta etatowego i pozostawał na nim do roku 1991¹⁶.

Po dokonanej reformie struktury Uczelni, w wyniku której zostały wprowadzone instytuty, został powołany w 1971 roku na stanowisko dyrektora Instytutu Filologii Rosyjskiej (wcześniej istniała Katedra Języka i Literatury Rosyjskiej, która 1 grudnia 1971 roku została przekształcona w Instytut Filologii Rosyjskiej). W utworzonym Instytucie funkcjonowały trzy Zakłady: Zakład Literatury Rosyjskiej i Radzieckiej, Zakład Języka Rosyjskiego i Zakład Dydaktyki Języka Rosyjskiego, którymi kierowali kolejno dr Ewa Sławęcka, dr Ludwika Jochym-Kuszlukowa i dr Janusz Henzel¹⁷.

Funkcję dyrektora Instytutu Filologii Rosyjskiej krakowskiej WSP doc Janusz Henzel pełnił od roku 1971 do roku 1981 z mianowania, od roku 1981 do roku 1984 z wyboru, od roku 1984 do roku 1991 ponownie z mianowania i od roku 1991 z wyboru. Z pięcioletnią przerwą, kiedy funkcję pełnił dr Edward Szędziolorz w latach 1981–1988¹⁸. Równocześnie w latach 1971–1981 i od 1988 do 1999 pełnił funkcję kierownika Zakładu Dydaktyki Języka Rosyjskiego. Od roku 1999 do 2003 był kierownikiem Katedry Dydaktyki Języka Rosyjskiego¹⁹.

Z dniem 1 października 1991 roku doc. Janusz Henzel został mianowany na stanowisko profesora nadzwyczajnego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Funkcję dyrektora Instytutu Filologii Rosyjskiej pełnił do końca jego istnienia, tj. 30 września 2003 roku.

dydaktycznej Katedry. Były to: Zakład Historii Literatury Rosyjskiej i Radzieckiej, Zakład Języka Rosyjskiego, Zakład Dydaktyki Języka Rosyjskiego (zob. J. Henzel, *Instytut...*, s. 103).

¹⁴ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 63.

¹⁵ J. Henzel, E. Sławęcka, J. Smaga, dz. cyt., s. 86.

¹⁶ Zob. D. Dziewanowska, *Biografia Profesora Janusza Henzla*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2007, z. 1, s. 6.

¹⁷ Zob. J. Henzel, *Instytut...*, s. 102–103.

¹⁸ Zob. W. Cieślińska, *Janusz Henzel – w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Rusycystyczne” 1995, z. 9, s. II.

¹⁹ Por. D. Dziewanowska, dz. cyt., s. 6; zob. także *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w 40 roku działalności*, oprac. F. Kiryk, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986, s. 24.

W dniu 1 października 2003 roku w Akademii Pedagogicznej został utworzony Instytut Neofilologii, który połączył wszystkie kierunki filologii obcych. W latach 2003–2006 w zintegrowanym wówczas Instytucie Neofilologii pełnił funkcję kierownika Katedry Glottodydaktyki tego Instytutu (funkcję dyrektora Instytutu Neofilologii pełniła w tym czasie prof. Teresa Żeberek) oraz wchodzącej w jej skład pracowni Dydaktyki Języka Rosyjskiego, aż do przejścia na emeryturę z dniem 1 października 2006 roku.

W latach 50. i 60. ubiegłego wieku prowadził zajęcia z historii literatury rosyjskiej i teorii literatury oraz praktycznej nauki języka rosyjskiego. Jego zainteresowania naukowe dotyczyły historii literatury rosyjskiej okresu preromantyzmu i romantyzmu (głównie prozy A. Biestużewa-Marlinskiego i poezji M. Lermontowa). Osiągnięcia naukowe w zakresie literaturoznawstwa znalazły wyraz w licznych artykułach, wśród których na uwagę zasługują: *O текстологических недостатках нового издания сочинений А.А. Бестужева-Марлинского* („Русская литература” 1961, nr 1), *Zagadnienie preromantyzmu w prozie rosyjskiej* (w: *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, Kraków 1973), *Замечания о двух поэмах Лермонтова. „Последний сын вольности, Демон”* („Русская литература” 1977, nr 2)²⁰.

W latach 60. ubiegłego wieku zaczął się angażować się w problematykę nauczania języka rosyjskiego (zrezygnował z badań nad rosyjską prozą okresu romantyzmu, które miały być podstawą jego habilitacji) i zainteresował się zagadnieniami związanymi z doskonaleniem procesu glottodydaktycznego. Jak pisał, „Coraz bardziej zaangażowany w problematykę nauczania języka, zrezygnowałem na początku lat 70. z kontynuowania badań nad rosyjską prozą okresu romantyzmu [...] i poświęciłem się glottodydaktyce”²¹; „wkrótce z historyka literatury (z której to dziedziny doktoryzowałem się w 1964 r. i zamierzałem się habilitować) stałem się glottodydaktykiem”²².

W tychże latach dr Janusz Henzel zajął się wdrażaniem do nauczania języka rosyjskiego na studiach rusycystycznych, a następnie w szkole podstawowej i średniej opracowanej przez Niego nowej metody glottodydaktycznej, którą nazwał reproduktywno-kreatywną (tekstualno-kognitywną). Pisał:

metodę nazwałem reproduktywno-kreatywną, albowiem uczy ona stopniowego przechodzenia od odtwarzania do tworzenia tekstów obcojęzycznych, lub tekstualno-kognitywną, ponieważ opiera się ona, z jednej strony, na pracy z tekstem obcojęzycznym, z drugiej zaś – na przyswajaniu i świadomym stosowaniu elementarnej wiedzy o systemie przyswajanego języka²³.

Na uwagę zasługuje zaprezentowanie istotnych informacji z przebiegu eksperymentalnego wdrażania metody reproduktywno-kreatywnej w nauczaniu języka rosyjskiego jako obcego.

Metoda reproduktywno-kreatywna została opracowana celem optymalizacji nauczania języka rosyjskiego na studiach rusycystycznych, a w dalszej kolejności

²⁰ Zob. tamże.

²¹ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 59.

²² J. Henzel, *Dzieje...*, s. 204.

²³ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 71.

nauczania tego języka w szkole średniej i podstawowej. Spowodowała ona pozytywny przełom w nauczaniu języka rosyjskiego wśród studentów filologii rosyjskiej na ówczesnej WSP oraz w szkołach podstawowych i średnich Polski, zwłaszcza Południowej, a jej zadowalające efekty w nauczaniu były już widoczne po pierwszym semestrze jej stosowania. Budziła nadzieje na zoptymalizowanie nauczania języka rosyjskiego i być może innych języków obcych²⁴.

Została ona po raz pierwszy zastosowana eksperymentalnie przez mgra Janusza Henzla na zajęciach z praktycznej nauki języka rosyjskiego na roku I w październiku 1963 roku. Do jej opracowania skłoniły Go krytyczne uwagi pod adresem wymowy studentów, jakie wysunęły dwie wykładowczynie z Uniwersytetu Moskiewskiego, które brały udział w letnim obozie językowym studentów w Pułtusku w roku 1963.

Odnotowały one – pisał – nieprawidłowości w dziedzinie redukcji samogłosek nieakcentowanych oraz udźwięczniania i ubezdźwięczniania spółgłosek, a także w zakresie intonacji, przy czym ich ogólna ocena znajomości języka przez naszych studentów była pozytywna²⁵.

Wówczas mgr Janusz Henzel, za zgodą prof. Gałęckiego, w prowadzonej przez siebie jednej z grup ćwiczeniowych na roku I, zaczął prezentować transkrypcję fonetyczną, reguły artykulacyjne i intonacyjne oraz oparte na tych regułach ćwiczenia. Podstawą do ich opracowania były wiadomości, które nabył na zajęciach z gramatyki opisowej języka rosyjskiego, prowadzonych przez mgra Wiesława Witkowskiego na Uniwersytecie Jagiellońskim²⁶.

Eksperyment zakończył się pomyślnie, a założenia nowej metody zostały opublikowane przez Niego w formie artykułu w roku 1967²⁷.

Metoda reproduktywno-kreatywna, – pisał – stopniowo modyfikowana i doskonalona przez zespół pracowników Zakładu Dydaktyki [...], począwszy od października roku 1967 stała się podstawą działalności dydaktycznej Katedry w zakresie ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego. Zastosowano ją w sześciu równoległych grupach laboratoryjnych, na jakie podzielił się rok I, rozpoczynający studia w r. 1967²⁸.

Pozytywne wyniki jakie uzyskano, nauczając metodą reproduktywno-kreatywną na studiach rusycystycznych, skłoniły dra Janusza Henzla do prób jej zastosowania w szkole średniej i podstawowej. Po latach tak pisał o swej metodzie:

Czynnikiem, motywującym mnie do zainicjowania tej pracochłonnej i czasochłonnej akcji, był kryzys w szkolnym nauczaniu języka rosyjskiego, wywołany wypieraniem metody Gałęckiego przez tzw. metodę aktywną, którą lansował dysponujący wpływami w Ministerstwie oraz Instytucie Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych (IKNiBO)

²⁴ Por. J. Henzel, E. Sławęcka, J. Smaga, dz. cyt., s. 88; J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 67–75.

²⁵ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 68.

²⁶ Tamże.

²⁷ J. Henzel, *Propozycje metodyczne w zakresie prowadzenia ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Rusycystyczne II” 1967, z. 27, s. 57–67.

²⁸ J. Henzel, E. Sławęcka, J. Smaga, dz. cyt., s. 87.

mgr Piotr Nomańczuk, wspierał go zaś (*O tempora! O mores!*) były doktorant prof. Gałęckiego wykładowca Uniwersytetu Gdańskiego dr Ludwik Grochowski²⁹.

Negatywne skutki metody aktywnej były widoczne począwszy od roku 1970 na egzaminach wstępnych na studia rusycystyczne. Metoda ta, będąca wariantem popularnej wówczas w USA metody audiolingwalnej (słuchowo-ustnej), „zakładała kształtowanie nawyków językowych przy minimalnym udziale świadomości i w zupełnym oderwaniu od języka ojczystego”³⁰. Krytykę metody aktywnej podjęli w tym czasie pracownicy rzeszowskiej WSP dr Aleksander Doros (były pracownik Katedry krakowskiej WSP) oraz Władysław Woźniewicz (były doktorant prof. Gałęckiego)³¹.

Metodę reproduktywno-kreatywną zaczęto stosować od roku 1967 we wszystkich grupach studentów na roku I filologii rosyjskiej krakowskiej WSP. Istotną rolę w jej doskonaleniu i praktycznym stosowaniu odegrał absolwent WSP mgr Edward Szędzielorz³². Przebywając na stażu na Uniwersytecie Moskiewskim, zapoznał się on z teorią konstrukcji intonacyjnych opracowaną przez Jelenę Bryzgunową, którą przystosował do praktycznego nauczania intonacji na filologii rosyjskiej oraz „sprawdził empirycznie przydatność tej adaptacji w procesie dydaktycznym”³³. Stworzył (wspólnie z Januszem Henzlem) skrypt *Wymowa i intonacja rosyjska*³⁴ i suplement stanowiący uzupełnienie skryptu i zawierający wybór tekstów, które mogły być stosowane na III etapie nauczania metodą reproduktywno-kreatywną. Skrypt był stosowany do połowy lat 90 ubiegłego wieku³⁵.

Metoda reproduktywno-kreatywna składała się z sześciu etapów, na których kolejno przyswajano: etap I – nauczanie wymowy, etap II – nauczanie intonacji, etap III – dosłowna reprodukcja tekstów z podręcznika, etap IV – ustna reprodukcja tekstów opowiadań, nowel, tekstów dialogowych na tematy z życia codziennego, która przechodziła w bardziej swobodną, etap V – samodzielne wypowiadanie się w oparciu o przeczytany tekst, a także obejrzany film, etap VI – swobodne i samodzielne wypowiadanie się na tematy związane z tekstami, ale i nie tylko. Równocześnie na wszystkich etapach odbywało się nauczanie ortografii i praktyczne nauczanie gramatyki³⁶.

Od chwili wprowadzenia metody reproduktywno-kreatywnej zaczęło się stopniowe podnoszenie poziomu językowego studentów rusycystów. Dało się to

²⁹ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 71.

³⁰ Tamże.

³¹ Szersze omówienie metody reproduktywno-kreatywnej w ujęciu historycznym, zob. H. Zając, *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*, cz. I: *Metody glottodydaktyczne*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008, s. 68–93.

³² E. Szędzielorz napisał i obronił w 1974 r. pracę doktorską na temat rosyjskich konstrukcji intonacyjnych, której promotorem był dr Janusz Henzel.

³³ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 70.

³⁴ J. Henzel, E. Szędzielorz, *Wymowa i intonacja rosyjska (skrypt dla słuchaczy I roku filologii rosyjskiej WSP)*; wyd. IV z suplementem, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 1980; wyd. 5: 1986.

³⁵ Zob. J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 70–71.

³⁶ Zob. J. Henzel, *Nauczanie języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978.

zauważyć podczas praktyk pedagogicznych studentów w szkołach podstawowych i średnich. Opinie nauczycieli (opiekunów praktyk) oraz pracowników Katedry hospitujących praktyki świadczyły o tym, iż metoda ta daje pozytywne efekty w nauczaniu. Dobre wyniki uzyskiwane w nauczaniu tą metodą skłoniły dra Janusza Henzla do zastosowania jej najpierw w szkole podstawowej, a potem średniej.

Pierwsze próby zastosowania metody reproduktywno-kreatywnej w szkole średniej (w roku szkolnym 1973/74) zostały podjęte przez trzy studentki studiów zaocznych, które były uczestniczkami seminarium z dydaktyki języka rosyjskiego prowadzonego dra Janusza Henzla. Przebieg i wyniki eksperymentu przedstawiły w swych pracach magisterskich. W roku szkolnym 1974/75, dzięki zainteresowaniu IKNiBO w Krakowie oraz Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego nauczanie eksperymentalne zostało podjęte w 11 klasach pierwszych liceów i techników na terenie województwa krakowskiego. Nauczyciele eksperymentatorzy byli przeszkoleni w zakresie założeń tej metody. Otrzymali oni odpowiednie zbiory ćwiczeń oraz nagrania ćwiczeń artykulacyjnych i intonacyjnych na taśmach magnetofonowych³⁷.

Zastosowanie metody reproduktywno-kreatywnej na zasadzie eksperymentu było prowadzone po raz pierwszy w Szkole Podstawowej nr 35 w Krakowie (szkoła-laboratorium WSP) przez mgr Dorotę Weber i odbywało się bez podręcznika eksperymentalnego. Projekt podręcznika eksperymentalnego został opracowany w latach 1974–1976 przez uczestniczki studiów zaocznych i został powielony przez IKNiBO w Krakowie³⁸.

Nowy etap nauczania eksperymentalnego metodą reproduktywno-kreatywną w szkole podstawowej rozpoczęła mgr Dorota Dziewanowska, absolwentka studiów rusycystycznych w Krakowie, która po uzyskaniu pozytywnej opinii wizytatora kuratorskiego A. Maindy stała się nauczycielem ćwiczeniowym studentów filologii rosyjskiej, natomiast w roku 1983 została zatrudniona w Instytucie Filologii Rosyjskiej na etacie asystenta. Z jej inicjatywy powstał podręcznik do nauczania eksperymentalnego w klasie V wydany w 1985 roku przez Wydawnictwo Naukowe WSP³⁹. Na podstawie tego podręcznika rozpoczęła mgr Dziewanowska nauczanie eksperymentalne w klasie V (SP nr 35 w Krakowie), a następnie w klasie VI (kontynuacja). Eksperyment zrealizowany przez Dziewanowską stał się podstawą dla jej rozprawy doktorskiej, która została przygotowana pod opieką Profesora Janusza Henzla i obroniona w roku 1988.

Wdrażanie metody reproduktywno-kreatywnej na szerszą skalę rozpoczęło się dzięki wydaniu podręcznika z suplementem w roku 1985⁴⁰, a następnie

³⁷ Tamże, s. 15.

³⁸ J. Chmiel, K. Nowak, L. Surowiecka, J. Szczęśniak, *Język rosyjski dla klasy V dziesięcioletniej szkoły średniej. Podręcznik eksperymentalny*, red. J. Henzel, cz. I–III, IKNiBO, Kraków 1976.

³⁹ D. Dziewanowska, J. Szczęśniak, *Podręcznik eksperymentalny do nauki języka rosyjskiego dla uczniów klasy piątej*, red. J. Henzel, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985; wyd. 2: WSiP, Warszawa 1988.

⁴⁰ D. Dziewanowska, *Wskazówki dla uczniów klasy V korzystających z podręcznika eksperymentalnego do nauki języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985 (re-edycja 1988, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa).

drugiego podręcznika z suplementem przez WSiP w roku 1988⁴¹. Na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku nauczanie metodą reproduktywno-kreatywną było prowadzone w około 120 szkołach podstawowych, zwłaszcza na południu Polski⁴². Jak wspominał:

Skala, jaką osiągnął nasz eksperyment i *ruch reformatorski*, jaki wywołał wśród nauczycieli rusycystów, nie miały sobie równych w nauczaniu języków obcych w naszym kraju. Wszystko wskazywało na to, iż efekty, jakie przyniosło stosowanie naszej metody, spowodują, że zdominuje ona w ciągu kilku lat nauczanie języka rosyjskiego w Polsce, a być może wywrze również wpływ na nauczanie innych języków obcych⁴³.

Na uwagę zasługuje fakt, iż postulaty dalszego upowszechniania metody zgłaszali nauczyciele rusycyści, doradcy metodyczni z różnych stron Polski, natomiast nadal większość rusycystów z warszawskiej centrali IKNiBO preferowała stosowanie metody aktywnej⁴⁴.

Metoda reproduktywno-kreatywna była rozpowszechniona nie tylko w Polsce, ale i poza jej granicami. Istotne znaczenie w tym procesie odegrał artykuł samego jej twórcy zamieszczony w czasopiśmie „Русский язык за рубежом”⁴⁵ wydany przez moskiewski Instytut Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina w roku 1988 oraz zamieszczenie poświęconego jej hasła w słowniku terminów glottodydaktycznych wydany przez ten Instytut (Głuchow, Szczukin 1993). Na jej temat powstała monografia Janusza Henzla *Nauczanie języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną* (Kraków 1967) oraz liczne publikacje Jego autorstwa i uczestników eksperymentów. Wygłaszano także liczne referaty na krajowych i zagranicznych konferencjach naukowych. Pozytywną ocenę metody reproduktywno-kreatywnej przedstawił wybitny przedstawiciel glottodydaktyki polskiej, prof. Waldemar Marton z Uniwersytetu Poznańskiego, autorytet w dziedzinie metodyki nauczania języka angielskiego i języków obcych. W jego monografii *Methods in English Language Teaching. Frameworks and Options* (1988), „metoda ta została zaprezentowana jako jedna ze współcześnie stosowanych metod glottodydaktycznych”⁴⁶.

Na podstawie cyklu prac o nauczaniu języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną dr Janusz Henzel habilitował się w 1987 roku na Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Rusycystyki i Lingwistyki Stosowanej. Uczynił to za namową prof. Alberta Bartoszewicza, ówczesnego dziekana Uniwersytetu Warszawskiego, który wielokrotnie przekonywał go do habilitacji „na podstawie

⁴¹ D. Dziewanowska, *Ćwiczenia z wymowy i intonacji rosyjskiej dla uczniów szkoły podstawowej. Materiały do nauczania eksperymentalnego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986 (reedycja 1988, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa).

⁴² J. Henzel, *Dzieje...*, s. 209.

⁴³ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 74–75.

⁴⁴ Zob. J. Henzel, *Dzieje...*, s. 209.

⁴⁵ Я. Генцель, *Обучение русскому языку как иностранному репродуктивно-креативным методом*, „Русский язык за рубежом” 1988, № 3, с. 49–52.

⁴⁶ Tamże, s. 210.

dorobku"⁴⁷. „Jego całkowicie bezinteresowna życzliwość zmusiła mnie do działania"⁴⁸ – wspominał Profesor Janusz Henzel. Za namową prof. Bartoszewicza

przygotowałem – pisał – obszerny zbiór materiałów, związanych z metodą reproduktywno-kreatywną i eksperymentami dydaktycznymi, przeprowadzonymi zgodnie z jej założeniami. Po złożeniu tych materiałów i wszelkich niezbędnych dokumentów na Uniwersytecie Warszawskim nadal nie wierzyłem w sukces tego przedsięwzięcia i ku mojemu zdziwieniu otrzymałem zawiadomienie o terminie kolokwium habilitacyjnego. Przebiegło ono – wbrew moim oczekiwaniom – pomyślnie, ale mimo to nie bardzo wierzyłem, że uchwała Rady Wydziału zostanie zatwierdzona przez wyższe instancje⁴⁹.

Jak później napisał: „Byłem, jeśli nie pierwszym, to na pewno jednym z pierwszych rusycystów, którzy habilitowali się *na podstawie dorobku*”⁵⁰.

W wyniku zmian ustrojowych, jakie zaszły w Polsce w 1990 roku, rozpoczął się proces wycofywania języka rosyjskiego ze szkół i wprowadzanie na jego miejsce języków zachodnioeuropejskich (zwłaszcza angielskiego). „Nadzieje na zrationalizowanie i zoptymalizowanie nauczania języka rosyjskiego, – pisał – a w przyszłości być może i innych języków obcych, poprzez popularyzację metody reproduktywno-kreatywnej okazały się płonne”⁵¹.

W latach 90. ubiegłego wieku na mocy zarządzeń ministerialnych, dyrektorzy szkół mogli zatrudniać osoby po maturze, które deklarowały znajomość konkretnego języka zachodnioeuropejskiego. Język rosyjski szybko zniknął ze szkół podstawowych, w których był przedmiotem obowiązkowym, wolniej ze szkół średnich, gdzie również był obowiązkowo nauczany tylko jako drugi język obcy. Wytworzyła się wówczas atmosfera niechęci wobec tego języka. Wbrew temu Profesor Janusz Henzel twierdził: „Byli i są [...] młodzi ludzie, autentycznie zainteresowani tym językiem, o czym świadczył [...] ich udział w olimpiadach języka rosyjskiego”⁵². Należy tutaj wspomnieć, iż był On wieloletnim przewodniczącym jury olimpiady wojewódzkiej w Krakowie i często się dzielił swoimi refleksjami i uwagami z jej przebiegu.

Profesor Janusz Henzel zawsze troszczył się o studentów i współpracowników i żywo interesował się sytuacją związaną z kryzysem w nauczaniu języka rosyjskiego. Kiedy język rosyjski zaczął być wypierany ze szkół podstawowych i średnich, obawiał się, że zostanie wdrożona koncepcja lansowana w toku prac nad reformą szkolną, w myśl której będzie obowiązywać nauka tylko jednego języka obcego, a drugi język będzie nauczany jako nadobowiązkowy. „Przyjęcie tej koncepcji – pisał – oznaczałoby niemal całkowite wyeliminowanie języka rosyjskiego ze szkolnictwa polskiego. Poważnie zagrożony byłby również język francuski, który jako

⁴⁷ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 67. Zob. także Prezes Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego prof. Janusz Henzel – 60-latkiem, „Przegląd Rusycystyczny” 1995, z. 3/4, s. 265.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże, s. 75.

⁵² Tamże.

nadobowiązkowy wybiera obecnie nieznaczna liczba uczniów”⁵³. Uważał, że w naszym kraju

Za nauczaniem języka rosyjskiego przemawia to, że jest to język największego pod względem zajmowanego obszaru kraju świata, który posiada kolosalne rezerwy surowcowe i ogromne potencjalne możliwości rozwoju gospodarczego [...]. Ponadto język rosyjski stanowi swoisty klucz do rozumienia innych języków słowiańskich (Polak znający język rosyjski rozumie nie tylko język białoruski i ukraiński, ale w znacznym stopniu także słowacki i po części bułgarski oraz macedoński)⁵⁴.

We *Wspomnieniach rusycysty* napisał:

Eliminacja języka rosyjskiego ze szkół mogła spowodować likwidację kierunków filologii rosyjskiej w naszej i innych uczelniach, zwłaszcza o profilu pedagogicznym, ponieważ perspektywa bezrobocia mogła odstraszyć maturzystów, zainteresowanych studiami rusycystycznymi. Aby przeciwdziałać katastrofie, wprowadziliśmy przy poparciu władz Uczelni do naszego planu studiów intensywny kurs języka angielskiego (lektorat w dużym wymiarze godzin), który przygotowywał studentów do nauczania tego języka)⁵⁵.

W 1992 roku na stacjonarnych studiach magisterskich na kierunku filologia rosyjska została uruchomiona dodatkowa specjalizacja w zakresie języka polskiego (na której studiowała pisząca te słowa) oraz w roku 1993 na stacjonarnych studiach magisterskich wprowadzono dodatkową specjalizację w zakresie języka niemieckiego (było to możliwe dzięki zatrudnieniu prof. Wolfganga Hassnera z WSP w Neubrandenburgu oraz jego małżonki mgr Gerdy Hassner). W 2001 roku na kierunku rusycystyka wprowadzono dodatkową specjalność z zakresu języka rusińskiego-łemkowskiego (zatrudniono wówczas dr Helenę Duć-Fajfer z Uniwersytetu Jagiellońskiego i prof. Henryka Fontańskiego z Uniwersytetu Śląskiego)⁵⁶.

Warto odnotować, iż Profesor Janusz Henzel od roku 2004 do 2009 prowadził zajęcia z metodyki nauczania języka łemkowskiego, był recenzentem programów⁵⁷ i podręczników do nauki tego języka⁵⁸ oraz współautorem *Poradnika metodycznego dla nauczycieli języka łemkowskiego*⁵⁹.

⁵³ J. Henzel, *Stan obecny i perspektywy nauczania języka rosyjskiego w Polsce*, „Neofilolog” 1999, nr 7, s. 55.

⁵⁴ Tamże, s. 56.

⁵⁵ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 76.

⁵⁶ Zob. tamże, s. 77. Zob. także J. Henzel, L. Jochym-Kuszklikowa, *Instytut Filologii Rosyjskiej [w:] Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, red. Z. Ruta, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1996, s. 82.

⁵⁷ *Program nauczania języka łemkowskiego (rusińskiego) dla szkoły podstawowej i gimnazjum*, wyd. I, Warszawa–Legnica 1999.

⁵⁸ M. Chomiak, *Wilk syty i owca cała. Frazeologia języka łemkowskiego*, książka pomocnicza dla uczniów szkoły podstawowej i średniej, Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2022.

⁵⁹ M. Chomiak, J. Henzel, *Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka łemkowskiego*, Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2012.

Mimo wycofywania języka rosyjskiego ze szkół nauczanie metodą reproduktywno-kreatywną było prowadzone w nielicznych szkołach, w których ten język się zachował.

Należy podkreślić, iż Profesor Janusz Henzel dużą rolę przywiązywał do przygotowania i przebiegu śródrocznych i ciągłych praktyk pedagogicznych z języka rosyjskiego. „Przygotowywanie studenta do prowadzenia lekcji – pisał – przez sprawdzanie przed lekcją sporządzonego przez niego konspektu, a później analizowanie wraz z członkami grupy przebiegu przeprowadzonej przez niego lekcji było istotnym aspektem działalności pracowników, prowadzących ćwiczenia z dydaktyki języka rosyjskiego oraz hospitujących zajęcia praktykantów”⁶⁰ (hospitowała je również pisząca te słowa). Praktyki były organizowane w szkołach Krakowa i poza Krakowem, wielu pracujących w nich nauczycieli rusycystów było absolwentami filologii rosyjskiej albo uczestniczyło w nauczaniu eksperymentalnym metodą reproduktywno-kreatywną sterowanym przez pracowników Zakładu Dydaktyki Języka Rosyjskiego.

Mimo rugowania ze szkół języka rosyjskiego, nadal pod kierownictwem Profesora Janusza Henzla, były prowadzone w Instytucie prace badawcze służące optymalizacji procesu glottodydaktycznego. Dr Sylwester Józefiak w latach 90. ubiegłego wieku prowadził badania empiryczne wśród uczniów klas VII i VIII szkoły podstawowej, których celem była intensyfikacja umiejętności kreatywnego posługiwania się językiem rosyjskim. W ich wyniku powstała monografia, na podstawie której się habilitował w 2000 roku⁶¹.

Z końcem lat 80., w latach 90. ubiegłego wieku i po roku 2000 powstały prace Profesora Janusza Henzla z zakresu glottodydaktyki i psycholingwistyki. W okresie tym prowadził także zajęcia z glottodydaktyki i psycholingwistyki. Wykorzystując osiągnięcia psycholingwistyki, opracował dwie nowatorskie koncepcje: bilingwalny model generowania wypowiedzi obcojęzycznych oraz koncepcję kwantowania informacji lingwistycznej i tekstowej, które polegają na usprawnieniu procesów przekodowywania, tj. tłumaczenia w mowie wewnętrznej wypowiedzi z języka ojczystego na język obcy.

Do Jego publikacji powstałych z zakresu glottodydaktyki i psycholingwistyki należą: *Билингвальная модель порождения высказывания и вопросы преподавания русского языка как иностранного* („Русский язык за рубежом” 1988, nr 2), *Russian psycholinguistic theories and the bilingual model of sentence production* (w: *Collectanea Slavica*, Kraków 1996), *Квантование лингвистической информации и его применение в лингводидактических материалах по русскому языку* (w: *Вопросы лингвистики и лингводидактики*, Kraków 1996), *Imprinting jako sposób przyswajania kwantów informacji tekstowej i lingwistycznej* (w: *Glottodydaktyczne i kulturowe aspekty komunikacji językowej*, Szczecin 2004)⁶².

⁶⁰ J. Henzel, *Dzieje...*, s. 213.

⁶¹ S. Józefiak, *Sterowanie procesem opanowywania mowy produktywnej na etapie przyswajania podstaw języka obcego (na materiale języka rosyjskiego)*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 1999.

⁶² D. Dziewanowska, *Biografia Profesora Janusza Henzla*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2007, z. 1, s. 6.

Warto także odnotować, iż Profesor Janusz Henzel w roku 1992 oraz w roku 1995 uczył języka rosyjskiego studentów amerykańskich w Concordia College, w mieście Moorhead w stanie Minnesota.

Profesor Janusz Henzel troszczył się o kształcenie studentów i kadry naukowo-dydaktycznej. Był organizatorem licznych międzynarodowych konferencji rusycystycznych organizowanych przez Instytut, na których wygłaszał referaty. Konferencje te były organizowane w Krakowie w latach 1985, 1993, 1996, 1998, 1999 i 2000, i brali w nich udział rusycyści z zagranicznych i polskich uczelni. Szczególne znaczenie dla Profesora miała konferencja zorganizowana w roku 2000 z okazji 50-lecia rusycystyki na ówczesnej Akademii Pedagogicznej, w której brał udział przewodniczący MAPRJAŁ prof. Witalij Kostomarow, rektor moskiewskiego Instytutu Języka Rosyjskiego im. A. Puszkina⁶³.

W seminariach magisterskich Profesora Janusza Henzla w latach 1970–2008 uczestniczyło i stopień magistra uzyskało ponad 400 studentów⁶⁴. Były to głównie prace zawierające szeroko opracowane materiały glottodydaktyczne pod względem teorii i praktyki dla poszczególnych klas szkół podstawowych, liceów i techników. Z końcem lat 90. ubiegłego wieku i po roku 2000 powstały prace magisterskie zawierające projekty zbiorów ćwiczeń, które były oparte na kwantowaniu informacji lingwistycznej z zakresu gramatyki, leksyki i frazeologii. Jak pisał: „Wiele spośród projektów materiałów glottodydaktycznych, zawartych w pracach magisterskich, mogłoby z dużym pożytkiem znaleźć zastosowanie w nauczaniu szkolnym lub w praktycznym nauczaniu języka na studiach rusycystycznych”⁶⁵.

Profesor Janusz Henzel wypromował 17 doktorów, których rozprawy cechowała duża różnorodność tematyki⁶⁶. Rozprawy doktorskie mgr J. Gil, mgr S. Stawarza, mgr B. Lipowskiej-Krupskiej, mgr Z. Kułyk, mgr S. Józefiaka, mgr D. Dziewanowskiej, mgr T. Boruckiego, mgr H. Zając zostały obronione na (obecnie) Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Rozprawy doktorskie E. Szędzielorza⁶⁷, D. Dziewanowskiej⁶⁸ i H. Zając⁶⁹ zostały opublikowane w formie

⁶³ Por. J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 78.

⁶⁴ Zob. J. Henzel, *Dzieje...*, s. 214.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Oto doktoranci profesora Janusza Henzla, którzy pod jego opieką napisali i obronili swoje rozprawy doktorskie: 1) Edward Szędzielorz – 1974, 2) Zdzisław Chotyniecki – 1975, 3) Eugeniusz Perczak – 1975, 4) Fryderyk Listwan – 1977, 5) Jadwiga Gil – 1977, 6) Stanisław Stawarz – 1977, 7) Barbara Lipowska-Krupska – 1979, 8) Zdzisława Kułyk – 1980, 9) Kazimiera Lis – 1982, 10) Krystyna Warchala – 1982, 11) Sylwester Józefiak – 1983, 12) Czesław Jurewicz – 1984, 13) Wiesława Malczewska – 1985, 14) Dorota Dziewanowska – 1988, 15) Tadeusz Borucki – 1995, 16) Ewa Donesch-Jeżo – 2004, 17) Halina Zając – 2004.

⁶⁷ E. Szędzielorz, *Nauczanie rosyjskiej intonacji zdaniowej na studiach rusycystycznych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978.

⁶⁸ D. Dziewanowska, *Kształtowanie sprawności mownych w procesie nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w klasach V i VI szkoły podstawowej*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1993.

⁶⁹ H. Zając, *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*, cz. I: *Metody glottodydaktyczne*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008; cz. II: *Kształtowanie sprawności językowych*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2009.

monografii⁷⁰. W formie skróconej zostały opublikowane doktoraty J. Gil⁷¹ i S. Józefiaka⁷².

Profesor Janusz Henzel był członkiem licznych instytucji i organizacji naukowych: 1) krajowych – przewodniczący Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego (1989–2002), członek Komisji Słowianoznawstwa Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie; 2) międzynarodowych – członek prezydium Międzynarodowego Stowarzyszenia Wykładowców Języka i Literatury Rosyjskiej (MAPRJAŁ) w okresie dwóch kadencji (1991–1999).

Profesor Janusz Henzel był członkiem Komitetu Redakcyjnego „Przeglądu Rusycystycznego”. Za osiągnięcia naukowe i dydaktyczne został odznaczony Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1980), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1987) oraz medalem A. Puszkina przyznawanym przez Międzynarodową Asocjację Wykładowców Języka i Literatury Rosyjskiej (1982)⁷³.

Dzięki inspiracjom i wkładowi pracy Profesora Janusza Henzla powstały w Instytucie Filologii Rosyjskiej liczne skrypty przeznaczone do nauczania wymowy i intonacji rosyjskiej, akcentuacji, gramatyki praktycznej, ortografii i leksyki oraz liczne Jego publikacje będące efektem twórczości naukowej (zob. Bibliografia prac Profesora Janusza Henzla). Cieszyły się one popularnością i były stosowane nie tylko na zajęciach na krakowskiej rusycystyce, ale także na innych uczelniach polskich. Wielu kolegów rusycystów było kontynuatorami Jego nowatorskich idei. Zawsze będą Go pamiętać i będą Mu wdzięczni za opiekę naukową, nieocenioną pomoc i wsparcie.

Profesor Janusz Henzel pracował na Uniwersytecie Pedagogicznym 53 lata⁷⁴.

Było to możliwe, – pisał – ponieważ maturę zdawałem (w Liceum Ogólnokształcącym im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie) w wieku niespełna 17 lat, a czteroletnie studia magisterskie na kierunku filologii rosyjskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego ukończyłem w wieku niespełna 21 lat⁷⁵.

Po trwającej ponad pół wieku pracy naukowo-dydaktycznej na Uczelni we *Wspomnieniach rusycysty* napisał:

pragnę wyrazić swą wdzięczność Władzom Uczelni za niezwykle przyjazną atmosferę, jaka panowała w niej w całym okresie mojej 50-letniej pracy i w czasie mego ponad

⁷⁰ J. Henzel, *Dzieje...*, s. 211.

⁷¹ J. Gil, *Kształtowanie sprawności pisania w nauczaniu języka rosyjskiego w szkole podstawowej. Materiały do seminarium specjalistycznego z metodyki nauczania języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1991.

⁷² S. Józefiak, *Lekcja języka rosyjskiego a praca domowa uczniów w szkole podstawowej. Materiały pomocnicze do seminarium specjalistycznego z metodyki nauczania języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986.

⁷³ Zob. *Leksykon profesorów...*, s. 166; *Współcześni sławiści polscy. Informator*, red. E. Małek, M. Korytowska, Grell, Kraków 2000, s. 37.

⁷⁴ Profesor Janusz Henzel pracował na Uniwersytecie Pedagogicznym w okresie: 1.09.1956–30.09.2006 na etacie (51 lat); 1.10.2006–30.09.2008 na połowie etatu; 1.10.2008–30.09.2009 na godzinach zleconych.

⁷⁵ J. Henzel, *Wspomnienia...*, s. 51.

30-letniego kierowania Katedrą, a następnie Instytutem Filologii Rosyjskiej. Byliśmy zawsze traktowani z życzliwością i zrozumieniem dla naszych potrzeb, niezbyt zresztą wygórowanych, ale ważnych dla realizacji naszych poczynań naukowych i dydaktycznych⁷⁶.

W podsumowaniu posłużę się Jego własnymi słowami napisanymi na emeryturze:

Pragnę również podziękować moim kolegom rusycystom za atmosferę przyjaźni i współpracy, za troskę o poziom wiedzy studentów i zrozumienie dla ich potrzeb, za podtrzymywanie tradycji, którą zaszczerpił w naszym zespole profesor Włodzimierz Gałęcki⁷⁷.

Profesor Janusz Henzel był znakomitą wykładowcą, pedagogiem i specjalistą w dziedzinie glottodydaktyki, nauczycielem wielu pokoleń rusycystów. Skromny, ale wymagający, odnosił się z szacunkiem do każdego, reprezentując nadzwyczaj wysoki poziom kultury. Szanowany i darzony sympatią nie tylko wśród kolegów rusycystów, ale i studentów, ceniących go za aurę życzliwości, którą tworzył na wykładach i seminariach. Był oddany swej pracy naukowo-dydaktycznej, którą wykonywał z pasją i w którą angażował się bez reszty. Można powiedzieć, że więcej czasu spędzał w pracy niż w domu. Miał nielimitowany czas dla swoich współpracowników, kolegów i studentów. Był aktywny zawodowo prawie do końca życia, recenzując artykuły naukowe i inne materiały dydaktyczne oraz służąc radą i pomocą opartą na swym ogromnym doświadczeniu. W naszej pamięci pozostanie na zawsze jako szlachetny i życzliwy człowiek, świetny, oddany i sumienny wykładowca.

Profesor Janusz Henzel odszedł od nas na zawsze w dniu 3 listopada 2022 roku. Został pochowany obok swojej żony Danuty na Cmentarzu Rakowickim. Jego odejście jest stratą dla polskiej glottodydaktyki i dla Uczelni. Będziemy o Nim pamiętać i o Jego osiągnięciach naukowych.

Literatura

- Chmiel J., Nowak K., Surowiecka L., Szczęśniak J., *Język rosyjski dla klasy V dziesięcioletniej szkoły średniej. Podręcznik eksperymentalny*, red. J. Henzel, cz. I–III, IKNiBO, Kraków 1976.
- Chomiak M., *Wilk syty i owca cała. Frazeologia języka łemkowskiego*, książka pomocnicza dla uczniów szkoły podstawowej i średniej, Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2022.
- Chomiak M., Henzel J., *Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka łemkowskiego*, Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2012.
- Cieślińska W., *Janusz Henzel – w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Rusycystyczne” 1995, z. 9, s. I–II.
- Gałęcki W., *Jeszcze raz przez życie. Wspomnienia*, przedm. J. Hulewicz, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1966.
- Dziewanowska D., *Biografia Profesora Janusza HENZLA*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2007, z. 1, s. 5–7.

⁷⁶ Tamże, s. 78.

⁷⁷ Tamże, s. 81.

- Dziewanowska D., *Ćwiczenia z wymowy i intonacji rosyjskiej dla uczniów szkoły podstawowej. Materiały do nauczania eksperymentalnego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986 (reedycja 1988, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa).
- Dziewanowska D., *Kształtowanie sprawności mownych w procesie nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w klasach V i VI szkoły podstawowej*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1993.
- Dziewanowska D., *Wskazówki dla uczniów klasy V korzystających z podręcznika eksperymentalnego do nauki języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985 (reedycja 1988, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa).
- Dziewanowska D., Szczęśniak J., *Podręcznik eksperymentalny do nauki języka rosyjskiego dla uczniów klasy piątej*, red. J. Henzel, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985; wyd. 2: WSiP, Warszawa 1988.
- Gil J., *Kształtowanie sprawności pisania w nauczaniu języka rosyjskiego w szkole podstawowej. Materiały do seminarium specjalistycznego z metodyki nauczania języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1991.
- Henzel J., *Dzieje dydaktyki języka rosyjskiego [w:] Dzieje dydaktyk przedmiotowych w 65-letniej tradycji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*, red. J.R. Paško, K. Potyrała, J. Zielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2011, s. 201–217.
- Henzel J., *Instytut Filologii Rosyjskiej [w:] Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, red. Z. Ruta, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1981, s. 102–119.
- Henzel J., *Nauczanie języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978.
- Henzel J., *Propozycje metodyczne w zakresie prowadzenia ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie. Prace Rusycystyczne II” 1967, z. 27, s. 57–67.
- Henzel J., *Stan obecny i perspektywy nauczania języka rosyjskiego w Polsce*, „Neofilolog” 1999, nr 7, s. 55–57.
- Henzel J., *Wspomnienia rusycysty [w:] Uczelnia w mojej pamięci: kartki z dziejów Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*, zebrał T. Budrewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2011, s. 51–81.
- Henzel J. (Генцель Я.), *Обучение русскому языку как иностранному репродуктивно-креативным методом*, „Русский язык за рубежом” 1988, № 3, с. 49–52.
- Henzel J., Jochym-Kuszlikowa L., *Instytut Filologii Rosyjskiej [w:] Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, red. Z. Ruta, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1996, s. 79–89.
- Henzel J., Sławęcka E., Smaga J., *Katedra Języka i Literatury Rosyjskiej w latach 1961–1971 [w:] Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie w latach 1961–1971. Główne kierunki działalności dydaktycznej i naukowej*, red. Z. Tabaka, seria Rocznik Naukowo-Dydaktyczny, z. 46, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Kraków 1973, s. 81–104.
- Henzel J., Szędzielorz E., *Wymowa i intonacja rosyjska (skrypt dla słuchaczy I roku filologii rosyjskiej WSP)*; wyd. IV z suplementem, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, Kraków 1980; wyd. 5: 1986.
- Józefiak S., *Lekcja języka rosyjskiego a praca domowa uczniów w szkole podstawowej. Materiały pomocnicze do seminarium specjalistycznego z metodyki nauczania języka rosyjskiego*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986.

- Józefiak S., *Sterowanie procesem opanowywania mowy produktywnej na etapie przyswajania podstaw języka obcego (na materiale języka rosyjskiego)*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 1999.
- Leksykon profesorów Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej 1946–2006*, red. J. Hampel, F. Kiryk, I. Pietrzkiewicz, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006, s. 166.
- Marton W., *Methods in English Language Teaching. Frameworks and Options*, Prentice Hall, New York–London 1988.
- Program nauczania języka łemkowskiego (rusińskiego) dla szkoły podstawowej i gimnazjum*, wyd. I, Warszawa–Legnica 1999.
- Prezes Polskiego Towarzystwa Rusycystycznego prof. Janusz Henzel – 60-latkiem*, „Przegląd Rusycystyczny” 1995, z. 3/4, s. 265.
- Szędziolorz E., *Nauczanie rosyjskiej intonacji zdaniowej na studiach rusycystycznych w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978.
- Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w 40 roku działalności*, oprac. F. Kiryk, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986, s. 24–25.
- Współcześni sławiści polscy. Informator*, red. E. Małek, M. Korytowska, Grell, Kraków 2000, s. 37–38.
- Zając H., *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*, cz. I: *Metody glottodydaktyczne*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/566> [dostęp: 12.12.2022].
- Zając H., *Ewolucja teorii nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej w latach 1950–2000*, cz. II: *Kształtowanie sprawności językowych*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2009, <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/766> [dostęp: 12.12.2022].

Didactic concepts of Professor Janusz Henzel

Abstract

In the article, scholar and didactic activities of Janusz Henzel, eminent Polish Russian language scholar, respected glottodidactic specialist, and excellent lecturer and organiser as well are discussed. For many years, Janusz Henzel was the head of Russian Philology Institute and administered the department of glottodidactics. Basing on scholar studies and personal memories of Janusz Henzel, his achievements in the field of literature and glottodidactics are shown and his reproductive-creative method applied in teaching Russian as a foreign language is described. The attention is paid as well to his interest in the field of psycholinguistics. His contribution to the development of the didactic academic staff of the Russian Philology Institute of Pedagogical University in Cracow is emphasised.

Key words: Janusz Henzel, Russian Philology Institute, Pedagogical University in Cracow, reproductive-creative method, glottodidactics, psycholinguistics, teaching foreign languages, didactic academic staff

Дидактические концепции профессора Януша Хенцеля

Резюме

В статье освещается научное творчество и лингводидактическая деятельность Януша Генцеля, выдающегося польского русиста, замечательного преподавателя и организатора, много лет заведовавшего кафедрой лингводидактики и возглавлявшего

Отделение русской филологии в Краковской педагогической академии. Автор обращается к научным источникам и к личным воспоминаниям, представляя его исследования в области литературы и вклад в лингводидактику, в том числе созданный им репродуктивно-креативный метод изучения РКИ и опыт применения достижений психолингвистики в процессе обучения иностранным языкам. Раскрывается также неустанная наставническая деятельность профессора по подготовке и пестованию научно-педагогических кадров Отделения русистики.

Ключевые слова: Януш Генцель, отделение русской филологии, кафедра лингводидактики, Краковский педагогический университет, репродуктивно-креативный метод, лингводидактика, психолингвистика, обучение иностранным языкам, научно-педагогические кадры

Halina Zajęc-Knapik, dr
ORCID: 0000-0002-0853-0781
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: halina.zajęc-knapik@up.krakow.pl

Halina Zajęc-Knapik, Ph. D.
Institute of Modern Languages
Pedagogical University of Cracow

Bibliografia prac Profesora Janusza Henzla

I. Książki

1. *Proza Aleksandra Biestużewa-Marlinskiego w okresie petersburskim*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, ss. 163.
2. *Nauczanie języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978, ss. 157; rec.: K. Sikora, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No. 589, *Slavica Wratislaviensia* XXII, Wrocław 1982, s. 125–127.

II. Artykuły i rozprawy

1. *Nowe próby ustalenia periodyzacji literatury rosyjskiej*, „Język Rosyjski” 1957, nr 3, s. 132–138.
2. *Uwagi o metodach artystycznych i prądach literackich*, „Język Rosyjski” 1958, nr 3, s. 1–7.
3. *Jak pisałem pracę magisterską*, „Język Rosyjski” 1958, nr 6, s. 43–49.
4. *Mało znane poematy Lermontowa*, „Język Rosyjski” 1959, nr 6, s. 15–23.
5. *О текстологических недостатках нового издания сочинений А.А. Бестужева-Марлинского*, „Русская литература” 1961, № 1, s. 134–138.
6. *Puszkina a czasopiśmiennictwo rosyjskie lat dwudziestych i trzydziestych XIX w.*, „Język Rosyjski” 1960, nr 2, s. 20–31.
7. *Poezja młodych*, „Język Rosyjski” 1963, nr 1, s. 1–11.
8. *Uwagi o genezie wczesnych nowel historycznych Aleksandra Biestużewa*, „Slavia Orientalis” 1963, nr 4, s. 475–89.
9. *Polonika w pismach Aleksandra Biestużewa*, „Ruch Literacki” 1963, nr 5–6, s. 267–271.
10. *Nowela „Roman i Olga” Aleksandra Biestużewa a tradycja karamzinowska*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP Krakowie” 1964, z. 19, s. 5–31.
11. *Замечания о двух поэмах Лермонтова („Последний сын вольности”, „Демон”)*, „Русская литература” 1967, № 2, s. 126–129.
12. *Propozycje metodyczne w zakresie prowadzenia ćwiczeń praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1967, z. 27 (Prace Rusycystyczne II), s. 57–67.
13. *Doświadczenia i wnioski w zakresie stosowania metody reproduktywno-kreatywnej na ćwiczeniach praktycznych z języka rosyjskiego dla studentów filologii rosyjskiej WSP*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1970, z. 34 (Prace Rusycystyczne III), s. 263–275.

14. *O niektórych odmianach gatunkowych noweli rosyjskiej końca XVIII i pierwszej połowy XIX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1970, z. 34 (Prace Rusycystyczne III), s. 9–15.
15. *Из истории русской повести эпохи романтизма* [w:] *Проблемы теории и истории литературы. Сборник статей, посвященных памяти профессора А.Н. Соколова*, Изд. Московского университета, 1971, с. 170–174.
16. *Zagadnienia organizacyjne studiów zaocznych na kierunku rusycystyki WSP. Materiały konferencji metodycznej poświęconej zagadnieniom dydaktyki Studium dla Pracujących* (Kraków, luty 1970), „Prace z Dydaktyki Szkoły Wyższej”, Kraków 1972, z. 9, s. 49–53.
17. *Из опыта обучения студентов-русистов репродуктивно-креативным методом*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu” 1972, z. 9, s. 87–91.
18. *Zagadnienie preromantyzmu w prozie rosyjskiej (Nowela z lat 1794–1820)* [w:] *Studia rusycystyczne z epoki romantyzmu*, Ossolineum, Kraków 1973, s. 13–25.
19. (wspólnie z P. Moszczyńskim) *Problemy deontologiczne prozy Michała Bułhakowa*, „Przegląd Lekarski” 1973, nr 7, s. 624–626.
20. *Prace badawcze Zakładu Dydaktyki Języka Rosyjskiego* [w:] *Prace badawcze w szkole ćwiczeń-laboratorium WSP w Krakowie (1970–1972)*, Wydawnictwo Naukowe WSP w Krakowie, 1973, s. 28–30.
21. (wspólnie z E. Sławęcką i J. Smagą) *Katedra Języka i Literatury Rosyjskiej w latach 1961–1971* [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w latach 1961–1971, Główne kierunki działalności dydaktycznej i naukowej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1973, z. 46, s. 81–104.
22. (wspólnie z P. Moszczyńskim) *Problemy deontologiczne w prozie Wasilija Aksionowa*, „Zdrowie Publiczne” 1975, t. 86, nr 12, s. 1017–1019.
23. *O sposobach przezwycięzania interferencji języka ojczystego w zakresie wymowy, intonacji, akcentuacji i fleksji w procesie nauczania języka rosyjskiego* [w:] *II Ogólnopolskie Sympozjum Neofilologiczne. Wybrane referaty i doniesienia*, Białystok 1976, s. 61–67.
24. *Замечания о способах преодоления интерференции родного языка в области произношения, интонации и флексии в процессе обучения русскому языку* [w:] *Проблемы интерференции при обучении русскому языку (Второй симпозиум. Научные доклады и сообщения)*, Велико-Тырново 1979, с. 77–81.
25. *Metoda reproduktywno-kreatywna a praktyka nauczania eksperymentalnego* [w:] *Z doświadczeń eksperymentalnego nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w szkole średniej*, pod red. J. Henzla, IKNiBO, Kraków 1977, s. 1–28.
26. *Nauczanie języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną w szkołach województwa krakowskiego*, „Przegląd Oświatowo-Wychowawczy” 1978, nr 4, s. 11–18.
27. (wspólnie z M. Cieślą i E. Szędzielorzem) *Uwagi o historii, stanie obecnym i perspektywach nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1978, z. 64 (Prace Rusycystyczne V), s. 199–212.
28. *System ćwiczeń w pisaniu w procesie nauczania języka rosyjskiego w klasach V i VI* [w:] *Kierunki i stan badań nad modernizacją procesu dydaktyczno-wychowawczego w szkołach-laboratoriach WSP w Krakowie (1975–1976)*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1978, s. 73–75.

29. *Из опыта магистерских семинаров по методике обучения русскому языку* [w:] *Материалы международного симпозиума русистов*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1979, s. 227–232.
30. (wspólnie z J. Borsukiewiczem i F. Sielickim) *Принципы подготовки и повышения квалификации преподавателей русского языка* [w:] *Материалы международного симпозиума русистов*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1979, s. 21–33.
31. *Podstawowe założenia metody reproduktywno-kreatywnej*, „Przegląd Rusycystyczny” 1979, z. 3, s. 47–55.
32. *Główne zasady nauczania języka rosyjskiego metodą reproduktywno-kreatywną*, „Język Rosyjski” 1980, nr 2, s. 81–90.
33. *Instytut Filologii Rosyjskiej* [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1946–1981*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1981, s. 102–119.
34. *Praktyczne nauczanie akcentuacji na kierunku filologii rosyjskiej WSP w Krakowie*, „Biuletyn Ośrodka Informacji Dydaktycznej TPPR” 1982, nr 4, s. 28–34.
35. *Szczegółowe cele w zakresie kształtowania umiejętności mówienia na etapie I (klasy V–VII)* [w:] *Szczegółowa taksonomia celów nauki języka rosyjskiego w szkole średniej*, Instytut Programów Szkolnych Ministerstwa Oświaty i Wychowania, Warszawa 1982, s. 79–85.
36. *O celowości nauczania fonetyki na lektoratach języka rosyjskiego* [w:] *Problemy nauczania fonetyki studentów kierunków niefilologicznych. IV Konferencja naukowo-metodyczna wykładowców języka rosyjskiego*, Toruń–Bachotek 1983, s. 104–111.
37. *Aktualne problemy dydaktyczno-organizacyjne praktycznego nauczania języka rosyjskiego na studiach rusycystycznych w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej* [w:] *Problemy dydaktyki studiów rusycystycznych*, pod red. J. Henzla, Materiały i sprawozdania COMSN, z. 9, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1984, s. 67–75.
38. *Текст как основа обучения коммуникации на иностранном языке*, „Dresdner Reihe zur Forschung” 1984, nr 7, s. 126–129.
39. *Sprawozdanie z badań nad wdrażaniem eksperymentalnych programów nauczania języka rosyjskiego w Szkole Podstawowej nr 33* [w:] *Z badań nad unowocześnieniem procesu kształcenia w szkole podstawowej. Prace badawcze w szkołach-laboratoriach WSP w Krakowie w latach 1981–83*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985, s. 103–104.
40. *Обучение русскому языку как иностранному репродуктивно-креативным методом*, „Русский язык за рубежом” 1988, № 3, с. 49–52.
41. *Uwagi o dorobku i perspektywach glottodydaktyki polskiej w zakresie nauczania języka rosyjskiego na kierunkach niefilologicznych* [w:] *Lektorat języka rosyjskiego w szkole wyższej. Stan obecny, zadania, perspektywy rozwoju. Materiały XVII Konferencji naukowo-metodycznej lektorów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1989, s. 37–40.
42. *Система организации лингводидактического процесса и вопросы оптимизации процесса усвоения русского языка студентами-филологами* [w:] *Вопросы оптимизации процесса усвоения русского языка студентами-филологами. Материалы симпозиума МАПРЯЛ-Краков 1989*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, s. 44–53.

43. *Przebieg i wyniki prac badawczych prowadzonych w ramach Resortowego Programu Badań Podstawowych RP III 30 w grupie tematycznej III [w:] Unowocześnienie kształcenia wyższego w zakresie filologii rosyjskiej oraz nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej i średniej*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, s. 5–9.
44. *Propozycje optymalizacji systemu organizacji procesu glottodydaktycznego na studiach rusycystycznych*, tamże, s. 9–13.
45. *Wnioski z badań nad optymalizacją nauczania artykulacji studentów starszych lat filologii rosyjskiej*, tamże, s. 14–16.
46. *Осознанное овладение элементарной лингвистической информацией и формирование коммуникативной компетенции учащихся*, „Przegląd Rusycystyczny” 1990, z. 1–4, s. 25–29.
47. *Билингвальная модель порождения высказывания и вопросы оптимизации преподавания русского языка как иностранного*, „Русский язык за рубежом” 1992, № 2, s. 89–96.
48. *Обучение лексике студентов-филологов (на материале опыта Института русской филологии Краковской высшей педагогической школы) [w:] Leksikoloģijas aktuālās problēmas. Актуальные проблемы лексикологии*, Даугавпилсский педагогический институт, Даугавпилс 1992, s. 61–65.
49. *Z badań nad poziomem poprawności językowej uczniów klasy V i VI szkoły podstawowej w zakresie mówienia*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1992, z. 149 (Prace Rusycystyczne VIII), s. 195–209.
50. *Литературные и лингвострановедческие достоинства рассказов Асара Эннеля [w:] Studia Rossica II. Związki interdyscyplinarne w badaniach rusycystycznych. Materiały konferencji naukowej (18–19 listopada 1993)*, pod red. Z. Skrundowej i W. Zmarzer, Warszawa 1994, s. 65–69.
51. *Stan obecny i perspektywy nauczania języka rosyjskiego w Polsce*, „Neofilolog” 1994, nr 7, s. 55–57.
52. *Билингвальная модель речепорождения и вопросы презентации языкового материала в учебниках русского языка [w:] Новые российские реалии и их отражение в современном русском языке. Materiały międzynarodowej konferencji naukowo-metodycznej (Warszawa, 5–6 maja 1994)*, Wydawnictwo ART, Olsztyn 1994, s. 28–35.
53. *Билингвальная модель речепорождения и вопросы обучения иноязычной лексике [w:] Internationale wissenschaftliche Konferenz „Lexikografie und Lexikologie in Russischunterricht (als Fremdsprache)”*, Berlin, 27 mai 1994, s. 71–78.
54. (wspólnie z K. Bernecką-Urban) *Препарированный текст и вопросы построения учебного пособия культурно-исторического профиля для англоговорящих студентов [w:] Русский текст в свете языковых и социокультурных новаций. Materiały międzynarodowej konferencji naukowo-metodycznej (Warszawa, 18–19 maja 1995)*, Wydawnictwo ART, Olsztyn 1995, s. 275–282.
55. *Koncepcja optymalizacji nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1995, z. 177 (Prace Rusycystyczne IX), s. 139–144.

56. *Обучение русской артикуляции и интонации в лингводидактических материалах для польской школы* [w:] *Лингвометодическое описание и практика преподавания русского языка в социокультурном контексте современности. Новое в русском языке и методике его преподавания. Материалы III международной конференции*, Wydawnictwo ZG PTR, Warszawa 1996, s. 61–68.
57. *Квантование лингвистической информации и его применение в лингводидактических материалах по русскому языку* [w:] *Вопросы лингвистики и лингводидактики. Материалы конференции МАПРЯЛ (Краков, 23–24 апреля 1996)*, pod red. T. Żeberek, Kraków 1996, s. 214–222.
58. *Input i output w procesie kształtowania kompetencji komunikacyjnej* [w:] *Języki obce w systemie edukacyjnym. Międzynarodowa konferencja naukowa (Białystok–Supraśl, 13–15 czerwca 1996)*, Białystok 1996, s. 39–40.
59. (wspólnie z L. Jochym-Kuslikową) *Instytut Filologii Rosyjskiej* [w:] *Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1982–1996*, Kraków 1996, s. 80–89.
60. *Russian psycholinguistic theories and the bilingual model of sentence production* [w:] *Collectanea Slavica, Prace Komisji Słowianoznawstwa*, nr 50, Wydawnictwo Oddziału PAN, Kraków 1996, s. 261–271.
61. *Современное состояние преподавания русского языка в Польше* [w:] *Язык, культура и образование. Статус русского языка в странах мира*, под ред. Д.Е. Дэвидсона и О.Д. Митрофановой, МАПРЯЛ, Москва–Вашингтон 1997, с. 53–55.
62. *О страноведческом минимуме по русскому музыкальному и балетному искусству для студентов-филологов* [w:] *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. Материалы IV научно-методической конференции (Варшава, 22–23 мая 1997)*, Wydawnictwo Perspektywy Press, Warszawa 1997, s. 40–43.
63. *Из опыта ведения магистерских семинаров по лингводидактике на отделении русской филологии* [w:] *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. Материалы V научно-методической конференции (Варшава, 27–28 мая 1998)*, Wydawnictwo Artico, Warszawa 1998, s. 43–46.
64. *Обучение русскому языку репродуктивно-креативным методом в восьмилетней школе в оценке учителей*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1999, z. 199 (Prace Rusycystyczne X), s. 121–128.
65. *Лингводидактическая теория Владзимежа Галэцкого и её отражение в принципах репродуктивно-креативного метода* [w:] *Актуальные вопросы преподавания русского языка. Материалы международной конференции, посвященной памяти Владзимежа Галэцкого (Краков, 20–22 апреля 1998)*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1999, s. 13–19.
66. *К вопросу о формировании лингвистической и коммуникативной компетенции* [w:] *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. Материалы научно-методической конференции (Варшава, 6–7 мая 1999)*, Wydawnictwo Artico, Warszawa 1999, s. 59–61.
67. *Преподавание русского языка филологам-русистам в новой дидактической ситуации* [w:] *Актуальные вопросы языкового, культуроведческого*

- и лингводидактического образования студентов русистики. Материалы международной научной конференции (Краков, 20–21 сентября 1999)*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2000, s. 23–29.
68. *Нашей русистике 50 лет [w:] Актуальные вопросы русской литературы и культуры, русского языка и методики его преподавания в европейском контексте. Материалы международной научной конференции (Краков, 25–27 сентября 2000)*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2001, s. 11–18.
69. *Кодирование на иностранном языке или перекодировка с родного языка на иностранный (яблоко раздора между психолингвистами, вкушаемое лингводидактами) [w:] Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. VIII Международная конференция (Варшава, 10–11 мая 2001)*, Wydawnictwo Artico, Warszawa 2001, s. 141–145.
70. *Из опыта ведения магистерских семинаров по лингводидактике в Краковской педагогической академии (продолжение темы) [w:] Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка. XI Международная научно-методическая конференция*, Warszawa 2004, s. 93–95.
71. *Imprinting jako sposób przyswajania kwantów informacji tekstowej i lingwistycznej [w:] Glottodydaktyczne i kulturowe aspekty komunikacji językowej*, pod red. K. Janaszek i R. Gawarkiewicza, Rozprawy i Studia, t. 533, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2004, s. 65–73.
72. *Dzieje dydaktyki języka rosyjskiego [w:] Dzieje dydaktyk przedmiotowych w 65-letniej tradycji Uniwersytetu Pedagogicznego*, red. J.R. Paśko, K. Potyrała, J. Zielińska, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011, s. 201–217.
73. *Wspomnienia rusycysty [w:] Uczelnia w mojej pamięci: kartki z dziejów Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie*, zebrał i opracował T. Budrewicz, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011, s. 51–82.

III. Streszczenia i tezy referatów

1. *Nowele A. Biestuzewa-Marlinskiego okresu petersburskiego*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec 1964, s. 122–123.
2. *Ewolucja historyzmu w rosyjskiej prozie romantycznej lat dwudziestych i trzydziestych wieku XIX i jej źródła estetyczne*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec 1967, s. 219–221.
3. *Poematy Lermontowa*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec 1965, s. 125–128.
4. *Z zagadnień typologii noweli rosyjskiej epoki romantyzmu*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec 1968, s. 136–137.
5. *Репродуктивно-креативный метод обучения русскому языку*, *Международная конференция преподавателей русского языка и литературы*, Тезисы докладов и выступлений, Москва 1969, с. 107–108.
6. *Rosyjska nowela preromantyczna*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, styczeń–czerwiec 1971, s. 86–88.
7. *Proza epistolarna Biestuzewa-Marlinskiego*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, lipiec–grudzień 1973, s. 419.

8. *Экспериментальное обучение русскому языку учащихся 1-го класса польских лицеев и техникумов репродуктивно-креативным методом. Международная методическая конференция русистов, Тезисы докладов и выступлений*, Нитра 1974, с. 37–39.
9. *Замечания о способах преодоления интерференции родного языка в области произношения, интонации, акцентуации и флексии в процессе обучения русскому языку учащихся польской средней школы, Второй симпозиум по проблемам интерференции при обучении русскому языку, Тезисы докладов и сообщений*, Велико-Тырново 1975, с. 31–33.
10. *Uwagi o sposobach przezwycięzania interferencji języka ojczystego w zakresie wymowy, intonacji, akcentuacji i fleksji w procesie nauczania języka rosyjskiego. II Ogólnopolskie Sympozjum Neofilologiczne, Tezy referatów*, Białystok–Białowieża 1975, s. 21–23.
11. *Dekabryści a literatura ich czasów*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie”, lipiec–grudzień 1975, s. 367–369.
12. *Экспериментальное обучение русскому языку польских учащихся репродуктивно-креативным методом, III Международный конгресс преподавателей русского языка и литературы. Тезисы докладов и сообщений*, Варшава 1976, с. 496–497.
13. *Из опыта работы с участниками магистерских семинаров по методике обучения русскому языку, Международный симпозиум „Теоретические основы подготовки и повышения квалификации преподавателей русского языка и литературы”*, Тезисы докладов и сообщений, Люблин 1978, с. 41–43.
14. *Репродуктивно-креативный метод и перспективы обучения русскому языку учащихся 10-летней средней школы, IV Международный конгресс преподавателей русского языка и литературы, Тезисы докладов и сообщений*, Берлин 1979, с. 270–271.
15. *Текстуально-когнитивный подход и предупреждение интерференции родного языка, III Международный симпозиум „Лингвистические и методические проблемы интерференции”*, Тезисы докладов и сообщений, Велико-Тырново 1979, с. 40–42.
16. *Олимпиада по русскому языку для учащихся средних школ сегодня и завтра. Международный симпозиум „Внеклассные и внеаудиторные формы обучения русскому языку и литературе”*, Тезисы докладов и сообщений, Белосток 1980, с. 60–63.
17. *Практическое обучение акцентуации на отделении русской филологии Краковскогo педагогического института, V Международный конгресс преподавателей русского языка и литературы, Тезисы докладов и сообщений*, Прага 1982, с. 217–218.
18. *Uwagi o strukturze programowanego podręcznika akcentuacji rosyjskiej dla studentów polskich*, „Biuletyn Ośrodka Informacji Dydaktycznej TPPR” 1982, nr 3, s. 73–74.
19. *Новейшие тенденции в лингводидактике и проблемы методической подготовки студентов-русистов Высшей педагогической школы в Кракове, Симпозиум МАПРЯЛ „Состояние и перспективы подготовки преподавателей русского языка”*, Тезисы докладов и сообщений, Дрезден 1980, с. 66–67.

20. *Система организации лингводидактического процесса и вопросы оптимизации усвоения русского языка студентами-филологами*, Международный симпозиум „Вопросы оптимизации процесса усвоения русского языка студентами-филологами”, Тезисы докладов и сообщений, Краков 1985, с. 16–17.
21. *Применение репродуктивно-креативного метода на первом году обучения русскому языку и вопросы подготовки учащихся к языковой коммуникации*, VI Международный конгресс преподавателей русского языка и литературы, Тезисы докладов и сообщений, Научный семинар № 1, Будапешт 1986, с. 90.
22. *Теория и практика экспериментального коммуникативного ориентированного обучения русскому языку в польской школе*, V Международная конференция русистов, Тезисы докладов и сообщений, Нитра 1988, с. 54–55.
23. *Осознанное овладение элементарной лингвистической информацией и формирование коммуникативной компетенции учащихся*, VII Международный конгресс преподавателей русского языка и литературы, Тезисы докладов и сообщений, „Русский язык”, Москва 1990, т. 1, с. 465–466.
24. *Stan obecny i perspektywy nauczania języka rosyjskiego w szkole polskiej*, I Konferencja regionu Europy Centralnej i Wschodniej FIPLV „Polityczne zmiany w Europie Centralnej i Wschodniej a nauczanie języków obcych”, Poznań, UAM, 24–26 września 1993, Abstrakty, s. 4.
25. *Квантование лингвистической информации и индивидуализация обучения русскому языку*, VIII Международный конгресс МАПРЯЛ, Тезисы докладов (дополнительный выпуск), Регенсбург 1994, с. 229.
26. Т. Медзинский, Я. Генцель, *Польская русистика в новой геополитической ситуации*, VIII Международный конгресс МАПРЯЛ, Тезисы докладов (дополнительный выпуск), Регенсбург 1994, с. 240.
27. *Текстуально-когнитивный подход и формирование лингвокоммуникативной компетенции учащихся [w:] Русский язык, литература и культура на рубеже веков*, Тезисы докладов и сообщений, IX Международный конгресс МАПРЯЛ, т. 2, Братислава 1999, с. 35.

IV. Recenzje i przeglądy

1. *Konferencja naukowa Kół Naukowych Wydziału Filologicznego UJ z udziałem Koła Językoznawczego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie*, Studenckie Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biuletyn Informacyjno-Sprawozdawczy nr 1, Kraków 1955, s. 15–17.
2. „Woprosy Literatury” – nowe radzieckie czasopismo literackie, „Pamiętnik Literacki” 1958, nr 3, s. 315–327.
3. *Przegląd artykułów z czasopisma „Izwestija Akademii Nauk SSSR. Otdielenije literatury i jazyka”*, „Język Rosyjski” 1959, nr 5, s. 67–72.
4. *Przegląd artykułów z czasopisma „Izwestija Akademii Nauk SSSR. Otdielenije literatury i jazyka”*, „Język Rosyjski” 1960, nr 3, s. 69–75.
5. *Powieść historyczna w Polsce. Próba syntezy*, (Rec.: I.K. Gorskiy, *Polskiej historycznej powieści: problem historii*), Izd. AN SSSR, Moskwa 1963, „Ruch Literacki” 1965, nr 1, s. 80–81.

6. *W poszukiwaniu systemu*, (Rec.: W. Szklowski, *O prozie. Rozważania i analizy*, Warszawa 1965), „Ruch Literacki” 1965, nr 6, s. 288–289.
7. *Wilk syty i owca cała. Frazeologia języka łemkowskiego* (autor: M. Chomiak), Wydawca: Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2022.

V. Skrypty i podręczniki

1. J. Henzel, E. Szędzielorz, *Wymowa i intonacja rosyjska (Skrypt dla słuchaczy I roku filologii rosyjskiej WSP i WSN)*, Wydawnictwo Naukowe WSP, 1969, ss. 106, wyd. II poprawione z suplementem, 1971, ss. 240; wyd. VI, 1989.
2. *Telewizyjny kurs języka rosyjskiego. Русский язык на голубом экране. Kurs dla zaawansowanych*, z. 1–9, „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1972–1973, ss. 450 (redakcja całości i współautorstwo z M. Cieślą, M. Stefanów i E. Szędzielorzem).
3. J. Henzel, E. Szędzielorz, *Ćwiczenia z wymowy i intonacji rosyjskiej dla uczniów szkoły średniej*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1973, ss. 65; wyd. IV, 1984.
4. D. Dziewanowska, J. Henzel, *Poradnik metodyczny dla nauczycieli do eksperymentalnego podręcznika języka rosyjskiego dla klasy V*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986, ss. 318; wyd. II, WSiP, Warszawa 1988.
5. D. Dziewanowska, J. Henzel, E. Sławęcka, *Ćwiczenia terminologiczno-stylistyczne z zakresu literaturoznawstwa*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, ss. 240.
6. J. Henzel, E. Szędzielorz, *Wymowa i intonacja rosyjska dla uczniów szkół średnich*, WSiP, Warszawa 1992, ss. 94; wyd. 11, 1997.
7. (wspólnie z M. Chomiak) *Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka łemkowskiego*, Wydawca: Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Legnica 2012.

VI. Prace redaktorsko-edytorskie

1. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1970, z. 34 (Prace Rusycystyczne III), pod red. J. Henzla, ss. 288.
2. *Poezja radziecka. Wybór tekstów*, opracował zespół pod kierownictwem J. Smagi: J. Henzel, Z. Mejszutowicz, E. Sławęcka, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1970, ss. 165.
3. M. Cieśla, N. Modlińska, A. Sobczyk, M. Stefanów, *Ćwiczenia z ortografii i interpunkcji rosyjskiej. Skrypt dla słuchaczy WSP i WSN*, pod red. J. Henzla, Wyd. Naukowe WSP, Kraków 1972, ss. 320; wyd. VI, 1989.
4. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1973, z. 49 (Prace Rusycystyczne IV), pod red. J. Henzla, ss. 251.
5. *Antologia współczesnej poezji radzieckiej*, wybór i opracowanie S. Gólgart, J. Henzel, Z. Mejszutowicz, E. Sławęcka, J. Smaga, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1973, ss. 300.
6. *Antologia noweli radzieckiej*, wybór i opracowanie S. Gólgart, J. Henzel, E. Sławęcka, J. Smaga, J. Widacha, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1973, ss. 328.
7. J. Korzeniewska-Nalepińska, A. Sobczyk, *Krótki słownik polsko-rosyjski terminologii glottodydaktycznej*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1974, ss. 170.

8. J. Chmiel, K. Nosal, L. Surowiecka, J. Szczęśniak, *Język rosyjski dla klasy V. Podręcznik eksperymentalny*, opracowany w Instytucie Filologii Rosyjskiej WSP w Krakowie, pod kier. naukowym J. Henzla, IKNiBO, Kraków 1976, ss. 213.
9. M. Cieśla, *Ćwiczenia leksykalne dla studentów filologii rosyjskiej*, część I, t. 1–2, część II, t. 1–4, pod red. J. Henzla, Wyd. Naukowe WSP, Kraków 1977–1982, ss. 1780.
10. *Prace z dydaktyki szkoły wyższej*, z. 13, pod red. J. Henzla i J. Jarowieckiego, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1977, ss. 212.
11. *Z doświadczeń eksperymentalnego nauczania języka rosyjskiego metodą re-produktywno-kreatywną w szkole średniej*, pod red. J. Henzla, IKNiBO, Kraków 1977, ss. 162.
12. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1978, z. 64 (Prace Ruscystyczne V), pod red. J. Henzla, ss. 243.
13. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1982, z. 74 (Prace Ruscystyczne VI), pod red. J. Henzla, ss. 316.
14. *Problemy dydaktyki studiów ruscystycznych*, Materiały i sprawozdania COMSN, pod red. J. Henzla, Kraków 1984, ss. 339.
15. *Международный симпозиум „Вопросы оптимизации усвоения русского языка студентами-филологами”, Тезисы докладов и сообщений*, pod red. Я. Генцеля, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985, ss. 63.
16. D. Dziewanowska, J. Szczęśniak, *Podręcznik eksperymentalny do nauki języka rosyjskiego dla uczniów klasy V*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1985, ss. 199; wyd. II, WSiP, Warszawa 1988.
17. D. Dziewanowska, *Ćwiczenia z wymowy i intonacji rosyjskiej dla uczniów szkoły podstawowej. Materiały do nauczania eksperymentalnego*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1987, ss. 58; wyd. II, WSiP, Warszawa 1988.
18. D. Dziewanowska, *Ćwiczenia z akcentuacji rosyjskiej dla uczniów szkoły podstawowej*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1987, ss. 155.
19. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1987, z. 116 (Prace Ruscystyczne VII), pod red. J. Henzla i L. Jochym-Kuszlikowej, ss. 374.
20. D. Dziewanowska, *Ćwiczenia praktyczne z akcentuacji dla studentów filologii rosyjskiej, część I: Czasownik*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1989, ss. 206.
21. *Lektorat języka rosyjskiego w szkole wyższej. Stan obecny, perspektywy rozwoju. Materiały XVIII konferencji naukowo-metodycznej lektorów*, pod red. J. Henzla, J. Mikulca i R. Sujekiej, Wydawnictwo UJ, Kraków 1989, ss. 130.
22. *Вопросы оптимизации усвоения русского языка студентами-филологами, Материалы симпозиума МАПРЯЛ-Краков 1985*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, ss. 230.
23. *Unowocześnienie kształcenia wyższego w zakresie filologii rosyjskiej oraz nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej i średniej. Materiały Resortowego Programu Badań Podstawowych RP III 30 (Grupa tematyczna III)*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1990, ss. 155.
24. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1992, z. 149 (Prace Ruscystyczne VIII), pod red. J. Henzla, ss. 248.

25. T. Borucki, *Ćwiczenia z gramatyki praktycznej dla studentów filologii rosyjskiej*, pod red. J. Henzla, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1995, ss. 237.
26. „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1999, z. 199 (Prace Rusycystyczne X), pod red. J. Henzla, ss. 182.
27. *Актуальные вопросы преподавания русского языка. Материалы международной научной конференции, посвященной памяти Влодзимежа Галэцкого*, под ред. Я. Генцеля, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1999, ss. 149.
28. *Актуальные вопросы языкового, культуроведческого и лингводидактического образования студентов русистики. Материалы международной конференции*, под ред. Я. Генцеля, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2000, ss. 110.
29. *Актуальные вопросы изучения русской литературы и культуры, русского языка и методики его преподавания в европейском контексте. Материалы Международной конференции*, под ред. Я. Генцеля, Л. Йохим-Кушликовой и Ф. Листвана, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2001, ss. 636.

VII. Inne

1. J. Henzel, R. Łużny, B. Mucha, *Ruch dekabrystowski w dziejach intelektualnych Rosji*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1979 (seria: Nauka dla Wszystkich, nr 304), ss. 40.
2. *Raport badań na temat: „Badania nad jakością i zakresem treści kształcenia i wychowania zawartych w nowym programie języka rosyjskiego wdrożonym do praktyki w szkołach podstawowych” (grupa przedmiotowa 5), „Funkcjonowanie i kierunki rozwoju systemu oświaty i wychowania w Polsce”, II E: „Działalność szkół”*, WSP w Krakowie 1990, ss. 34.
3. *Profesor Wiktor Jakubowski – nauczyciel języka*, „Slavia Orientalis” 1994. z. 1–2 (65–66), s. 114–115.
4. *Pamięci doktora Stanisława Stawarza*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1995, z. 177 (Prace Rusycystyczne IX), s. 175.
5. R. Farmer, *Język rosyjski dla początkujących*, przekład i adaptacja B. Henzel i J. Henzel, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1999, ss. 287.
6. *Pamięci dr Stelli Goldgart*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Russologica” IX (2016), s. 5.
7. *Pamięci prof. Doroty Dziewanowskiej*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Russologica” 10 (2017), s. 3–4.

Źródło: Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. 42. Studia Russologica I, pod redakcją Doroty Dziewanowskiej i Lesławy Korenowskiej, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2007, s. 8–19.

*Maria Dzienisiewicz***Дефисные конструкции в музыкальных рецензиях****Введение**

Язык является важнейшим способом формирования представлений человека о мире. Он творит языковую картину мира, в которой отражается изменяющаяся действительность. Одним из факторов, влияющих на современный язык, является темп жизни, ведущий к тенденции к упрощению коммуникации, конденсации содержания и формы. Ускорение темпа жизни усиливает действие закона экономии, что может проявляться в стремлении к экономному использованию языковых форм и средств, к которым можно отнести составные наименования¹. Среди аналитических структур особенно интересными являются дефисные конструкции, т.е. такие, в которых две (или, иногда, три) самостоятельные лексические единицы вследствие соединения через дефис создают новообразование, обозначающее новое понятие. Паулина Бортновска рассматривает дефисные конструкции как

продукты лингвокреативной деятельности человека, которые могут быть ключом в изучении основных механизмов номинации в современном русском языке и привести к более глубокому пониманию процессов формирования языковой личности носителей русского языка².

Как замечает Татьяна Ивановна Кочеткова, сложносоставные слова занимают самостоятельное место в системе русского языка, которое обусловлено их статусом. Статус сложносоставных слов определяется единством следующих признаков: 1) выражением элементной номинации; 2) цельностью номинативного значения (т.е., сложносоставное слово обозначает единое, нерасчлененное понятие); 3) цельюоформленностью (которая заключается в строго фиксированном порядке следования компонентов,

¹ М.А. Дрога, А.А. Дрога, *Биномы, обозначающие лиц по профессии*, «Вестник Омского университета» 2014, № 3, с. 149. Авторы используют и другие термины: *разнословные сложения* и *биномы*.

² Р. Bortnowska, *Дефисные субстантивно-субстантивные конструкции личной семантики в современном русском языке*, Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, Poznań 2016, с. 29.

в непроницаемости – вставка элементов между слагаемыми компонентами невозможна, в унифицированной грамматической оформленности, в наличии одного основного ударения); 4) устойчивостью и воспроизводимостью, которые соответствуют проявлению этих свойств у всякого слова; 5) структурно-словообразовательным единством (модель «слово-слово»)³.

Цель настоящей статьи – указать семантические типы составных наименований в музыкальных рецензиях. В большинстве работ, посвященных дефисным конструкциям, рассматриваются структуры типа «существительное-существительное»⁴. В настоящей работе к дефисным конструкциям зачислены и сочетания типа «наречие-прилагательное», которые в музыкальных рецензиях показали себя очень продуктивной моделью.

Музыкальный словарь Гроува определяет музыкальную критику как «профессиональную оценку музыкального творчества и исполнительства, что следом ставит вопрос о проблеме профессионализма, которая значима для современной музыкальной журналистской практики»⁵. Одной из основных задач музыкальной критики традиционно является формирование эстетических вкусов аудитории, ее предпочтений. Тексты музыкальных рецензий всегда выполняли функцию интегратора процессов музыкальной культуры⁶. Однако, основополагающей категорией рецензии является оценка. В современной критике могут находить применение почти все жанровые модели, если в тексте соблюдено главное условие: предмет-артефакт представлен в оценочном ракурсе⁷. Кроме оценочной, рецензия выполняет ряд других функций: информативную, аналитическую, воздействующую, культуруформирующую.

По мнению многих специалистов, в настоящее время жанр рецензии переживает кризисный период. Ускорение темпа жизни, писание текстов с расчетом на публикацию на сетевых платформах и акцент, сделанный на рыночных отношениях привели к существенным изменениям, которым подверглись и музыкальные рецензии:

1. уменьшение размера рецензии (важно, чтобы читатель познакомился с текстом за 3–4 минуты);
2. увеличение информационной составляющей;

³ Т.И. Кочеткова, *Словосложение как средство номинации и предикации в современном русском языке*, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Москва 2005, с. 35.

⁴ М.А. Дрога и А.А. Дрога выдвигают предположение, что группа биноминов-субстантивов, обозначающих человека по профессии, является наиболее представительной в количественном отношении от общего числа составных слов (М.А. Дрога, А.А. Дрога, *Биномини...*, с. 151).

⁵ *Музыкальный словарь Гроува*, пер. с англ., т. 2, Практика, Москва 2001, с. 449.

⁶ М.А. Демчук, *Тенденции развития современной музыкальной рецензии*, «Медиа-среда» 2017, № 12, с. 132.

⁷ Т.Е. Нерсесова, *Типы и жанры рецензирования в современных печатных СМИ*, диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 2012, с. 132. Стоит привести статью из *Издательского словаря-справочника*, в котором рецензия понимается как «критическое сочинение, в котором содержится разбор и оценка произведения» (А.Э. Мильчин, *Издательский словарь-справочник*, ОЛМА-Пресс, Москва 2003).

3. минимизация аналитической составляющей;
4. недосказанность при задействовании максимального количества тем.

Все это повлияло на возникновение так называемой музыкальной журналистики⁸. Стоит подчеркнуть, что не отсутствует высококачественных текстов музыкальной критики, авторов которых характеризует глубокий анализ, индивидуальный авторский стиль и высокий уровень владения средствами художественной выразительности⁹. Музыкальные рецензии характеризует особый подбор языковых средств: эпитет, метафора (особенно ее синестетическая и пространственная разновидности), метонимия, сравнение, персонификация, ирония, оценочная лексика, цитаты, элементы языковой игры, особые синтаксические конструкции. К ним относятся и дефисные конструкции, элементом которых являются как имена существительные, так и другие части речи, главным образом наречия и имена прилагательные.

Дефисные конструкции в музыкальных рецензиях

В настоящей статье представлен анализ дефисных конструкций, почерпнутых из 40 текстов современной русской музыкальной критики. Примеры разделены на субстантивно-субстантивные и адвербиально-адъективные конструкции, которые, в свою очередь, подразделяются по семантическому принципу. Всех примеров 50. Число в скобках отсылает к интернет-странице, из которой текст рецензии был извлечен. Полный список ссылок помещается в приложении в конце статьи.

Субстантивно-субстантивные конструкции¹⁰:

1.1. названия лиц

– Литовка Гедре Шлеките (Балтия известна **девушками-дирижерами**) и похожий на юного Женю Кисина чех Иржи Рожен вдохновили храбростью и обаянием [1];

– Но было и нечто принципиально новое – мощное архитектурное мышление **Афанасьева-дирижера** [7];

– Алексей Любимов – **музыкант-просветитель** [2];

– Исправить это досадное обстоятельство были призваны кельнские коллективы под управлением Петера Нойманна: оркестр старинных инструментов Collegium Cartusianum и Камерный хор, а также четверка западных **солистов-барочников** [3];

– Пярт – очень серьезная фигура: возможно, самая серьезная для современной российской ситуации, где место **композитора-пророка** как-то не занято [4];

⁸ М.А. Демчук, *Тенденции развития...*, с. 133.

⁹ К ним следует зачислить Юлию Бедерову, Петра Поспелова, Екатерину Бирюкову, Владимира Дудина, Илью Овчинникова, Гюляру Садых-заде, Елену Черемных и Михаила Фихтенгольца.

¹⁰ Стоит отметить, что субстантивно-субстантивные конструкции можно рассматривать также как примеры приложения (аппозитива), в которых один из составляющих элементов данной структуры конкретизирует значение другого.

- Леонид Десятников – **композитор-интеллектуал**, создатель многослойных оксюморонов вроде симфонии «Зима священная 1949 года» [5];
- Образ, символика и музыка Баха в одеждах (обработках, транскрипциях, версиях) от **композиторов-романтиков** XIX века и одного метафизика-концептуалиста XX, а также от современного ученого Дональда Дрюса (...) должны были экстравагантно прошествовать перед взволнованной публикой в мерцающем свете фотовышек [6];
- На встрече с учениками местного музыкального колледжа «Ардитти-квартет», показав работу над новым опусом сэра Харрисона Бертуистла – последнего в коллекции пишущих для квартета современных авторов, пожелал подрастающим коллегам срочно завязывать дружбу с **ровесниками-композиторами** [16];
- Демонстрация объективных истин, похоже, чувствует стремление к ним присоединиться, **художник-универсал** предстает «чистым музыкантом», не нуждающимся во вне- или околослуховой реальности [7];
- Михаил Плетнев, **художник-передвижник** [8];
- (...) **виолончелист-мегастар** Йо-Йо-Ма, последние выступления легендарной Вальтрауд Майер в партии Кундри в «Парсифале» Вагнера, поставленном Дмитрием Черняковым, – таковы акценты Festtage, Двадцатого Пасхального фестиваля Даниэля Баренбойма [9];

В данную группу зачислен также пример, в котором личная семантика относится к группе исполнителей (оркестру):

- Это был совсем не лощеный, высокомерный **оркестр-аристократ**, которому даже не надо смотреть на дирижера, чтобы все идеально сыграть, а собрание необычайно растревоженных и воодушевленных людей [17].

Если рассматривать набор сем в дефисных конструкциях личной семантики, в приведенных выше примерах отмечены семы, относящиеся к возрастной (**ровесники-композиторы**) и половой (**девушка-дирижер**) характеристике, конструкции, подчеркивающие авторитет или значительность человека (**художник-передвижник**, **виолончелист-мегастар**, **композитор-пророк**), конструкции, связанные общей семой «интеллект» (**композитор-интеллектуал**, **музыкант-просветитель**), конструкции с семантикой оценки (**оркестр-аристократ**), а также семы, указывающие на область узкой профессиональной деятельности в рамках музыкального исполнительства (**солист-барочник**).

Конструкции типа: первый компонент – имя собственное, второй, классифицирующий – нарицательное (ср. **Афанасьев-дирижер**), дают дополнительную информацию об этом лице, характеризуя его с точки зрения социального, семейного или иного статуса, а также по роду деятельности¹¹.

Среди вышеуказанных примеров можно отметить лексемы похожие по звуковой оболочке (в конструкции: **художник-передвижник**). В таких случаях связь компонентов осуществляется на трех уровнях: графическом (дефис), семантико-функциональном (смысловая соотнесенность компонентов) и фонетическом (похожая звуковая оболочка)¹².

¹¹ Т.И. Кочеткова, *Словосложение...*, с. 22.

¹² P. Bortnowska, *Дефисные...*, с. 27.

1.2. названия произведений

- На конкурсе не говорят: «Это Рахманинов» – говорят: «Это *Этюд-картина* ми-бемоль минор» [10];
- Лавируя между умными стилизациями Сергея Загния и тривиальным *эрцац-Бахом* Алексея Шульгина, повествование зависало в математизированных антифонах Владимира Мартынова [11];
- Владимир Мартынов сочинил гедонистический «Послеполуденный сон Баха», Владимир Николаев – *арию-наваждение*, исполняемую болезненным задыхающимся *Sprechstimme* [12].

Определение «этюды-картины» относится собственно к Сергею Рахманинову. Данное название, по словам композитора, указывает на соединение виртуозно пианистических задач с осознанным стремлением к красочному «живописанию в звуках» и конкретной характеристичности образов¹³. Форма дефисной конструкции оказывается наиболее удобным средством для указания этого соединения.

В свою очередь, конструкция *эрцац-Бах* характеризуется неодобрительной оценкой описываемого музыкальным критиком произведения, так как слово *эрцац* Толковый словарь Ефремовой (далее ТСЕ) определяет следующим образом: I. «1. Продукт, предмет, обладающий лишь некоторыми свойствами заменяемого, лишь по некоторому сходству являющийся заменителем натурального; суррогат»; «2. перен. разг. Фальсификация чего-либо; суррогат, фальшивка». II. неизм. прил. «1. Являющийся неполноценным заменителем чего-либо; суррогатный. 2. перен. разг. Фальсифицированный, суррогатный». Таким образом, конструкцию *эрцац-Бах* следует понимать как неполноценное по отношению к творчеству И.С. Баха современное сочинение.

Насчет конструкции *ария-наваждение* можно предположить, что данное произведение (ария) имеет характер призрака, обманчивого видения (ср. ТСЕ, где наваждение: «призрак, обманчивое видение, внушенное – по суеверным представлениям – злой силой с целью соблазна»).

Стоит отметить, что некоторые дефисные названия произведений относятся к конкретным сочинениям:

- Под влиянием этих обстоятельств открывающий вечер «*Полонез-фантазия*» оказывается чуть ли не самым спорным номером из всех [37];
- В программе концерта сонаты Скрябина, Бетховена и Шопена и «*Мефисто-вальс*» Листа [38];
- Контрасты одного концерта, или К кому прилетает *Жар-птица* [39];
- Среди них и работы Васильева, например «Элегия» на музыку Сергея Рахманинова, «*Вальс-фантазия*» Михаила Глинки и «Анюта» Валерия Гаврилина [40].

¹³ belcanto.ru [дата обращения: 1.03.2022].

1.3. названия мероприятий

- Методично выходя на сцену в меру устремленной походкой по диагонали из-за кулис к роялю, чуть напоминая походку священнослужителя, но больше – касание ногами «клавиш» пола этого «храма искусства», он начинает свой **концерт-проповедь, концерт-лекцию, концерт-терапию** [13];
- Стиль «Новых имен», сформированный целиком и полностью вкусом генерального директора программы Иветты Вороновой, – это блестящее сочетание семейной задушевности пионерлагеря и умилительной трогательности детских утренников с помпезностью буржуазных **гала-концертов** [14];
- К противоречивым впечатлениям от **концерта-закрытия** в большей степени оказались подготовлены те слушатели, кто двумя днями раньше побывал и на сонатном вечере Миши Майского в Малом зале консерватории [15];
- все сочинения **концерта-открытия** поочередно акцентировали в названии «муки» [29];
- Послеконцертная **автограф-сессия** с суфиями прошла в атмосфере переходящего в давку восторга [16].

Названия мероприятий главным образом относятся к концертам. В указанных дефисных конструкциях подчеркиваются различные функции концертов: **концерт-лекция, концерт-терапия, концерт-проповедь, концерт-открытие, концерт-закрытие**, а также **гала-концерт** (гала по ТСЕ: «грандиозный праздничный концерт»). В некоторых случаях, особенно в конструкциях типа **концерт-**, наблюдается разный род у обоих компонентов: **концерт-лекция, концерт-терапия, концерт-проповедь** (м.-ж. род), **концерт-открытие, концерт-закрытие** (м.-ср. род).

1.4. названия музыкальных инструментов

- для исполнения «Песен Гурре» все же никуда не денешься без предельного оркестрового состава, включающего в себя, к примеру, десять валторн, восемь флейт, двенадцать контрабасов, четыре арфы и **бас-тубу** [18].

В конструкции **бас-туба** (как и в аналогичных: **бас-кларнет, бас-гитара** или **баритон-саксофон**) один компонент указывает на название инструмента, другой – на предназначение для игры в определенном диапазоне.

2. Адвербиально-адъективные конструкции:

2.1. конструкции, относящиеся к звуку и его свойствам

- Его **балалаечно-домровый** «Хорал» гипнотизировал потоком тремоло, в котором будто бы случайно появлялись и исчезали солисты – музыканты передавали друг другу пульсации, какие-то из них ненадолго выходили на передний план, но вскоре терялись в общем звучании [19];
- **призрачно-инопланетный** саунд и гротесковые цитаты и аллюзии – спасение от жути [20];

– *Все сыграно al fresco – грубо, батально броско, наотмашь – и изрядно сдобрено жирно-густым вибрато* [21].

Указанные конструкции подчеркивают некоторые особенности звуков. Во-первых, относятся к звучанию русских народных инструментов, балалайке и домре (*балалаечно-домровый*), во-вторых, подчеркивают характер, необычность слуховых впечатлений (*призрачно-инопланетный*), в-третьих, используют механизм синестетической метафоры¹⁴, в данном случае (*жирно-густой*) относящейся к осязанию.

2.2. конструкции, относящиеся к характеру исполнения

– *Причем делающими это с такой виртуозностью и самоотдачей (на репетиционном этапе пара человек травмировали себе спину), что начинаешь испытывать крайне далекое от изящно-салонного впечатление* [22];

– *Это было прекрасное сочетание юности и мастерства, простоты и искренности музыкальной речи, вкус, и, несмотря на обстановку конкурсного напряжения, естественная, органично-спокойная концентрация* [23];

– *Зато получилась эксцентрично-озорная симфония веселья, ликующего сквозь слезы* [24];

– *«Веселая, пустовато-виртуозная музыка, созданная специально для развлечения высшего света»* – ни разу не встречал ни в одном пресс-релизе, посвященном репертуару Большого зала Консерватории, подобных слов [25];

– *четыре биса великолепного карнавально-циркового покроя венчали академическую веселость оркестра ее простодушным эстрадно-стадионным вариантом* [26];

– *Других параллелей с программой 1936 года у нынешнего концерта не было, если не считать Увертюры к «Нюрнбергским мейстерзингерам» Вагнера, исполненной не столько в качестве нарядно-праздничной прелюдии, сколько в гимническом ключе* [32].

Указанные примеры относятся, главным образом, к впечатлениям от исполнения музыки. Совместное употребление компонентов в функции определений придает эмоционально-экспрессивный оттенок (*эксцентрично-озорный, пустовато-виртуозный, карнавально-цирковый, нарядно-праздничный*). В свою очередь, определение оркестра как вариант *эстрадно-стадионный* подчеркивает его размер, соответствующий большой музыкальной площадке. В случае таких дефисных конструкций, как *нарядно-праздничный* и *эстрадно-стадионный* наблюдается принцип смысловой близости компонентов. Так, в случае связи *нарядно-праздничный* обнаружена синонимическая связь компонентов, поскольку слово *праздничный* во втором значении толкуется как

¹⁴ См. М. Dzienisiewicz, *Metafora synestezyjna w rosyjskich tekstach krytyki muzycznej*, „Acta Polono-Ruthenica” 2018, Vol. XXIII/3, s. 31–44; М. Dzienisiewicz, *Językowy obraz dźwięku (na materiale polsko- i rosyjskojęzycznych recenzji muzycznych)*, „Studia Rossica Posnaniensia” 2021, Vol. 46(2), s. 243–255.

‘нарядный, красивый, не будничный’ (ТСЕ). В свою очередь, оба компонента словосочетания *эстрадно-стадионный* соединяет общая сема ‘площадка’.

2.3. конструкции с семантикой оценки

- Безусловно, это было яркое, запоминающееся выступление незаурядной личности, не лишенной эпатажа, что всегда вызывает диаметрально противоположные оценки: от **бурно-восторженных** до **раздраженно-презрительных** [27];
- игра Алексея Сканава выглядела **грубовато-самоуверенным** чтением с листа [30].

Субъективно-оценочная функция является одним из ключевых признаков рецензии, в том числе рецензии на музыкальное мероприятие. Как указывают примеры, случаи, когда музыкальный критик выражает свое субъективное отношение к исполнению, могут характеризоваться положительной (*бурно-восторженный*) или отрицательной (*раздраженно-презрительный*, *грубовато-самоуверенный*) оценкой.

2.4. конструкции, определяющие лиц

- В проект включилось более трех десятков поэтов и композиторов разных возрастов и направлений – от академических традиционалистов до концептуалистов, от **православно-ориентированных** до **эстрадно-подкованных**, от **европейски-раскрученных** до **маргинально-экспериментирующих** [11].

В данном случае, в одном предложении, можно заметить противопоставление направления *православно-ориентированного* и европейского, западного, указывающее на две совершенно разные традиции, также в области музыки. С другой стороны, композиторы *эстрадно-подкованные*, чьих сочинения предназначены для больших залов и восторгов публики, являются контрастом для композиторов-экспериментаторов, чье творчество предназначено для узкой группы слушателей, в определенном смысле маргинальной и элитной.

2.5. конструкции с семантикой чувств

- **празднично-приподнятый** тонус оратории напомнил об искрящейся радости «Магнификата» Баха [33];
- Кристиан Тилеман и возглавляемый им оркестр Саксонской капеллы вместе с хором Баварского радио исполнили бетховенскую **безудержно-радостную** Торжественную мессу [34];
- **тоскливо-созерцательные** «Равнины» латыша Петериса Вакса (почти от первого лица в ансамбле лидировала виолончелистка Кристина Блаумане) [35];
- И напоследок – **трагически-мрачная**, тяжкая поступь Прелюдии Шопена до минор [36];

– Но ткань была по-современному рваной и диссонантной, вместо благородного иноземного клавиесина звучал простецкий аккордеон в **нервно-чутких** руках Эвелины Петровой [31];

– они – два различных потока музыкального творчества: объективно-архитектурный и **эмоционально-чувствительный** [28].

Восприятие музыки вызывает эмоции. Впечатления от музыки, явления неуловимого, кратковременного и аморфного иногда трудно поддаются описанию. Несмотря на то, что психологи насчитывают 5000 эмоций, большинство из них не обладает лингвистической номинацией¹⁵. Аркадий Седых замечает, что вербализация эмоций может проявляться на всех уровнях языковой организации, т.е. лексическом, синтаксическом, лексикографическом, фразеологическом, паремическом, афористическом и пр.¹⁶. Дефисные конструкции типа *празднично-приподнятый* или *трагически-мрачный* могут показаться удобными для передачи многогранности эмоциональных состояний и их различных оттенков. К тому же, эмотиологи замечают, что эмоциональные состояния редко выступают изолированно, чаще они реализуются пучком, т.е. *кластерно*¹⁷, что в языке находит отражение именно в форме дефисных конструкций.

Итоги

Богатство языковых средств в музыкальных рецензиях свидетельствует о многогранности, многомерности, трудности в описании впечатлений от музыки и музыкальных событий, отражает также индивидуальный авторский стиль рецензента. Для более четкой и выразительной передачи впечатлений от слушаемой музыки критики иногда прибегают к употреблению дефисных конструкций различной семантики.

¹⁵ В.И. Шаховский, *Эмоции. Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология*, Либроком, Москва 2016, с. 12.

¹⁶ А.П. Седых, *Природа эмоций и их классификация в гуманитарных науках и языкознании*, «Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки» 2012, № 6 (125), вып. 13, с. 113. Подробную классификацию предлагает Уршуля Енчень, которая замечает, что вербализация эмоций может осуществляться в языке посредством: 1) субстантивных наименований чувств (напр., *грусть, отвращение*); 2) вербальных наименований чувств (напр., *радоваться, бояться*); 3) словосочетаний (напр., *радость от чужой беды, угрызения совести*); 4) фразеологических оборотов (напр., *быть на седьмом небе*); 5) фразем (напр., *к черту!*); 6) перифрастических конструкций (напр., *железная леди*); 7) восклицаний как чистого проявления эмоций (напр., *О времена, о нравы!*); 8) экспрессивных словообразовательных конструкций (напр., *лентяюга, матулечка, подскребочек*); 9) невысказанной эмотивности – имплицатуры (напр., *Нам лучше закончить этот разговор*); 10) повторений слов (напр., *уйди, уйди!*); 11) аффектонимов, свидетельствующих о фамиллярности (напр., *милый, дорогой, котик*); 12) семантических преобразований, напр. метафор, сравнений, риторических вопросов (U. Jęczyń, *Lingwistyczne sposoby ujmowania zjawisk emocjonalnych*, [w:] *Bliżej emocji II*, red. A. Błachnio, A. Przepiórka, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 250–25).

¹⁷ В.И. Шаховский, *Эмоции. Долингвистика...*, с. 9.

В семантическом плане, проведенный анализ 50 дефисных конструкций в музыкальных рецензиях указал на креативность музыкальных критиков в формировании данных конструкций. Так, среди субстантивно-субстантивных конструкций выделены следующие типы: названия лиц, названия произведений, названия мероприятий и названия музыкальных инструментов. В свою очередь, адвербиально-адъективные примеры составили конструкции, относящиеся к звуку и его свойствам, конструкции, относящиеся к характеру исполнения, конструкции с семантикой оценки, конструкции, определяющие лиц, а также конструкции с семантикой чувств. В ходе анализа отмечены семы, относящиеся к возрастной (*ровесник-композитор*), половой (*девушка-дирижер*), интеллектуальной (*композитор-интеллектуал*) характеристикам, семы, указывающие на область узкой профессиональной деятельности музыкантов (*солист-барочник*), семы, указывающие на авторитет или значительность человека (*художник-передвижник*). Наименования лиц даются по многочисленным основаниям, различным параметрам, или признакам, индивидуальным и социально значимым¹⁸. Как показал материал, в большинстве случаев служат конкретизации значения, т.е. вторая часть дефисной конструкции является уточняющей по отношению к первой.

Дефисные конструкции показали себя подходящим средством для передачи многогранных оттенков впечатлений от музыки, которые часто возникают одновременно, пучком (*трагически-мрачный*). Заметны также конструкции, подчеркивающие субъективно-оценочную функцию музыкальных рецензий (*пустовато-виртуозный, бурно-восторженный*). Стоит отметить и лексемы похожие по звуковой оболочке, т.е. опирающиеся на принцип фонетической гармонии (*художник-передвижник*), а также метафорические образования, использующие механизм синестезии (*жирно-густой*).

Компактная структура и семантическая емкость описываемых аналитических конструкций ведут к их широкому употреблению в современном русском языке. Несомненно, дефисные конструкции в музыкальных рецензиях возникли как результат языковой креативности критиков, а также как «богатое и неограниченное хранилище психолингвистически и лингвокультурологически значимой информации»¹⁹.

Литература

belcanto.ru [дата обращения: 3.09.2022].

Bortnowska P., *Дефисные субстантивно-субстантивные конструкции личной семантики в современном русском языке*, Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, Poznań 2016.

Dzienisiewicz M., *Językowy obraz dźwięku (na materiale polsko- i rosyjskojęzycznych recenzji muzycznych)*, „Studia Rossica Posnaniensia” 2021, Vol. 46(2), s. 243–255.

Dzienisiewicz M., *Metafora synestezyjna w rosyjskich tekstach krytyki muzycznej*, „Acta Polono-Ruthenica” 2018, Vol. XXIII/3, s. 31–44.

Jęczeń U., *Lingwistyczne sposoby ujmowania zjawisk emocjonalnych*, [в:] *Ближе эмоции II*, ред. А. Блэчню, А. Прзепióрка, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.

¹⁸ М.А. Дрога, А.А. Дрога, *Биномы...*, с. 150.

¹⁹ P. Bortnowska, *Дефисные...*, с. 150.

- Демчук М.А., *Тенденции развития современной музыкальной рецензии*, «Медиасреда» 2017, № 12, с. 132–135.
- Дрога М.А., Дрога А.А., *Биомины, обозначающие лиц по профессии*, «Вестник Омского университета» 2014, № 3, с. 148–151.
- Жеребило Т.В., *Словарь лингвистических терминов*, Пилигрим, Назрань 2010.
- Кочеткова Т.И., *Словосложение как средство номинации и предикации в современном русском языке*, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук, Москва 2005.
- Мильчин А.Э., *Издательский словарь-справочник*, ОЛМА-Пресс, Москва 2003.
- Музыкальный словарь Гроува*, пер. с англ., т. 2, Практика, Москва 2001.
- Нерсесова Т.Е., *Типы и жанры рецензирования в современных печатных СМИ*, диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 2012.
- Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, ред. Т.Ф. Ефремова, <https://www.efremova.info/> [дата обращения: 3.09.2022].
- Седых А.П., *Природа эмоций и их классификация в гуманитарных науках и языкознании*, «Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки» 2012, № 6 (125), вып. 13.
- Шаховский В.И., *Эмоции. Долингвистика, лингвистика, лингвокультурология*, Либроком, Москва 2016.

Hyphenated structures in musical reviews

Abstract

This article presents the phenomenon of substantive-substantive and adverb-adjective hyphenated word combinations in musical reviews in Russian. Musical reviews abound in linguistic means, including compounds nominations. These linguistic structures were analyzed, and the diversity in their semantics was indicated. In the research material, semes related to age, gender, intellectual characteristics, semes indicating the area of professional activity, the authority of a person were found. Hyphenated structures seem to be a suitable language tool for conveying various impressions of music as well as musical events as they emphasize the individual style of authors. They also prove the creativity of music critics and the trend towards analyticity reflected in the texts of music criticism.

Key words: hyphenated structures, review, musical critical texts, substantive, adverbial

Дефисные конструкции в музыкальных рецензиях

Резюме

В настоящей статье рассматриваются субстантивно-субстантивные и адвербиально-адъективные дефисные конструкции в русских музыкальных рецензиях. Музыкальные рецензии изобилуют языковыми средствами, в том числе и составными наименованиями. Данные конструкции подверглись анализу, который раскрыл разнообразие в семантическом плане. В исследовательском материале отмечены семы, относящиеся к возрастной, половой, интеллектуальной характеристике, семы, указывающие на область профессиональной деятельности, значительность человека и др. Дефисные конструкции показали себя подходящим языковым средством для передачи различных впечатлений от музыки и музыкального события, подчеркивающим индивидуальный стиль авторов. Данные структуры свидетельствуют также

о креативности музыкальных критиков и тенденции к аналитизму, отражающейся в текстах музыкальной критики.

Ключевые слова: дефисные конструкции, рецензия, музыкальная критика, субстантивный, адвербиальный

Maria Dzienisiewicz, dr

ORCID: 0000-0001-6140-6889

Instytut Filologii Wschodniosłowiańskich, Wydział Neofilologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

e-mail: maria.w.dzienisiewicz@gmail.com

+48697196781

Maria Dzienisiewicz, PhD

Institute of East Slavic Philology

Faculty of Modern Languages and Literatures

Adam Mickiewicz University

Приложение

- [1] Л. Гучмазова, *Лоренцо Виотти получил приз лучшему молодому дирижеру*, <https://rg.ru/2015/08/18/viotti-site.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [2] П. Поспелов, *Концерт в Рахманиновском зале консерватории. Романтическое фортепиано как хорошо темперированный клавир*, <https://www.kommersant.ru/doc/128383> [дата обращения: 1.03.2022].
- [3] Е. Бирюкова, *«Мессия» Генделя под управлением Петера Нойманна*, http://os.colta.ru/music_classic/events/details/8205/ [дата обращения: 1.03.2022].
- [4] Е. Бирюкова, *Музыка как праздник и как высказывание*, http://os.colta.ru/music_classic/events/details/13620/?expand=yes [дата обращения: 1.03.2022].
- [5] А. Мороз, *Обретение гармонии: вечер одноактных балетов «L.A.D» на музыку Леонида Десятникова*, <https://teatrto.ru/2021/11/07/l-a-d-na-muzyku-leonida-desyatnikova/> [дата обращения: 1.03.2022].
- [6] Ю. Бедерова, *Руина, чти! Премьера Александра Кнайфеля как «Новое платье господина И.-С. Баха»*, <http://teacrit.ru/?readfull=3892> [дата обращения: 1.03.2022].
- [7] *Концерт в Большом зале Консерватории. Валерий Афанасьев сыграл симфонии как симфонии*, <https://www.kommersant.ru/doc/74259> [дата обращения: 1.03.2022].
- [8] П. Поспелов, *Михаил Плетнев, художник-передвижник*, <http://teacrit.ru/?readfull=2595> [дата обращения: 1.03.2022].
- [9] В. Дудин, *Даниэль Баренбойм собрал звезд на своем фестивале*, <https://rg.ru/2016/03/24/daniel-barenbojm-sobral-zvezd-na-svoem-festivale.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [10] Е. Бирюкова, *27 ашугов с Востока и Запада против одного Луганского*, <http://teacrit.ru/?readfull=2444> [дата обращения: 1.03.2022].
- [11] Е. Черемных, *Баха сделали крестным отцом современного искусства*, <http://teacrit.ru/?readfull=4068> [дата обращения: 1.03.2022].
- [12] К. Верникова, *Бах простит*, <http://teacrit.ru/?readfull=4054> [дата обращения: 1.03.2022].

- [13] В. Дудин, *Почему выдающийся пианист Григорий Соколов никогда не приезжает в Москву*, <https://rg.ru/2017/04/20/pochemu-vydaiushchij-pianist-grigorij-sokolov-nikogda-ne-priezzhaet-v-moskvu.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [14] П. Поспелов, *«Новые имена» становятся «Новыми именами планеты»*, <http://teacrit.ru/?readfull=2754> [дата обращения: 1.03.2022].
- [15] П. Поспелов, *Миша Майский сыграл не нашего Шостаковича*, <https://www.kommersant.ru/doc/178693> [дата обращения: 1.03.2022].
- [16] Е. Черемных, *В Екатеринбурге завершился третий музыкальный фестиваль «Евразия»*, <https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2015/10/22/613805-festival-evraziya> [дата обращения: 1.03.2022].
- [17] Е. Бирюкова, *Ангрейд Чайковского. Печали и радости главного русского композитора*, https://www.colta.ru/articles/music_classic/7231-apgreyd-chaykovskogo [дата обращения: 1.03.2022].
- [18] Е. Бирюкова, *Марис Янсонс празднует юбилей своего Оркестра Баварского радио*, http://os.colta.ru/music_classic/events/details/13204/?expand=yes [дата обращения: 1.03.2022].
- [19] А. Малаховский, *Космос и балалайка. Национальные символы объединила музыка молодых композиторов*, https://www.colta.ru/articles/music_classic/12500-kosmos-i-balalayka [дата обращения: 1.03.2022].
- [20] Е. Бирюкова, *Дягилевский фестиваль в Перми*, http://os.colta.ru/music_classic/events/details/10234/ [дата обращения: 1.03.2022].
- [21] Д. Ренанский, *Четырнадцатая симфония Шостаковича—Курентзиса на Alpha*, http://os.colta.ru/music_classic/projects/82/details/17603/?expand=yes [дата обращения: 1.03.2022].
- [22] Ю. Бедерова, *Работайте, товарищи, работайте. «Персимфанс» в «Школе драматического искусства»*, <https://yarcenr.ru/articles/culture/offtopic/rabotayte-tovarishchi-rabotayte-17613/> [дата обращения: 1.03.2022].
- [23] С. Елина, *Как Даниил Харитонов и Дмитрий Маслеев стали героями фортепиано*, <https://rg.ru/2015/07/01/fortepiano-site.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [24] И. Шымчак, *Волшебный Лядов, изысканный Чайковский и фееричный Шостакович*, <https://www.classicalmusicnews.ru/reports/rno-lyadov-shostakovich-glazunov-2016/> [дата обращения: 1.03.2022].
- [25] П. Поспелов, *Банкет противоположностей. Редкости и новинки: произведения для четырех роялей и дважды двойной концерт*, <http://www.ppospelov.ru/index.php?readfull=5905?lng=en> [дата обращения: 1.03.2022].
- [26] Ю. Бедерова, *Бодрость без предубеждения. Венесуэльский молодежный оркестр и Густаво Дудамель*, <https://www.classicalmusicnews.ru/reports/bodrost-bez-predubezhdeniya/> [дата обращения: 1.03.2022].
- [27] С. Елина, *Коробейников и Харитонов поразили слушателей конкурса Чайковского*, <https://rg.ru/2015/06/20/fortepiano-site.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [28] *Концерт в Московской консерватории*, <https://www.kommersant.ru/doc/130458> [дата обращения: 1.03.2022].
- [29] *Звуки мук. В Рахманиновском зале открылся XX фестиваль камерной музыки «Возвращение»*, <https://www.kommersant.ru/doc/3187767> [дата обращения: 1.03.2022].
- [30] П. Поспелов, *Песня о встречном*, <http://teacrit.ru/?readfull=3521> [дата обращения: 1.03.2022].

- [31] С. Савенко, *Кругом возможно Бах*, <http://teacrit.ru/?readfull=4070> [дата обращения: 1.03.2022].
- [32] *Песни героики и опыта. Госоркестр отметил 80-летие мировой премьерой и мировой классикой*, <https://www.kommersant.ru/doc/3111920> [дата обращения: 1.03.2022].
- [33] Г. Садых-заде, *В Москве прошел фестиваль актуальной музыки «Другое пространство»*. Владимир Юровский представил Москве другую музыку, <https://rg.ru/2016/11/10/v-moskve-proshyol-festival-aktualnoj-muzyki-drucoe-prostranstvo.html> [дата обращения: 1.03.2022].
- [34] А. Мокроусов, *В Зальцбурге завершился Пасхальный фестиваль, основанный еще Гербертом фон Караяном*, <https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2016/03/29/635431-zaltsburge-zavershilsya-pashalnii-festival-osnovannii-esche-gerbertom-karayanom> [дата обращения: 1.03.2022].
- [35] П. Пospelов, *Фестиваль камерной музыки «Возвращение» прошел в двадцатый раз*, <https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2017/01/17/673214-festival-vozvrashchenie> [дата обращения: 1.03.2022].
- [36] Г. Садых-заде, *Григорий Соколов дал сольный концерт в Петербурге*, <https://www.vedomosti.ru/lifestyle/articles/2017/04/18/686143-sokolov-kontsert> [дата обращения: 1.03.2022].
- [37] А. Светличный, *Вот и пришел конец козленку. «Дягилев+» 2021*, https://www.colta.ru/articles/music_classic/29320-anton-svetlichnyy-festival-dyagilev-plus-2021-perm [дата обращения: 1.03.2022].
- [38] *Люка Дебарг выступит в Большом зале Московской консерватории*, <https://www.colta.ru/news/8084-lyuka-debarg-vystupit-v-bolshom-zale-moskovskoy-konservatorii> [дата обращения: 1.03.2022].
- [39] М. Бабалова, *Контрасты одного концерта, или К кому прилетает Жар-птица*, <http://teacrit.ru/?readfull=3132> [дата обращения: 1.03.2022].
- [40] *В Большом театре состоится гала-концерт в честь 80-летия со дня рождения Екатерины Максимовой*, <https://www.rewizor.ru/news/v-bolshom-teatre-sostoitsya-gala-kontsert-v-chest-80-letiya-so-dnya-rojdeniya-ekateriny-maksimovoy/> [дата обращения: 1.03.2022].

Agata Jankowicz

Poetyckie gry językowe jako narzędzie wojennej propagandy (na materiale „Okien TASS”)

W dzisiejszych rozważaniach nad zjawiskiem gry językowej nastąpiło wyraźne przesunięcie zainteresowań od analizy jej użycia w funkcji ludycznej do badania jej potencjału perswazyjnego. Związane jest to m.in. ze zwiększeniem częstotliwości występowania gier językowych w tekstach publikowanych we współczesnych mediach, zarówno tych tradycyjnych, np. w prasie, jak również w mediach nowej generacji, których naczelnym przedstawicielem jest sieć internetowa. Jednak wykorzystywanie gier językowych w komunikacji masowej nie jest zjawiskiem nowym. Twórcze przekształcenia strukturalne oraz semantyczne, mające na celu uatrakcyjnienie komunikatu oraz przekazanie implicytnych treści, były aktywnie stosowane już na początku XX wieku, kiedy nasiliła się potrzeba dotarcia do szerokiego grona adresatów o różnych kompetencjach odbiorczych. Celem niniejszego badania jest wyjawienie funkcji gier kalamburycznych w tekstach o charakterze propagandowym, w szczególności ich roli w kreowaniu negatywnego obrazu przeciwnika. Analizie poddane zostały utwory radzieckich poetów wchodzące w skład agitacyjnych plakatów „Okna TASS” z okresu II wojny światowej. Materiał empiryczny został zaczerpnięty ze zbiorów Rosyjskiej Biblioteki Państwowej im. Lenina, Moskiewskiego Państwowego Muzeum Rosyjskiej Literatury im. Dala oraz Państwowej Galerii Sztuki w Permie. Badanie zostało oparte na metodach analizy językowej oraz pragmatycznej i miało na uwadze to, że odpowiednio skonstruowany tekst wpływa na percepcję rzeczywistości przez odbiorcę. Za podstawę organizacji materiału egzemplifikacyjnego posłużyła strukturalno-semantyczna klasyfikacja kalamburu.

Badając grę językową jako zabieg o charakterze komicznym w kontekście plakatów agitacyjnych, należy rozpatrywać komizm w ujęciu funkcjonalnym jako środek konsolidacji społeczeństwa. O społecznym znaczeniu śmiechu pisał m.in. Andriej Syczew, który podkreślał, że śmiech zakorzeniony jest w bycie społecznym, wymaga od wszystkich uczestników grupy zgodności reakcji¹. Jednocześnie sprzyja on wyzwoleniu emocjonalnemu, stanowiąc formę kompensacji poniesionych szkód. Jak zauważa Aurelia Kotkiewicz, w rzeczywistości radzieckiej śmiech nierzadko służył

¹ А.А. Сычев, *Природа смеха или Философия комического*, Издательство Мордовского университета, Саранск 2003, с. 84.

oczyszczeniu (katharsis), pomagał przezwyciężyć absurd życia w ZSRR². Ponadto komizm był aktywnie wykorzystywany przez radziecką propagandę wojenną jako narzędzie dyskredytacji przeciwników. Karykaturalne przedstawienie wizerunku wroga stało się ważnym środkiem kształtowania opinii publicznej, a także solidaryzacji osób przeciwstawianych obiektom krytyki.

Naczelnemu celowi, jakim było budowanie pejoratywnego obrazu „obcego” oraz integracja „swoich”, podporządkowane zostały wszystkie gry strukturalno-semantyczne prowadzone na łamach „Okien TASS”. Przystępując do analizy tych strategii tekstotwórczych, warto przyjrzeć się funkcjonowaniu terminu *gra językowa* w badaniach humanistycznych. Pojęcie to zostało wprowadzone do dyskursu filozoficznego przez austriackiego badacza Ludwiga Wittgensteina, który pojmował grę językową jako nieodłączny element wszelkich wypowiedzi, proces użycia języka w komunikacji powstałej na bazie swoistych aktów gry prowadzonych zgodnie z określonymi regułami gramatycznymi i semantycznymi³. Później termin ten zaczął być konkretyzowany i stosowany w odniesieniu nie tyle do procesów mentalnych towarzyszących tworzeniu wypowiedzi, ile do świadomego zabiegu polegającego na naruszeniu normy językowej i ukierunkowanego na ekspresywizację wypowiedzi⁴. Inherentną cechą gier językowych jest celowość działań nadawcy, który konstruuje swój tekst w taki sposób, aby implicytnie przekazywane sensy zostały zauważone i właściwie odczytane przez odbiorcę. Ta intencjonalność odróżnia grę językową od błędu logicznego.

Pojęcie gry językowej jest często konfrontowane z zagadnieniem gry słów. Przyjęto uważać, iż *gra słów* jest terminem o węższym znaczeniu. Zgodnie z definicją Michała Głowińskiego obejmuje ona „wykorzystanie brzmieniowego podobieństwa między słowami do uwydatnienia ich znaczeń i wieloznaczności, wzajemnych pokrewieństw, podobieństw i kontrastów [...]”⁵. W zakres gier językowych wchodzi natomiast bardziej zróżnicowane transformacje we wszystkich sferach języka. W klasyfikacji gier językowych zaproponowanej przez Władimira Sannikowa wymienione zostały modyfikacje na poziomie fonetycznym, morfologicznym, leksykalnym, fleksyjnym oraz syntaktycznym, a także naruszenia normy językowej w obrębie pragmatyki i stylistyki. Zgodnie z interpretacją badacza przestrzenie realizacji gry językowej są praktycznie nieograniczone, niemniej jej cel sprowadza się głównie do wywołania efektu komicznego⁶.

Jeszcze bardziej rozbudowaną definicję gier językowych, wywodzącą się z badań nad tekstami medialnymi, zaproponowała Danuta Kępa-Figura.

² А. Коткевич, *Сатирический дискурс в русской литературе XIX/XX веков. Гоголь, Зощенко, Войнович*, «Метапозтика» 2010, вып. 2, ч. 1, с. 145.

³ Л. Витгенштейн, *Философские работы*, ч. 1, Гнозис, Москва 1994, с. 83.

⁴ М.Н. Кожина, *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Флинта, Наука, Москва 2006, с. 657–660.

⁵ М. Гłowiński [współaut.], *Podręczny słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Open, Warszawa 2000, s. 104.

⁶ В.З. Санников, *Русский язык в зеркале языковой игры*, Изд-во «Языки славянской культуры», Москва 2002, с. 365–479.

Zaliczam do niej [kategorii gier językowych]: gry oparte na modyfikacji gramatyczno-semantycznej struktury danego tekstu (gry gramatyczne [czyli fonetyczne, słowotwórcze i składniowe] oraz gry semantyczne, tj. działania odwołujące się do relacji w polu znaczeniowym [synonimii, antonimii, polisemii, homonimii, komplementarności] oraz oparte na działaniach na frazeologizmach [udostównienie frazeologizmu, gra między frazeologicznym a dosłownym znaczeniem związku wyrazowego, modyfikacja składu związku frazeologicznego]), gry zainicjowane umieszczeniem tekstu w kontekście innego tekstu (czyli konwencją gatunkową, intertekstualne i intersemiotyczne) oraz gry konwersacyjne (dla których punktem wyjścia jest przekroczenie zasad konwersacyjnych)⁷.

Podobnie jak w koncepcji Władimira Sannikowa w rozumieniu badaczki w zakres gier językowych wchodzi szerokie spektrum transformacji jednostek językowych oraz gry konwersacyjne. Ciekawym rozwinięciem tej teorii jest przyporządkowanie do omawianego pojęcia referencji międzytekstowych. Z jednej strony odczytywane są one jako odwołania w zakresie systemu, w tym przypadku – gatunków. Jak się jednak zdaje, o zaistnieniu gry językowej w kontekście odniesień gatunkowych można mówić jedynie w przypadku przekroczenia reguł. Nie są to więc gry w obrębie konwencji gatunkowej, a, jak określa badaczka, – „gry konwencją gatunkową”, polegające na jej celowym naruszeniu. Z drugiej strony w klasyfikacji zaproponowanej przez badaczkę pojawia się pojęcie *gier intertekstualnych*, które dotyczy aktualizacji wcześniejszego tekstu w ramach nowego wytworu. Do gier językowych zostały również zaklasyfikowane referencje intersemiotyczne (na poziomie odmiennych kodów), co związane jest z szerokim pojmowaniem tekstu jako jednostki semiotycznej wyższego rzędu, której struktura i znaczenie mogą być budowane zarówno przez znaki językowe, jak i ekstralingwistyczne⁸.

Niektóre techniki gry językowej, szczególnie często spotykane w dziełach literackich, zostały zgrupowane pod pojęciem *kalamburu*. Podobnie jak w przypadku dwóch poprzednich zagadnień również ten termin nie poddaje się jednoznacznej definicji. W węższym znaczeniu kalambur rozumiany jest jako gra w obrębie polisemii lub fonetycznego podobieństwa leksemów⁹. W szerszym znaczeniu kalamburem można nazwać wszelkie zabiegi polegające na polisemicznym użyciu słowa lub frazy, a także zastawieniu w jednym kontekście pozornie niedających się połączyć leksemów lub wyrażen w oparciu o ich podobieństwo fonetyczne lub graficzne. Jedną z najobszerniejszych klasyfikacji zaproponował Aleksandr Fiurstienberg, zaliczając do kalamburu następujące techniki: zestawienie homonimów (wyrazów identycznych pod względem fonetyki i pisowni, jednak cechujących się odmiennym znaczeniem), paronimów (wyrazów o podobnym brzmieniu różniących się pod względem semantyki), transformację stałych połączeń wyrazowych (również tzw. skrzydlatych słów), grę w obrębie polisemii (wieloznaczności wyrazów) oraz

⁷ D. Kępa-Figura, *Gry językowe w polskich telewizyjnych serwisach informacyjnych jako przejaw fatyczności i sprawczości współczesnej komunikacji medialnej*, „Медиалингвистика” 2018, № 3, s. 371.

⁸ Е.Е. Анисимова, *Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов)*, Академия, Москва 2003, s. 17.

⁹ А.П. Евгеньева, *Словарь русского языка в четырех томах*, т. 2, Русский язык, Москва 1986, s. 20.

pseudoetymologizację (wskazanie źródłosłowu nieodpowiadającego faktycznej etymologii wyrazu bądź związku wyrazowego)¹⁰.

Stosowanie w tekstach gier językowych, a w szczególności gier kalamburycznych, związane jest z realizacją funkcji fatycznej. Służą one stworzeniu iluzji rzeczywistego kontaktu z adresatem, który wychodzi z roli biernego czytelnika i przechodzi w tryb aktywnego odbioru poprzez rozszyfrowywanie skonstruowanych przez nadawcę treści. Wprowadzenie elementów gry oraz ich recepcja uzależnione są od istnienia schematu wiedzy oraz przekonań łączącego nadawcę i odbiorcę oraz umożliwiającego właściwe odczytanie ukrytych znaczeń. Aby gra zakończyła się powodzeniem konieczne jest powołanie szczególnej wspólnoty komunikacyjnej opartej na regułach „wspólnego świata”¹¹. Jest to tak zwany świat „swoich”, znanych i akceptowanych, niekiedy przeciwstawiany światu „obcych”, kierujących się odmiennymi zasadami i przez to wykluczonych z ogólnego dyskursu. Ten schemat relacji pomiędzy nadawcą, odbiorcą oraz przedmiotem dyskusji jest szczególnie często wykorzystywany przez autorów tekstów propagandowych.

Z punktu widzenia psycholingwistyki gra językowa postrzegana jest jako zabieg, który z jednej strony przyczynia się do intensyfikacji procesów myślowych adresatów, z drugiej zaś – usypia ich czujność. Ta zależność warunkuje jej efektywne wykorzystywanie w celach propagandy, która zgodnie z definicją Ireny Kamińskiej-Szmaj rozumiana będzie w niniejszym badaniu jako zorganizowane rozpowszechnianie idei oraz teorii poprzez selektywny dobór treści komunikatu oraz stosowanie metod wywierania wpływu¹². Efektywna propaganda opiera się na komunikatach skonstruowanych w taki sposób, aby jednostka nie była świadoma, że staje się obiektem ideologicznego nacisku. Stąd dążenie do uatrakcyjnienia przekazów propagandowych o elementy pochodzące z języka potocznego, zwiększenie roli fatyki oraz aktywizacja odbiorców. Gra językowa zawiera element zagadki, której samodzielne rozwiązanie nie tylko dostarcza satysfakcji, ale również przyczynia się do zapamiętywania treści komunikatu i utrwalenia w umyśle czytelnika obrazów stworzonych przez autora tekstu. Implicytna informacja przekazana w wypowiedzi o charakterze komicznym i odpowiednio rozszyfrowana przez odbiorcę nie jest postrzegana jako kłamstwo. Ten fakt wpływa na manipulacyjny potencjał gier językowych.

Propaganda realizowana poprzez komizm była nieodłącznym elementem sztuki plakatowej okresu II wojny światowej. W historię wojennej twórczości propagandowej w szczególny sposób wpisała się redakcja Agencji Telegraficznej Związku Radzieckiego (dawniej Rosyjskiej Agencji Telegraficznej), która od 27 czerwca 1941 roku publikowała plakaty agitacyjne pod nazwą „Okna TASS”. O skali projektu świadczą liczby podawane przez Władimira Maslennikowa: w ciągu 1418 dni działalności redakcji powstało 1289 numerów plakatów w nakładzie 842 550

¹⁰ А.И. Фюрстенберг, *Каламбур* [в:] *Большая советская энциклопедия*, т. 11, Советская энциклопедия, Москва 1973, <https://gufo.me/dict/bse> [data обращения: 20.07.2022].

¹¹ T. Szczerbowski, *O grach językowych w tekstach polskiego i rosyjskiego kabaretu lat osiemdziesiątych*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1994, s. 37.

¹² I. Kamińska-Szmaj, *Propaganda perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć* [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 17–19.

egzemplarzy¹³. Do pracy w wydawnictwie TASS zaangażowano ponad 130 grafików oraz 80 pisarzy, wśród których wymienić należy takich poetów, jak Diemjan Biednyj, Wasilij Lebiediew-Kumacz, Konstantin Simonow, Samuił Marszak, Aleksandr Żarow, Aleksiej Maszysztow czy Ilja Erienburg¹⁴. Na plakatach przedrukowano także fragmenty dzieł rosyjskich klasyków, w tym Aleksandra Puszkina i Michaiła Lermontowa. W czasie wojennego zamętu „Okna TASS” wypełniały funkcję informacyjną, relacjonując bieżące wydarzenia z frontu. Rzeczywistość w nich przedstawiona była jednak poddawana silnej modyfikacji zgodnej z ideologią rządzącej partii. Lakoniczna, ekspresywna forma w połączeniu z prostotą treści pozwalały na dotarcie do szerokiego grona odbiorców oraz rozpowszechnianie wśród nich silnie uproszczonego obrazu świata. Sprzyjało temu również stosowanie ironii, hiperboli oraz gier językowych, które wzmacniały więź fatyczną z czytelnikami.

Jednym z rodzajów gier kalamburycznych wykorzystywanych w „Oknach TASS” jest zestawienie leksemów pokrywających się częściowo lub całkowicie pod względem fonetyki. Wyjawienie gry słów opartej na homonimii i paronimii jest możliwe dzięki rozpoznaniu kontekstu otaczającego wyrazy lub poprzez ich konfrontację z elementami graficznymi plakatu. Stosowanie w tekście homonimów i paronimów prowadzi do podwójnej interpretacji przedstawionej w utworze sytuacji. Technika ta była aktywnie wykorzystywana przez poetów redakcji TASS do utrwalania w umysłach czytelników określonych schematów asocjacyjnych.

Na bazie paronimii został skonstruowany epigramat z *Алфавиту* Samuiła Marszaka, będący swoistym zarysem polityki III Rzeszy. W tekście utworu do stworzenia kalamburu zostały użyte leksemy *погром* oraz *программа*.

„Погром” – изложенная кратко / программа „нового порядка”¹⁵.

Połączenie w jednym kontekście paronimów o różnych znaczeniach i odmiennych konotacjach pozwala zbliżyć do siebie dwa pozornie sprzeczne pojęcia. Jednak zestawienie owych leksemów ma również głębsze znaczenie: wskazuje na celowość niemieckiej polityki eksterminacji, przeprowadzanej według uprzednio opracowanego planu. Użyta w tekście gra słów determinuje zwięzłość i wyrazistość utworu. Paronimy wypełniają w nim funkcję demaskatorską: służą ujawnieniu prawdziwego celu wrogiej polityki, jaką, zdaniem poety, jest destrukcja istniejącego ładu oraz eliminacja przeciwników.

Niekiedy przedmiotem kalamburu opartego na paronomazji stają się związki frazeologiczne. Jako przykład może posłużyć wiersz *Как его фамилия?* Aleksandra Żarowa. Plakat nawiązuje do przemówienia niemieckiego ministra lotnictwa Hermanna Göringa, któremu przypisywane są słowa: „Dopóki będę ministrem lotnictwa, ani jedna bomba nie spadnie na Rzeszę. Inaczej nie nazywałbym się Göring,

¹³ В.А. Масленников, *Окна ТАСС. 1941–1945*, Издательство «Контакт-Культура», Москва 2007, с. 34.

¹⁴ Т.Н. Конопацкая, Л.Э. Медне, *Острое перо. Стихи советских поэтов в центральных «Окнах ТАСС»* [в:] *Советские писатели на фронтах Великой Отечественной войны*, Наука, Москва 1966, с. 444.

¹⁵ С. Маршак, *Алфавит: П*, «Окно ТАСС», № 656.

a Meier”¹⁶. Minister nie był w stanie dotrzymać złożonej obietnicy i już we wrześniu 1941 r. siły radzieckie dokonały pierwszych nalotów. W kontekście bombardowania Berlina zapewnienia Göringa okazały się iluzoryczne, co trafnie skomentował autor wiersza:

Тот, кто Герингу поверил, / вместе с ним теперь узнал / то, что Геринг, не как Мейер, / а как сивый мерин, врал¹⁷.

Meier (*Meier*) to jedno z najbardziej popularnych niemieckich nazwisk. Wyraz ten jest fonetycznie zbliżony z leksemem *мерин*, który pojawia się we frazeologizmie *врать как сивый мерин*, czyli „kłamać bezwstydnie, bez ogródek”¹⁸. Na podstawie gry słów autorstwa Żarowa powstał cały łańcuch skojarzeń: Göring – Мейер – мерин. Gra językowa oparta na paronomii doprowadziła w tym przypadku do wygenerowania nowej etykiety przypisującej niemieckiemu ministrowi takie cechy, jak nieuczciwość, kłamliwość oraz nadmierna pewność siebie.

Inną techniką gry językowej stosowaną w utworach „Okien TASS” jest zestawienie odmiennych znaczeń jednego leksemu. Gry z wieloznacznością pozwalają na kondensację złożonych treści w zwartej formie, stając się skutecznym narzędziem kształtowania obrazu artystycznego. Zabieg ten został wykorzystany w oknie № 422, w którym za pomocą gry językowej ujawniono przyczynę zaginięcia niemieckich generałów Walthera von Brauchitscha i Wilhelma Lista. Obaj generałowie zostali odsunięci od pełnienia obowiązków wojskowych przez Adolfa Hitlera, co w oficjalnych gazetach wyjaśniano chorobą dowódców. Sytuacja ta została ironicznie skomentowana przez Aleksieja Maszystowa w wierszu *Операция*, w którym opisano metody leczenia opracowane przez niemieckiego przywódcę.

У Браухича в брюхе – серьезное дело: / слепая кишка – и вдруг – прозрела! [...] Лекарство одно – кинжал или выстрел!¹⁹

W powyższym fragmencie przedmiotem gry staje się semantyka wyrazu *слепой*. W podanym kontekście przymiotnik został użyty w swoim podstawowym, nieprzenośnym znaczeniu, co narusza semantykę stałego wyrażenia *слепая кишка*. W wyniku animizacji organ ludzkiego ciała zyskuje zdolność widzenia. Przywołany w tym miejscu czasownik *прозревать* może być odczytywany na dwa sposoby: w znaczeniu „zacząć widzieć” oraz „zacząć rozumieć”²⁰. Samo pojęcie *слепая кишка* jest stosowane przez Maszystowa w funkcji metonimii *pars pro toto* (część zamiast całości), jako że w tekście organ ludzkiego ciała przedstawiony jest jako figura samego człowieka. W obrazie odzyskania wzroku zawarta jest metafora odkrycia

¹⁶ Tłumaczenie własne: *Из речи Геринга*, «Окно ТАСС», № 717.

¹⁷ А. Жаров, *Как его фамилия?*, «Окно ТАСС», № 717.

¹⁸ Tłumaczenie własne: Е.Н. Телия, *Большой фразеологический словарь русского языка*, АСТ-Пресс, Москва 2006, https://phrase_dictionary.academic.ru [дата обращения: 5.06.2022].

¹⁹ А. Машистов, *Операция*, «Окно ТАСС», № 422.

²⁰ Tłumaczenie własne: Д.Н. Ушаков, *Толковый словарь русского языка в четырех томах*, т. 3, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1939, с. 935.

prawdy, poznania realnego stanu rzeczy. Rozwiązanie zagadki stworzonej przez poetę na bazie gry słów pomaga ujawnić sens sytuacji opisanej w wierszu: prawdziwą przyczyną odwołania generałów, zdaniem poety, jest odrzucenie przez nich fałszywej, „oślepiającej” ideologii. W efekcie zostają oni skazani na egzekucję, która jest postrzegana jako sposób leczenia społeczeństwa (likwidacja osób stojących w opozycji do władzy porównywana jest do resekcji niesprawnego organu). Choć w danym przypadku trudno mówić o adekwatności historycznej (oba generałowie doczekali zakończenia wojny), wiersz jest znakomitym przykładem kontynuacji popularnego w tym czasie motywu Hitlera kata, który surowo karze za odstępstwa ideologiczne.

W plakatach redakcji TASS pojawiają się również przykłady figury pseudoetymologicznej stanowiącej próbę wyjaśnienia pochodzenia słowa na podstawie przypadkowego podobieństwa brzmieniowego leksemów (najczęściej niespokrewnionych). Kalambur powstaje na skutek sztucznego ustanowienia powiązań derywacyjnych, które nie odpowiadają rzeczywistej etymologii wyrazu. Szczególnym rodzajem pseudoetymologii jest etymologia ludowa, odzwierciedlająca dążenie do wyjawienia znaczenia nowych bądź nieznanych słów. Często takim modyfikacjom poddawane są zapożyczenia. W literaturze figura pseudoetymologiczna nierzadko stosowana była przez pisarzy w celu imitacji żywej mowy chłopskiej. W wierszach „Okien TASS” reinterpretacja etymologiczna wykorzystywana była głównie do wzmocnienia efektu humorystycznego oraz budowania w tekście sieci wieloznaczności.

Ciekawy przykład zastosowania figury pseudoetymologicznej można odnaleźć w wierszu Samuila Marszaka *Сверхскотство*, który nawiązuje do nazistowskiej polityki rasowej. W utworze pojawia się leksem *чистокровный*, którego etymologia w stworzonym przez satyryka kontekście może zostać wyprowadzona z dwóch źródeł: ze złożenia wyrazów *чистый* i *кровь* a także *чистый* i *корова*.

Чистота арийской крови / Уважается в корове, / Чистокровный прусский скот /
Выше всех других пород [...] / Чтобы жить нам / По-коровьи / И любить нам / По-коровьи, / Создавая поголовье / Чистокровного скота²¹.

W wierszu figura krowy wzbudza skojarzenia z wyrazami *скот* oraz *скотина* (bydło) w znaczeniu „ordynarny, nikczemny człowiek”²². Poprzez taką analogię ujawnia się brutalność niemieckiej polityki dyskryminacji rasowej. Selekcja na tle etnicznym oraz ideologiczna indoktrynacja społeczeństwa III Rzeszy została w utworze metaforycznie przedstawiona jako hodowla bydła, co stanowi zabieg dehumanizacji przeciwnika. Autor wiersza poprzez zastosowanie pseudoetymologizacji opartej na paronimicznej bliskości wyrazów *кровь* i *корова* stworzył więc złożony, silnie deprecjonujący obraz społeczeństwa niemieckiego, które ślepo poddaje się zabiegom władz.

Szczególnym rodzajem gry językowej w moskiewskich „Oknach TASS” jest transformacja stałych połączeń wyrazowych (jednostek frazeologicznych, przysłów, porzekadeł, skrzydlatych słów) dokonująca się zarówno na poziomie strukturalnym, jak i semantycznym. Jak podkreśla Władimir Wakurow, możliwość

²¹ С. Маршак, *Сверхскотство*, «Окно ТАСС», № 124.

²² Tłumaczenie własne: С.И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1973, с. 667.

transformacji związków frazeologicznych wynika z zachowania przez nie formy wewnętrznej (pierwotnego, etymologicznego znaczenia), która w wyniku modyfikacji połączeń wyrazowych ulega uwypukleniu²³. Podobnie jak w przypadku pozostałych gier kalamburycznych semantyka transformowanych frazemów uzależniona jest od kontekstu przedstawionego na plakacie.

Gry językowe oparte na frazeologizmach były często stosowane przez Samuiła Marszaka. W swoim utworze *Как 'великан' Геббельс уничтожил 7-ую гвардейскую дивизию* satyryk przytacza wiadomość berlińskiego radia o zwycięstwie wojsk III Rzeszy nad dywizją Armii Czerwonej. W rzeczywistości formacja wojskowa nie została zlikwidowana i kontynuowała planowaną akcję militarną. Informacje o zwycięstwie rozpowszechniane przez niemieckiego ministra propagandy okazały się niezgodne z prawdą. Sytuacja ta stała się podstawą do stworzenia wiersza, w którym w sposób satyryczny opisano działania propagandowe Josepha Goebbelsa.

И, взяв огромное перо / рукою исполинскою, – / в бою единым махом / седьмую убивахом!²⁴.

W utworze transformacji poddana została fraza *одним махом семерых убивахом* (*siedmiu za jednym zamachem*) zaczerpnięta z baśni braci Grimm *O dzielnym krawczyku*. W baśni opisana została historia rzemieślnika, który jednym ruchem zabił siedem much i powziął o sobie mniemanie, że jest bohaterem. W języku rosyjskim powiedzenie to przeszło do mowy potocznej w znaczeniu „szybko, bez wahania i bez zastanowienia, uporać się z czymś”²⁵. W tekście Marszaka wyraz *семерых* podlega substytucji: na jego miejscu pojawia się leksem *седьмая* odnoszący się do 7. Gwardyjskiej Dywizji. Dekompozycja stałego połączenia wyrazowego aktualizuje jego wewnętrzną formę, a zatem akcentuje jego dosłowne znaczenie, które zaczyna funkcjonować na równi ze znaczeniem przenośnym. Rzeczownik *мах* oznacza w danym kontekście ruch dłoni, czynność pisania. Sytuację przedstawioną w tekście można interpretować następująco: Joseph Goebbels, pragnący szybkiego zwycięstwa niemieckich wojsk, pokonał 7. Gwardyjską Dywizję jedynie „na piśmie”, przekazując poprzez kanały medialne zafałszowane informacje. W ten sposób gra słów Marszaka posłużyła za narzędzie karykaturyzacji ministra propagandy, który niczym bohater niemieckiej baśni ludowej manipuluje informacjami o dokonaniach własnej strony.

Poprzez wspólny, masowy śmiech autorzy „Okien TASS” dążyli do ujednolichenia poglądów swoich odbiorców. Prowadzone przez poetów gry na poziomie etymologii, semantyki oraz struktury wyrazów i połączeń wyrazowych, zestawianie leksemów na podstawie ich podobieństwa brzmieniowego wpływały na wzmocnienie ekspresji tekstów, przyczyniając się do lepszego zapamiętywania ich treści. Gra kalamburyczna w wierszach propagandowych służyła charakterystyce wspólnego wroga, nałożeniu na niego negatywnie nacechowanych etykietek

²³ В.Н. Вакуров, *Фразеологический каламбур в современной публицистике*, «Русская речь» 1994, № 6, с. 40.

²⁴ С. Маршак, *Как 'великан' Геббельс уничтожил 7-ую гвардейскую дивизию*, «Окно ТАСС», № 466.

²⁵ Tłumaczenie własne: В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина, *Большой словарь русских поговорок*, ОЛМА Медиа Групп, Москва 2007, с. 391.

oraz krytyce reprezentowanej przez niego ideologii. Karykaturalne deformacje, w tym mechanizmy zoologizacji, stały się sprawnym narzędziem dyskredytacji wroga. Zastosowane w tekstach gry językowe oraz przesunięcia metonimiczne i metaforyczne pozwalały na przeprowadzenie paraleli pomiędzy obrazem przeciwnika oraz zakorzenionymi w kulturze europejskiej motywami. Gra słów wykorzystywana była jako środek demaskacji, ujawnienia prawdziwego charakteru oraz celów wrogiej polityki. W ten sposób komiczne, często wieloznaczne utwory tassowskich poetów posłużyły stworzeniu jednoznacznego obrazu rzeczywistości opartego na binarnej opozycji „swój – obcy”, w pełni odpowiadającego przyjętej propagandzie zwycięstwa.

Literatura

- Głowiński M. [współaut.], *Podręczny słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Open, Warszawa 2000.
- Kamińska-Szmał I., *Propaganda perswazja, manipulacja – próba uporządkowania pojęć* [w:] *Manipulacja w języku*, red. P. Krzyżanowski, P. Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 13–27.
- Kępa-Figura D., *Gry językowe w polskich telewizyjnych serwisach informacyjnych jako przejaw fatyczności i sprawczości współczesnej komunikacji medialnej*, „Медиалингвистика” 2018, № 3, s. 366–379.
- Szczerbowski T., *O grach językowych w tekstach polskiego i rosyjskiego kabaretu lat osiemdziesiątych*, Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1994.
- Анисимова Е.Е., *Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов)*, Академия, Москва 2003.
- Вакуров В.Н., *Фразеологический каламбур в современной публицистике*, «Русская речь» 1994, № 6, s. 40–47.
- Витгенштейн Л., *Философские работы*, ч. 1, пер. М.С. Козлова, Гнозис, Москва 1994.
- Евгеньева А.П., *Словарь русского языка в четырех томах*, т. 2, Русский язык, Москва 1986.
- Жаров А., *Как его фамилия?*, «Окно ТАСС», № 717.
- Из речи Геринга*, «Окно ТАСС», № 717.
- Кожина М.Н., *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*, Флинта, Наука, Москва 2006.
- Конопацкая Т.Н., Медне Л.Э., *Острое перо. Стихи советских поэтов в центральных «Окнах ТАСС»* [в:] *Советские писатели на фронтах Великой Отечественной войны*, Наука, Москва 1966, s. 444–451.
- Коткевич А., *Сатирический дискурс в русской литературе XIX/XX веков. Гоголь, Зощенко, Войнович*, «Метапоэтика» 2010, вып. 2, ч. 1, s. 144–147.
- Маршак С., *Алфавит: П*, «Окно ТАСС», № 656.
- Маршак С., *Как ‘великан’ Геббельс уничтожил 7-ую гвардейскую дивизию*, «Окно ТАСС», № 466.
- Маршак С., *Сверхскотство*, «Окно ТАСС», № 124.
- Масленников В.А., *Окна ТАСС. 1941–1945*, Издательство «Контакт-Культура» «Контакт-Культура», Москва 2007.
- Машистов А., *Операция*, «Окно ТАСС», № 422.

- Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., *Большой словарь русских поговорок*, ОЛМА Медиа Групп, Москва 2007.
- Ожегов С.И., *Словарь русского языка*, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1973.
- Санников В.З., *Русский язык в зеркале языковой игры*, Языки славянской культуры, Москва 2002.
- Сычев А.А., *Природа смеха или Философия комического*, Издательство Мордовского университета, Саранск 2003.
- Телия Е.Н., *Большой фразеологический словарь русского языка*, АСТ-Пресс, Москва 2006, https://phrase_dictionary.academic.ru [дата обращения: 5.06.2022].
- Ушаков Д.Н., *Толковый словарь русского языка в четырех томах*, т. 3, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва 1939.
- Фюрстенберг А.И., *Каламбур*, [в:] *Большая советская энциклопедия*, т. 11, Советская энциклопедия, Москва 1973, <https://gufo.me/dict/bse> [дата обращения: 20.07.2022].

Поэтические языковые игры как средство военной пропаганды (на материале «Окон ТАСС»)

Резюме

Целью настоящего исследования является выявление роли каламбурных игр в текстах пропагандистского характера. Анализу были подвержены произведения советских поэтов, вошедшие в агитационные плакаты «Окна ТАСС» периода Великой Отечественной войны. Материалом анализа послужили плакаты «Окна ТАСС», входящие в коллекции Пермской художественной галереи, Государственного музея истории российской литературы имени В.И. Даля в Москве, а также Российской государственной библиотеки им. В.И. Ленина в Москве. Анализ охватывает примеры языковых игр, основанных на омонимии, паронимии, полисемии, трансформации устойчивых словосочетаний, а также псевдозтимологизации. Исследование показывает каким образом стихотворения, содержащиеся в плакатах редакции ТАСС, служили средством депрециации образа противника и создания четкой картины действительности, основанной на оппозиции «свой – чужой» и соответствующей военной пропаганде успеха.

Ключевые слова: языковая игра, каламбур, пропаганда, II мировая война, «Окна ТАСС»

Poetic language games as a means of war propaganda (on the material of “TASS Windows”)

Abstract

The objective of the study is to identify the role of pun language games in propaganda texts. The analysis was based on the works of Soviet poets which consist a part of propagandistic posters “TASS Windows” of the II World War period. The empirical material include the “TASS Windows” posters from the collections of the Perm State Art Gallery, the Vladimir Dahl State Museum of the History of Russian Literature in Moscow and the Russian State Lenin Library in Moscow. The analysis covers examples of language games based on homonymy, paronymy, polysemy, transformation of stable word combinations, as well as etymological figure. The study shows how the poems contained in the TASS posters served to depress the image of the enemy and create a unified picture of reality, based on the opposition “us – them” and corresponding to the wartime propaganda of success.

Key words: language game, pun, propaganda, World War II, “TASS Windows”

Agata Jankowicz, mgr
ORCID: 0000-0001-9346-4899
Szkoła Doktorska (dyscyplina: językoznawstwo)
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: agata.jankowicz@doktorant.up.krakow.pl
+48 791 395 434

Agata Jankowicz, mgr
Pedagogical University of Krakow
Doctoral School (discipline: linguistics)

Михал Янкович

О нескольких неосемантизмах конфликта в Донбассе в пространстве российской прессы

В настоящей статье дается характеристика семантических неологизмов, выступающих в российских газетных текстах, относящихся к теме конфликта в Донбассе. Материалом для анализа послужили российские газеты: «Известия», «Комсомольская правда», «Московский комсомолец» (в частности тексты опубликованные в 2014 и 2015 гг., когда российские СМИ уделяли данной теме особое внимание). Статья имеет целью выявить влияние интернет-дискурса на наличие оценочных неологизмов в российских газетных текстах, посвященных конфликту на Юго-Востоке Украины. При описании отдельных лексем был использован метод семантического анализа с учетом социокультурного фона. Для указания способов функционирования рассматриваемых единиц были представлены разные контексты их употребления.

Вопрос неологизмов довольно хорошо исследован в современной лингвистике, чего доказательством являются труды таких ученых, как Е.А. Земская, Г.О. Винокур, Н.М. Шанский, С.В. Ильясова, Т.В. Попова, А.Г. Лыков и другие. Новообразования появляются в языке как синонимы ранее существующих лексем, а также как номинации новых предметов и явлений. Новые названия, являющиеся синонимами других наименований, обычно выполняют экспрессивную функцию, так как выражают определенное отношение к предмету¹. В энциклопедическом словаре *Языкознание* под ред. В.Н. Ярцевой термин *неологизмы* определяется как

слова, значения слов или сочетания слов, появившиеся в определенный период в каком-либо языке или использованные один раз («оказиональные» слова) в каком-либо тексте или акте речи².

Семантика данного понятия вытекает непосредственно из его этимологии, так как происходит от греческих слов *neos* (греч. *новый*) и *logos* (греч. *слово*). Сперва неологизмы входят в состав пассивного словарного запаса, но

¹ И.Д. Егорова, *Изучение образования и функционирования неологизмов на материале актуальной политической лексики*, «Актуальные вопросы профессиональной подготовки современного учителя начальной школы» 2015, № 2, с. 105.

² *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*, ред. В.Н. Ярцева, Большая российская энциклопедия, Москва 1998, с. 330.

со временем пополняют активную часть используемой лексики. Новые слова являются своего рода приметой эпохи, часто отражают текущие социальные и политические процессы. Как отмечает Эва Капела, язык консолидирует коллективное мышление и реагирует на изменения экстралингвистической реальности³.

Неологизмы возникают в языке и как синонимы ранее существовавших лексем, и как номинации новых предметов и явлений. Учитывая разнообразие происхождения и способов образования новых слов, их классифицируют по многим признакам. Дитмар Розенталь предлагает деление неологизмов в зависимости от способа, условий и целей их образования⁴. По способу появления исследователь выделяет лексические неологизмы, включающие новые слова, созданные на основе уже существующих и заимствований из других языков, а также семантические неологизмы (неосемантизмы), у которых внешняя форма слова остается неизменной, но возникает новое значение. В зависимости от условий создания различаются общезыковые и индивидуально-авторские неологизмы (в том числе окказионализмы). Первые создаются в результате возникновения новых явлений или объектов, требующих именования. Необходимость коммуникации с помощью языка обуславливает повышенную частотность их использования. Последние в основном относятся к литературным текстам, но появляются также в публицистическом стиле (например, в фельетонах). Окказионализмы отличаются малой частотностью употребления, они встречаются один или несколько раз. В зависимости от целей создания новых слов выделяются номинативные неологизмы, выступающие как новые понятия, как правило лишённые синонимов, и стилистические – составляющие образные синонимы существующих лексических единиц. Лингвистические инновации, которые применяются в качестве заменителей других слов, обычно выполняют экспрессивную функцию, выражая специфическое отношение автора к теме высказывания. Особенно в сфере публицистики неологизмы данного типа используются для воздействия на читателя и формирования определенных взглядов⁵.

Рассматриваемые в данной статье семантические неологизмы возникли или получили популярность на почве общественно-политических событий на Украине в 2014 году как форма реакции на новые явления. Данные лексемы можно рассматривать как *слова-хронофакты*, так как они являются своеобразными маркерами эпохи. Как отмечает Зинаида Фомина, такие единицы «в определенный отрезок времени приобретают исключительно важное значение, обозначают общественно значимые понятия и благодаря своей актуальной семантике становятся популярными у носителей языка⁶».

³ E. Kapela, *Neologizmy polityczne w nagłówkach rosyjskich tekstów medialnych*, „Przegląd Rusycystyczny” 2018, nr 1, s. 143.

⁴ Д.Э. Розенталь, И.Б. Голуб, М.А. Теленкова, *Современный русский язык*, Айрис Прес, Москва 2010, с. 78.

⁵ И.Д. Егорова, *Изучение образования...*, с. 105.

⁶ З.Э. Фомина, *Слова-хронофакты в языке политических текстов [в:] Язык и эмоции: сборник научных трудов*, ред. В.И. Шаховский, Волгоградский государственный педагогический университет, Перемена, Волгоград 1995, с. 207.

В дальнейшем приведем примеры нескольких лексем, получивших новые значения в связи с меняющимися реалиями в стране. Для анализа были выбраны слова, являющиеся оценочными номинациями противников (*ватник, колорад, укроп, укры*).

Ватник

Во время конфликтов у противоположных сторон возникает потребность подобрать определение врага, акцентирующее его отрицательные черты, заклеить его с помощью слов, которые станут оскорбительными прозвищами. Новое определение противника может возникнуть по принципу метонимии. Тогда в образе врага выделяется определенная деталь, являющаяся его отличительной чертой. Такой деталью может стать элемент гардероба, характерный для определенной группы людей либо национальности. Одежда в сознании человека ассоциируется также с его статусом. Ватник – это удобный, теплый элемент гардероба, свойственный простому человеку⁷. Слово *ватник*, обозначающее ватную куртку, появляется в русском языке в тридцатые годы XX века. Как элемент одежды ватник относится как к национальности (русским), так и социальному статусу (к простым солдатам, колхозникам, рабочим)⁸.

Рассматриваемая лексема до 2014 года, то есть до событий на Майдане, присоединения Крыма и конфликта в Донбассе, очень редко появляется в российской прессе как наименование пророссийского активиста. До 2014 года слово *ватник* встречается в прессе в подавляющем большинстве как название одежды в прямом смысле⁹. Как утверждает Вадим Белов, лексема *ватник*, обозначающая пророссийского патриота, сторонника государственного режима в РФ, в социальных сетях стала употребляться еще в 2011 году, задолго до начала конфликта в Донбассе¹⁰. Возникновение слова *ватник* в данном значении связано с появлением мема под названием *Рашка – квадратный ватник* 9 сентября 2011 года в социальной сети Вконтакте¹¹. В меме изображен персонаж, заимствованный из мультфильма *Губка Боб Квадратные Штаны*, одетый в ватную куртку, со спитым синим лицом и подбитым глазом¹². Герой мема совмещает в себе образы ура-патриота (квасного патриота), человека безусловно восхваляющего все, что отечественное, антисемита, ксенофоба

⁷ В.А. Ермаков, *Дресс-код как дискурс: семантика пиджака и эмпирика ватника* [в:] *Жанры и типы текста в научном дискурсе*, ред. А.Г. Пастухов, Горизонт, Орел 2016, с. 180.

⁸ Там же.

⁹ *Газетный корпус русского языка*, Ruscorpora, <https://ruscorpora.ru/> [дата обращения: 15.08.2022].

¹⁰ В.А. Белов, *Некоторые лексические процессы в российском политическом дискурсе*, „Zeitschrift für Slavische Filologie“ 2016, Nr. 2, s. 401.

¹¹ *Рашка*, VK, https://vk.com/public_rushka [дата обращения: 15.08.2022].

¹² А.С. Архипова, Д.А., Радченко, *Укроп и ватник: язык вражды российско-украинского конфликта как нападение и защита*, «Ab Imperio» 2018, №1, с. 202.

и алкоголика¹³. Реакцией пророссийских пользователей Интернета стал мем, изображающий советского солдата в ватнике, снабженный подписью «Назови меня ватником. Заставь меня гордиться!».

С 2014 года в контексте конфликта в Донбассе в российской прессе лексема *ватник* стала выступать в значении «пророссийский активист». Следует отметить, что в газетах данное слово наблюдается преимущественно в металингвистических текстах, характеризующих речь оппонентов – украинских националистов, использующих новообразованные лексемы при номинации русских и пророссийских активистов. Обсуждая особенности речи идеологических противников, журналисты, как правило, перечисляют несколько оскорбительных наименований сторонников России и независимости Донбасса (например *тутушки, колорады, совки* и т.п.). Данные определения имеют целью также экспрессивным образом охарактеризовать отношение украинских властей к пророссийским активистам.

Но сначала, конечно, надо уничтожить колорадский рассадник русского терроризма на юго-востоке. Выжечь его ко всем чертям реактивными установками залпового огня, потому что сланцевый газ, а он именно там, нужен, а **ватники** – нет. Порошенко, в отличие от других, эту Украину отчетливо видит. Да и как ему не видеть ее, когда она стоит у него под окнами и на майдане и постоянно требует: Крови! [М. Кононенко, *Две Украины-2*, «Известия», 1.07.2014].

Блестящие, восхитительные герои Русской Весны тонут в потоке рассуждений о плохом агрессоре Путине, **ватниках**-колорадах, «госдуре» и прочем экзальтированном пацифизме [*Национализация креативного класса*, «Комсомольская правда», 16.05.2014].

В атмосфере ненависти, борьбы с «сепаратистами» и истерии, которая ежедневно нагнетается в украинском обществе, кто-то из нацистских боевиков мог проникнуться идеей уничтожить зарвавшегося «**ватника**», решившего широко отмечать «совковый» День Победы [А. Чаленко, *Охота на несогласных*, «Известия», 16.04.2015].

Аналогом слова *ватник*, относящимся, однако, к явлению украинского патриотизма, стал неологизм *вышиватник*. Лексема *вышиватник* появляется в анализируемых текстах только один раз, в статье, в которой перечисляются кандидаты на слово года¹⁴. Слово *вышиватник* (от укр. *вишивати* – вышивать) является неологизмом первоначально обозначающим украинца, носящего одежду с национальной вышивкой, с целью внешнего проявления своего патриотизма. Со временем семантика данного слова претерпела изменения,

¹³ М.Д. Алексеевский, *Рашка – квадратный ватник: виртуальный персонаж и коллективное творчество сети* [в:] *Визуальное и вербальное в народной культуре*, сост. А.С. Архипова, С.Ю. Неклюдов, Д.С. Николаев, Издательство Российского государственного гуманитарного университета, Москва 2013, с. 17.

¹⁴ Там же.

неологизм стал обозначать шовинистического и ксенофобского патриота Украины¹⁵.

Колорад

Данный неологизм возник в результате метафорического переноса. По сходству цветовой гаммы и уложения оранжево-черных полос колорадского жука, называемого в жаргоне *колорадом*, и георгиевской ленточки, антироссийские украинцы стали называть пророссийских активистов *колорадами*. Георгиевская лента оранжево-черного цвета в массовом сознании ассоциируется с Россией, так как она является одним из главных атрибутов Дня Победы в Великой Отечественной войне. С 2014 года георгиевская лента послужила опознавательным знаком боевиков на Юго-Востоке Украины.

Как отмечает Светлана Жаботинская, слово *колорад* в контексте конфликта на Украине может выступать в трех значениях: «человек, носящий георгиевскую ленточку»; «сторонник отделения территории Крыма и Донбасса от Украины»; «пророссийский боевик, воюющий на Востоке Украины против украинской армии»¹⁶.

В проанализированных текстах слово *колорад* выступает в металингвистических контекстах, то есть авторы выражают свое отношение к характеру номинации оппонентов, употребляемых украинской стороной конфликта; наблюдаются отсылки к формулировкам, появляющимся в интернет-блогах. В контексте событий в Доме профсоюзов в Одессе в мае 2014 года в текстах выступают оскорбительные определения (например, *жареный колорад*), или сочетание *поджарить колорадов*, являющееся прямой отсылкой к гибели пророссийских активистов в результате пожара.

Что уж там говорить о «**поджарим колорадов**» в Одессе, об обоих мариупольских расстрелах, которые, как видно, всё уже остались вне интереса правоохранительных структур украинского государства [П. Крупкин, *На пути к холокосту 2.0?*, «Известия», 4.05.2015].

Дом профсоюзов, в котором забаррикадировались сторонники «Антимайдана» был подожжен с помощью бутылок с зажигательной смесью¹⁷. Автор нижеприведенного фельетона, желая показать враждебное отношение украинских радикальных националистов к русским, приводит в своем тексте, как чужую формулировку, сочетания *сжигание ваты* или *травление колорадов*, использованное в качестве языковой манипуляции, в которой оппонент описывается как насекомое-вредитель, подвергаемое термической обработке либо травлению. Таким образом в тексте демонстрируется, как радикальные националисты дегуманизируют образ врага.

¹⁵ С.А. Жаботинская, *Язык как оружие в войне мировоззрений*, Киев 2015, с. 48, <https://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk-kak-oruzhie.pdf> [дата обращения: 15.08.2022].

¹⁶ Там же, с. 62.

¹⁷ А. Грынив, *Одесская трагедия. Пять лет. Знаем ли мы больше?*, BBC, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-48131691> [дата обращения: 15.08.2022].

Можно ли представить сейчас, что в XXI веке в Европе будут созданы лагеря для «сжигания ваты» или «травления колорадов»? [В. Левенталь, *Не выпускать из рук лом*, «Известия», 28.01.2015].

В следующем фрагменте дегуманизация образа противника, описываемая автором, осуществляется в частности в употреблении сочетания *самка колорада*, акцентирующего восприятие врага как животного. История словосочетания *самка колорада* восходит к 2 июня 2014 года, когда впоследствии авианалета на здание Облгосадминистрации Луганска, была сильно ранена жительница города Инна Кукурудза, которая вскоре скончалась в результате серьезных телесных повреждений¹⁸. Последние моменты жизни жительницы Луганска были запечатлены на видео, размещенном в сервисе YouTube. В ответ на выложенное на сайте видео, изображающее смерть женщины, на интернет-форумах появились высказывания, имеющие признаки языка вражды, в которых пользователи выражали радость по поводу гибели пострадавшей и обижали ее¹⁹. Одним из оскорблений было наименование *самка колорада*, которое затем стали использовать в российском Интернете и СМИ как наглядный пример бесчеловечного отношения украинцев к мирным жителям Донбасса.

Украинцы абсолютно переродились. Там теперь хороший тон, даже среди образованных людей – глумиться над предсмертными судорогами «**самок колорада**», как будто речь идет о насекомых [И. Караулов, *Нужна новая «дорога жизни*», «Известия», 5.06.2014].

В основе образования неологизмов в результате метафорического переноса, лежит не только сходство цветовой гаммы колорадского жука и георгиевской ленты. В сознании радикальных националистов их пророссийские противники, наподобие насекомых, являются вредителями, от которых следует очистить Донбасс.

Укроп

С 2014 года слово *укроп* используется как пренебрежительное название проевропейски настроенных украинских патриотов, а также участников боевых действий в Донбассе, воюющих на стороне Украины. На один из вероятных способов образования лексемы *укроп* в рассматриваемом значении указывают Александра Архипова и Дарья Радченко, отмечая, что слово возникло в результате усечения дисфемизма *укропатриот* в начале 2000-х годов. Другие исследователи выводят этимологию лексемы из сочетаний слов *украинский оппозиционер*, *украинский патриот*, *український опір* (укр. сопротивление), *украинский ополченец*²⁰. В нижеприведенном заголовке лексема *укроп* выступает в значении «сторонник госпереворота на Украине в 2014 г.».

¹⁸ Дочь искалеченной и убитой женщины рассказала об авианалете на Луганск, Vesti.ru, <https://www.vesti.ru/article/1806304> [дата обращения: 15.08.2022].

¹⁹ *Самка колорада*, Wikireality, http://wikireality.ru/wiki/Самка_колорада [дата обращения: 15.08.2022].

²⁰ См. А.С. Архипова, Д.А., Радченко, *Укроп и ватник...*, s. 203.

Захарченко рассказал об «инопланетных технологиях» в борьбе с «укропами» [А. Ильин, *Захарченко рассказал...*, «Московский комсомолец», 11.05.2017].

Номинация *укроп* ассоциируется также с омонимическим словом, обозначающим съедобное травяное растение. Явление омонимии используется в газетах как прием языковой игры, служащей дегуманизации противника. Таким образом оппонент приравнивается либо к растению, либо к пище.

Укры

Неологизм *укры* является сокращением названия титульной нации Украины, выражающим насмешку над попытками идеологизации своей истории украинцами. Согласно мифу, распространяемому в частности в социальных сетях, живых журналах, блогах и форумах, укры являлись древнейшим славянским племенем, предками украинцев и всех славян²¹. В действительности укры были славянским племенем или союзом племен, **населявшим бассейн реки Укер в междуречье Эльбы и Одера**. Исследователи предполагают, что этноним был производным от названия реки Укер (в славянском произношении Укра). В исторических источниках упоминания об уках появляются в частности в X в. в контексте экспансии немецких правителей на земли, населенные славянами. Укры не были связаны с территорией современной Украины и не являются предками украинцев.

Источником неологизма *укры* является цитата из вымышленной книги Эдмунда Квасива *История укров от колыбели до наших дней*. В действительности она является шуткой, многократно приводимой в социальных сетях и на интернет-форумах. В цитируемом тексте говорилось о том, что украинцы являются потомками племени укров, а «Чёрное море появилось искусственно благодаря таланту и труду древних укров»²². На различных сайтах вымысел подавался как исторический, документальный материал, а авторы ссылались на книгу, которая никогда не была написана. Затем в русскоязычном Интернете стали появляться тексты, подвергающие критике политические изменения на Украине, в которых эта вымышленная информация цитировалась в качестве наглядного примера украинской националистической пропаганды. Шутка положила также начало различным интернет-мемам и изображениям, являющимся фотомонтажом, в которых насмехались над придуманной теорией о происхождении современных украинцев от укров. В графических композициях, зачастую в форме карикатур, изображались обезьяноподобные предки человека.

Лексема *укры* стала использоваться также в российской прессе. В нижеприведенном фрагменте фельетона автор насмехается над украинцами, считающимися якобы наследниками культуры укров (перифраз *потомки древних укров*).

²¹ Е. Синица, *Укры – древнейшее славянское племя, первопредки украинцев?*, Likbez, <https://likbez.org.ua/ukry-ancient-tribe.html> [дата обращения: 15.08.2022].

²² Фейк: *Украинские ученые считают, что Черное море выкопали древние укры*, StopFake.org, <https://www.stopfake.org/ru/fejk-ukrainskie-uchenye-schitayut-chto-cher-noe-more-vykopali-drevnie-ukry/> [дата обращения: 15.08.2022].

Пока в Киеве играют в то, как **потомки древних укров** защищают Европу от третьей мировой войны, в Москве и Будапеште – да много где еще – думают о хозяйстве, о деньгах и бюджетах [В. Левенталь, *Разговоры о бане*, «Известия», 18.02.2015].

В приведенном фельетоне автор ссылается на распространенные в Интернете шутки о происхождении украинского народа. Однако главным образом он хочет навязать свое необоснованное мнение, согласно которому укры, то есть украинцы, являются вымышленной, искусственной нацией. В анализируемых текстах лексема *укр* выступает также как наименование солдат воюющих на стороне Украины.

На линии огня в окопах оставались только бойцы, вооруженные стрелковым оружием и гранатометами на случай удара **укров** [А. Проханов, *Страна мечтателей, страна героев*, «Известия», 28.07.2015].

В проанализированных текстах российской прессы наблюдаются эмоционально окрашенные неологизмы, являющиеся определениями лиц как с пророссийскими, так и проукраинскими взглядами. Использование данного типа лексем, обозначающих сторонников украинских националистических движений, имеет целью воздействовать на читателя, формировать негативное представление об украинской стороне конфликта и ее союзниках. Употребление в тексте в качестве чужих слов пейоративно окрашенных неологизмов, обозначающих лиц с пророссийскими взглядами, имеет целью показать враждебное отношение и ненависть украинских националистов, а в некоторых контекстах украинцев в целом, к русским. Исключением являются единичные металингвистические тексты, описывающие семантику, этимологию, способ образования и употребление данной группы лексики; авторы не выражают в них своей оценки, не пытаются воздействовать на читателя, а лишь представляют отдельные неологизмы.

В конечном итоге оценочность исследованных лексем обусловлена контекстом и вытекает из способа употребления данных слов. Лексем типа *укроп*, *ватник* могут использоваться в прямом и ироническом смыслах, в зависимости от того, являются ли они самоопределением или названием противника. Наблюдается также явление автоиронии, например, при употреблении неологизма *ватник* (ср. мем под названием «Назови меня ватником – заставь меня гордиться»). Отдельные приемы, используемые в текстах показывают как элемент оценки может модифицироваться и подчиняться коммуникативным целям и намерениям авторов.

Литература

- Алексеевский М.Д., *Рашка – квадратный ватник: виртуальный персонаж и коллективное творчество сети*, [в:] *Визуальное и вербальное в народной культуре*, сост. А.С. Архипова, С.Ю. Неклюдов, Д.С. Николаев, Издательство Российского государственного гуманитарного университета, Москва 2013, с. 16–18.
- Архипова А.С., Радченко Д.А., *Укроп и ватник: язык вражды российско-украинского конфликта как нападение и защита*, «Ab Imperio» 2018, №1, с. 191–220.

- Белов В.А., *Некоторые лексические процессы в российском политическом дискурсе*, „Zeitschrift für Slavische Filologie“ 2016, № 2 (72), s. 383–411.
- Жаботинская С.А., *Язык как оружие в войне мировоззрений*, Киев 2015, <https://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk-kak-oruzhie.pdf> [дата обращения: 15.08.2022].
- Ермаков В.А., *Дресс-код как дискурс: семантика пиджака и эмпирика ватника* [в:] *Жанры и типы текста в научном дискурсе*, ред. А.Г. Пастухов, Горизонт, Орел 2016, с. 169–180.
- Егорова И.Д., *Изучение образования и функционирования неологизмов на материале актуальной политической лексики*, «Актуальные вопросы профессиональной подготовки современного учителя начальной школы» 2015, № 2, с. 104–110.
- Розенталь Д.Э., Голуб И.Б., Теленкова М.А., *Современный русский язык*, Айрис Прес, Москва 2010.
- Фомина З.Е., *Слова-хронофакты в языке политических текстов* [в:] *Язык и эмоции: сборник научных трудов*, ред. В.И. Шаховский, Волгоградский государственный педагогический университет, Перемена, Волгоград 1995, с. 207–215.
- Языкознание. Большой энциклопедический словарь*, ред. В.Н. Ярцева, Большая Российская энциклопедия, Москва 1998.
- Kapela E., *Neologizmy polityczne w nagłówkach rosyjskich tekstów medialnych*, „Przegląd Ruscystyczny” 2018, nr 1, s. 143–153.

Интернет-источники

- Грынин А., *Одесская трагедия. Пять лет. Знаем ли мы больше?*, BBC, <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-48131691> [дата обращения: 15.08.2022].
- Синица Е., *Укры – древнейшее славянское племя, первопредки украинцев?*, Likbez, <https://likbez.org.ua/ukry-ancient-tribe.html> [дата обращения: 15.08.2022].
- Газетный корпус русского языка*, Ruscorpora, <https://ruscorpora.ru/> [дата обращения: 15.08.2022].
- Фейк: *Украинские ученые считают, что Черное море выкопали древние укры*, StopFake.org, <https://www.stopfake.org/ru/fejk-ukrainskie-uchenye-schitayut-cto-chernoe-more-vykopali-drevnie-ukry/> [дата обращения: 15.08.2022].
- Дочь искалеченной и убитой женщины рассказала об авианалете на Луганск*, Vesti.ru, <https://www.vesti.ru/article/1806304> [дата обращения: 15.08.2022].
- Рашка*, VK, https://vk.com/public_rushka [дата обращения: 15.08.2022].
- Самка колорада*, Wikireality, http://wikireality.ru/wiki/Самка_колорада [дата обращения: 15.08.2022].

О нескольких неосемантизмах конфликта в Донбассе в пространстве российской прессы

Резюме

На облик языка прессы XXI века все большее влияние оказывает дискурс сети Интернет, в частности социальных сетей, живых журналов, форумов, блогов, а также мемов. Наблюдается проникновение лексики, в том числе неологизмов, употребляемых пользователями сети, в язык прессы, который становится все более раскрепощенным. Описанные в статье семантические неологизмы возникли либо получили

популярность в связи с общественно-политическими событиями 2013–2014 годов, в частности, с конфликтом в Донбассе. Некоторые лексемы, ранее существовавшие в языке, стали массово употребляться в новых значениях в интернет-дискурсе, что обусловлено меняющимися реалиями. Потребность номинации новых явлений и выражения оценки элементов окружающей действительности привели к распространению также в прессе неосемантизмов, связанных с данным конфликтом. Статья является обзором избранных, самых интересных, по мнению автора, семантических неологизмов, вошедших в массовое употребление после 2014 года.

Ключевые слова: неологизм, конфликт в Донбассе, Украина, российская пресса, интернет-дискурс, политический дискурс

About some Neosemantisms of the Conflict in Donbas in the Russian Press

Abstract

The press language of the 21st century is increasingly influenced by the discourse of the Internet, in particular social networks, live journals, forums, blogs, and memes. The vocabulary used by Internet users, including neologisms, pass into the language of the press, which is becoming more and more liberated. The semantic neologisms described in the article emerged or gained popularity in connection with the socio-political events of 2013–2014, in particular the conflict in Donbas. Some lexemes that previously existed in the language began to be widely used in new meanings in the Internet discourse, which results from the changing reality in the country. The need to nominate new phenomena and express an assessment of the elements of the surrounding reality led to the spread of neosemanticisms associated with this conflict in the press. The article consists a review of selected semantic neologisms, which are of particular interest, according to the author, and have come into mass use since 2014.

Key words: neologism, conflict in Donbas, Ukraine, Russian press, Internet discourse, political discourse

Michał Jankowicz, dr
ORCID: 0000-0002-7787-1491
Instytut Neofilologii (filologia rosyjska)
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: michal.jankowicz@up.krakow.pl
+48 12 662 6740

Michał Jankowicz, doctor
Institute of Modern Languages (Russian Philology)
Pedagogical University of Krakow

Gabriela Sitkiewicz

Elementy coachingu w przestrzeni komunikacji akademickiej

Przestrzeń można opisać jako układ odniesień – kulturowych, emocjonalnych i społecznych, wobec wielu problemów natury pedagogicznej. Rozumienie przestrzeni w wymiarze społecznym stanowi podstawę analizy zagadnień związanych z edukacją. Dopiero jednostka zamienia przestrzeń w miejsce i nadaje jej znaczenie¹.

Uwagi wstępne

Kilka faktów – epidemia COVID, wojna w Ukrainie, rosnąca inflacja, dewastacja środowiska naturalnego, śmierć Odry – zdominowało w ostatnim czasie życie społeczne w lokalnym i globalnym wymiarze. Teraźniejszość dzieci i dorastających emocjonalnie młodych osób różni się wyraźnie od tego, czego doświadczyło nieco starsze pokolenie. Natomiast przyszłość maluje przed najmłodszymi niełatwe wyzwania jak chociażby czyhającą katastrofę ekologiczną spowodowaną industrialną działalnością człowieka, brak czystej wody czy też zdrowotne skutki zanieczyszczenia środowiska. Wiele prac naukowych poświęcono gwałtownym zmianom, jakich doświadczamy: eksplozji informacyjnej, rozszerzeniu strefy wolnego handlu, nowoczesnym środkom komunikacji, które ułatwiły szybkie porozumiewanie się ludzi – niezależnie od ich statusu społecznego – znajdujących się w odległych miejscach na świecie, napięciom politycznym i gospodarczym w różnych częściach świata, niebywałemu przyrostowi ludzi na Ziemi w krajach nierozwiniętych, problemowi niepłodności i bezpłodności w krajach wysoko rozwiniętych². Poważne wyzwania, z którymi mierzy się współczesny zmienny świat można by długo wyliczać.

Gwałtowna zmiana stała się nieodłącznym atrybutem życia społecznego. Mówi się nawet, że najbardziej stałą cechą współczesnego życia społecznego jest istnienie gwałtownej zmiany³.

¹ M. Kowaluk-Romanek, M. Samujło, T. Sokołowska-Dzioba, *Budowanie relacji w przestrzeni edukacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2022, s. 13.

² Por. tamże.

³ M.J. Szymański, *Zmiana społeczna a edukacja przyszłości* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, red. A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 21.

Wśród dzieci i młodzieży w ostatnich latach daje się zaobserwować eskalacja napięć psychicznych powodowanych zapewne wieloma złożonymi czynnikami, nie można jednak pominąć wpływu gwałtownych zmian na kondycję młodego pokolenia.

W rzeczywistości zmieniającej się dynamicznie pod wpływem zjawisk: politycznych, społecznych i kulturowych, reguł ekonomii wolnego rynku, otwartości na świat, komunikacji elektronicznej, Internetu tworzy się przestrzeń, w której człowiek może odczuwać niepewność bytu, zagubienie, a w samoocenie deficyt takich cech, które mogłyby wyposażać go w siłę do współczesnych warunków życia⁴.

Wypadałoby zakładać, że doświadczanie gwałtownie zmiennego świata ma nie miały wpływ na proces tworzenia obrazu samego siebie.

Współcześnie podkreśla się, że rosnąca dynamika życia społecznego i towarzyszące jej takie zjawiska jak fragmentaryzacja, zmienność, niestałość mają również istotne znaczenie w określaniu – kim jestem?⁵

Krytyczny w kształtowaniu tożsamości jest okres adolescencji, czyli okres – według różnych źródeł – do dwudziestego roku życia. Niezwykle ważne jest podówczas tworzenie optymalnego środowiska dla rozwoju młodego człowieka i stymulowanie go do uczestnictwa w świecie⁶.

Wyzwania dla edukacji w zmiennym świecie

Zadania stawiane dziś przed młodym pokoleniem i edukacją wydają się wyjątkowo trudne: potrzeba dbałości o socjalizację młodych osób i rozwój ich potencjału w nieustannie zmieniającej się rzeczywistości przy jednoczesnym skupieniu się na kształtowaniu kompetencji pożądaných na rynku pracy przyszłości. To niełatwe zadanie winno być realizowane w całym toku kształcenia i wychowania. Dlatego trudno nie zgodzić się z Joanną Juszczuk-Rygałło, która uważa, że współczesna pedagogika powinna wykraczać poza własne ramy i coraz częściej sięgać po narzędzia psychologiczne⁷. Z kolei Kazimierz Czerwiński zauważa, że

Mówiąc o edukacji warto traktować ją najszerzej, a nie ograniczać jej tylko do kształcenia szkolnego czy akademickiego. Za Zbigniewem Kwiecińskim przyjmuję bardzo szerokie rozumienie edukacji, jako kategorii obejmującej wszystkie szczegółowe procesy rozwoju, wychowania, wpływu i oddziaływania na zmianę osobowości, kategorii rozumianej jako „[...] ogół czynności prowadzenia drugiego człowieka i jego własnej aktywności w osiągnięciu pełnych i swoistych dlań możliwości, jak też ogół wpływów i funkcji

⁴ K. Wereszczyńska, *Tożsamość i tożsamość obywatelska jako zadanie dla edukacji* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej...*, s. 219.

⁵ Tamże, s. 225.

⁶ Por. J. Juszczuk-Rygałło, *Płynna tożsamość czy tożsamości wielorakie młodzieży?*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, nr 4, s. 119–137, <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.4.007>.

⁷ Por. tamże.

ustanawiających i regulujących osobowość człowieka i jego zachowanie w relacji do innych ludzi i wobec świata”⁸.

W procesie kształcenia trzeba również nieustannie zadawać sobie pytanie, jakie umiejętności będą poszukiwane na rynku pracy w niedalekiej przyszłości.

Konieczne [...] będzie wypracowanie mechanizmów monitorowania coraz bardziej dynamicznie rozwijających form edukacji pozaformalnej oraz procesów nieformalnego uczenia się, które prowadzą do kształtowania umiejętności przydatnych w życiu zawodowym, społecznym i prywatnym⁹.

Badacze, powołując się na Komisję Europejską, zwracają uwagę, na potrzebę kształtowania kompetencji przekrojowych¹⁰.

Pośród pięciu ogólnych kategorii umiejętności przekrojowych ESCO polskie przedsiębiorstwa w największym stopniu zgłaszały zapotrzebowanie na umiejętności w zakresie języka i komunikacji. W badanym okresie średnio jedna umiejętność z tej kategorii pojawiała się w przeciętnej ofercie zatrudnienia. Na 100 internetowych ofert pracy w 93 średnio pojawiała się umiejętność z zakresu stosunku do pracy i wartości w pracy, w 60 – kompetencja związana z procesem myślenia, a w 30 – kompetencja społeczna. Znikomy odsetek ofert zawierał umiejętności z zakresu wykorzystania wiedzy (średnio 5 tego typu kompetencji przypadało na 100 ofert). Wyniki raportu [...] mogą również wskazywać na zasadność położenia większego nacisku w procesie nauczania przedmiotów humanistycznych na kształtowanie kompetencji, takich jak analiza, kreatywność, abstrakcyjne myślenie, przy jednoczesnym zmniejszeniu nasycenia przedmiotów wiedzą¹¹.

Jak konstatuje Robert Pater, zestaw kompetencji przekrojowych jest względnie zamknięty i stały w czasie, podczas gdy zestaw kompetencji zawodowych jest znacznie szerszy i powinien ulegać ewolucji.

⁸ K. Czerwiński, *Edukacja w perspektywie inkontrologii. Spotkanie jako kategoria pedagogiczna* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej...*, s. 189.

⁹ M. Staszewicz, D. Walczak, *Edukacja włączająca w świetle zapisów Zintegrowanej Strategii Umiejętności 2030*, „Edukacja” 2021, nr 1(156), s. 12.

¹⁰ „Umiejętności przekrojowe – cyfrowe; osobiste, społeczne i w zakresie uczenia się; obywatelskie; w zakresie przedsiębiorczości; w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej; w zakresie myślenia krytycznego i kompleksowego rozwiązywania problemów; w zakresie pracy zespołowej; zdolność adaptacji do nowych warunków; przywódcze; związane z wielokulturowością; związane z kreatywnością i innowacyjnością” (cyt. za: M. Staszewicz, D. Walczak, *dz. cyt.*, s. 10) jak również „Kategorie i podkategorie umiejętności przekrojowych są następujące: I. stosunek do pracy i wartości w pracy – wartości i podejście; II. wykorzystanie wiedzy – wymiana informacji i komunikacja, umiejętności liczenia i umiejętności matematyczne, zdrowie, bezpieczeństwo i środowisko pracy; III. umiejętności i kompetencje społeczne – współpraca, przywództwo; IV. język i komunikacja – komunikacja niewerbalna i werbalna, język; V. umiejętności i kompetencje związane z procesem myślenia: uczenie się, myślenie krytyczne, myślenie twórcze i przedsiębiorczość, rozwiązywanie problemów, organizacja pracy własnej” (cyt. za: R. Pater, *Zapotrzebowanie na umiejętności na rynku pracy i w przestrzeni życia społecznego w Polsce*, „Edukacja” 2019, nr 2(149), s. 88).

¹¹ R. Pater, *dz. cyt.*, s. 91.

Najważniejszymi umiejętnościami dla pracodawców są te z zakresu podejścia do pracy (np. organizacji pracy własnej, zaangażowania) oraz komunikacji i współpracy w zespole. Pracodawcy wskazują na największe braki wśród pracowników właśnie w zakresie tych umiejętności. Przedsiębiorcy oczekują od pracowników przede wszystkim tych kompetencji, których nie są w stanie ukształtować poprzez szkolenia firmowe, np. zaangażowania i samodzielności. Wykształcenie tego typu kompetencji wymaga uwzględnienia ich w procesie edukacji od najniższych jego szczebli¹².

Wynika z tego, że dzisiaj jednym z najważniejszych wyzwań stawianych przed edukacją – oprócz nauczania umiejętności zawodowych, których zestaw bywa zmienny – jest wzmacnianie w całym toku kształcenia zaangażowania i samodzielności studentów oraz kompetencji przekrojowych w obszarach wartości i motywacji, komunikacji, umiejętności społecznych, umiejętności związanych z procesem myślenia jak kreatywne myślenie czy twórcze rozwiązywanie problemów oraz organizacja pracy. Zadaniem edukacji jest budowanie oparcia dla postawy, w której student zdecydowanie i systematycznie dąży do realizacji celów, poświęcając temu swój czas i energię. Uczelnie wyższe powinny uczyć jak pracować oraz wspierać rozwój zdolności interpersonalnych studentów, oraz umiejętność pracy w zespole.

Propozycja autorskiego kursu „Elementy coachingu w komunikacji”

Nie da się planować edukacji akademickiej w oderwaniu od specyfiki najbliższego otoczenia studenta (uczelni, instytutu, grupy), które jest środowiskiem istotnym dla jego rozwoju, a w którym student wchodzi w liczne relacje: kulturowe, emocjonalne i społeczne. Uczelnia jest przestrzenią, którą należy rozpatrywać w wymiarze społecznym. Tylko wówczas możliwe jest nadanie jej przez jednostkę znaczenia i budowanie zaangażowania, które prowadzić może do skutecznej socjalizacji i aktywnego rozwoju kompetencji pożądaných na rynku pracy przyszłości. Czując potrzebę stworzenia przedmiotu, który umożliwiałby realizację wyżej wymienionych zadań, napisałam kartę kursu „Elementy coachingu w komunikacji”. Kurs taki dzięki wsparciu i przychylności Dyrekcji Instytutu Neofilologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie wprowadzony został do planu studiów Filologii Rosyjskiej. Zajęcia przeprowadziłam w 2019 roku dla studentów II roku. Celem kursu było: podniesienie kompetencji społecznych i komunikacyjnych studentów, budowanie dobrej relacji z otoczeniem (rozumienie języka, zachowania i działania), inspirowanie do ciągłego uczenia się, wzrost samoświadomości studenta w różnych rolach. Przedmiot miał przy okazji pełnić rolę godziny wychowawczej, stwarzającej możliwość wymiany myśli oraz dyskusji na palące tematy społeczne. Na spotkaniach przewagę miały aktywizujące metody prowadzenia zajęć¹³. Treści merytoryczne były dobrane w taki sposób, aby jak najefektywniej wspierać rozwój osobisty studenta.

¹² Tamże, s. 97.

¹³ Metoda eksponująca i komunikacyjna: inscenizacja, scenki sytuacyjne, podział na role, „burza mózgów”, nagrania filmowe, dyskusje. Metoda podająca: objaśnienia, miniwykład. Metoda praktyczna: projekty, ćwiczenia przygotowane specjalnie do zagadnień teoretycznych, praca z kartami wartości. 20% czasu – metody podające, 80% czasu – doskonalenie umiejętności, doświadczenie, ćwiczenia (praca indywidualna, praca w grupach, dyskusje, gry).

Tabela 1. Wykaz tematów

Wykaz tematów
Elementy dialogu motywującego (z zastosowaniem pytań otwartych, dowartościowania, odzwierciedlenia i podsumowania), skuteczna komunikacja.
Nauczyciel, trener, coach, mentor – kompetencje nauczyciela w różnych rolach.
Wykorzystanie narzędzi coachingowych w nauczaniu języków obcych, cykl Kolba, mapy poznawcze.
Metody pracy w grupie z coachem i indywidualne metody rozwoju.
Elementy gamifikacji i rywalizacji na zajęciach językowych.
Motywatory uczenia się, style uczenia się, metaprogramy.
Model GROW, model Dilts.

Nacisk położony był na podstawy skutecznej komunikacji i dialogu motywującego, pytania otwierające, dowartościowania i podsumowania, proste metody wyznaczania celów i rozwiązywania problemów, podstawy czteroetapowego cyklu uczenia się. Zdobyta wiedza, doświadczenia i umiejętności miały na celu wspierać rozwój osobisty uczestników kursu oraz zwiększać świadomość młodych nauczycieli w obszarze pracy z uczniami i wyposażać ich w nowoczesne narzędzia pracy. Zaliczenie semestru odbywało się na podstawie aktywnego udziału studenta w ćwiczeniach oraz pracy zaliczeniowej w postaci semestralnego projektu grupowego lub indywidualnego. Wśród najważniejszych efektów kształcenia, które obejmowała karta kursu, wymienić należałoby umiejętność współdziałania i pracy w grupie, w przypadku przyjmowania w niej różnych ról. Na pierwszym spotkaniu studenci poznali cel kursu oraz warunki zaliczenia, pozostały czas zajęć organizacyjnych poświęciliśmy na stworzenie zarysu projektów zaliczeniowych. Uczestnicy kursu pracowali w dowolnie dobranych przez siebie grupach lub indywidualnie, próbując uzyskać odpowiedź na pytanie: „Co chciałbym zrobić, gdybym tylko mógł?”. Projekty nie musiały dotyczyć studiów, mogły być związane z dowolnym obszarem zainteresowań. Cel musiał być jednak osiągalny w określonych ramach czasowych i opracowany zgodnie z metodą SMART¹⁴. Struktura każdego kolejnych zajęć była podobna:

Tabela 2. Struktura zajęć

Struktura zajęć	
Rodzaj aktywności	Czas trwania aktywności
Prezentacja przez grupy zaliczeniowe (na forum uczestników kursu) postępów w sprawie projektów semestralnych. Zebranie przez prowadzącego informacji na temat sukcesów na drodze realizacji zadań i wyzwań, z jakimi studenci się borykali.	ok. 10 minut
Ryneczek – czas wymiany umiejętności pomiędzy grupami. Zwykle kilka minut, kiedy uczestnicy kursu mogli poszukać zasobów w innych grupach (wiedzy, pomysłów na rozwiązanie problemów lub konkretnych umiejętności (np. „Potrzebujemy pomocy w zaprojektowaniu plakatu. Kto na roku zna program Photoshop?” albo „Czy znacie kogoś, kto...?”).	ok. 5 minut

¹⁴ Metoda **SMART** wspomaga sprawne definiowanie celów. Nazwa metody jest akronimem powstałym z pierwszych liter angielskich przymiotników: **S**pecific (specyficzny), **M**asurable (mierzalny), **A**tttractive/Achievable (atrakcyjny/osiągalny), **R**ealistic/Relevant (realistyczny), **T**ime-bound (terminowy).

Pytanie przewodnie – pytanie, które prowadzący zadawał uczestnikom kursu w celu wywołania dyskusji i zgromadzenia pomysłów, doświadczeń i historii, którymi studenci chcieli się podzielić. Przykładowo: Jak skutecznie rozmawiać z ludźmi?	5–10 minut
Miniwykład prowadzącego na temat powiązany z pytaniem przewodnim (temat objęty kartą kursu). Przykładowo: wykładowca wprowadzał elementy dialogu motywującego, zadawania pytań otwartych, odzwierciedlania, dowartościowania, podsumowania.	25–30 minut
Ćwiczenia – praktyczne zastosowanie wiedzy poznanej w trakcie miniwykładu. Zwykle dwa-trzy ćwiczenia w parach, grupach lub indywidualnie przygotowanych przez prowadzącego, mających na celu utrwalenie wiedzy i zdobycie umiejętności. Po każdym z ćwiczeń następowało podsumowanie z prowadzącym na forum – zebranie refleksji i odczuć studentów na temat użyteczności i skuteczności konkretnego ćwiczenia/narzędzia.	25–30 minut
Czas dla grup zaliczeniowych na zaplanowanie kolejnych kroków realizacji projektu, omówienie ewentualnych przeszkód i podział zadań.	Pozostały czas

W ramach zrealizowanego kursu studenci stworzyli cztery projekty zaliczeniowe:

- Projekt ***sUPERECO*** – plakat, film oraz otwarta prelekcja dla studentów Instytutu Neofilologii na temat ochrony środowiska i wpływu jednostki na zmiany klimatyczne.
- Projekt ***Ławka*** – inicjatywa mająca na celu wyposażenie Instytutu Neofilologii w dodatkowe miejsca do siedzenia w korytarzach. Projekt zakończył się sukcesem, w korytarzach budynku zamontowane zostały składane krzesła.
- Gra multimedialna – inicjatywa przygotowana w celu lepszego poznania kolegów z roku.
- Gra terenowa – projekt przygotowany przez studentów z myślą o polepszeniu relacji z kolegami na roku.

Na zakończenie ostatnich zajęć, które miały charakter podsumowujący, przeprowadziłam anonimową ankietę ewaluacyjną. Ankieta składała się z sześciu pytań otwartych, dotyczących stopnia zadowolenia studentów z kursu, przydatności omawianych treści i metod prowadzenia zajęć. Celem ankiety było sprawdzenie, w jakim stopniu zaproponowane treści były dla studentów wartościowe i czego kursanci dzięki nim się nauczyli. Wyniki ankiety okazały się szczególnie ważne z perspektywy kontynuacji przedmiotu i ulepszenia karty kursu.

Studenci zostali poproszeni o zaznaczenie na pięciostopniowej skali, w jakim stopniu odbyty kurs spełnił ich oczekiwania.

Tabela 3. Badanie satysfakcji studentów

W jakim stopniu odbyty kurs spełnił oczekiwania studentów				
5 (bardzo dobrze)	4 (dobrze)	3 (średnio)	2 (wystarczająco)	1 (niewystarczająco)
75%	17%	0%	0%	8%

Jedna osoba, która zaznaczyła odpowiedź „niewystarczająco” wyjaśniła, że napotkała wiele kłopotów podczas wykonywania powierzonych zadań i nie znalazła zastosowania dla poznanych technik. Pozostali uczestnicy (92%) zwracali uwagę na poszczególne obszary kompetencji i umiejętności, które wzmocnili dzięki zajęciom.

Tabela 4. Umiejętności nabyte przez studentów w czasie trwania kursu

Czego się nauczyłem			
wartości i motywacja	wymiana informacji i komunikacja	organizacja pracy i współpraca	kompetencje związane z procesem myślenia
– uświadomienie sobie wartości, którymi podświadomie się kierujemy – wzmocnienie zaangażowania i postawy czynnej – sposoby wzmocnienia bądź poszukiwania motywacji – bardziej uważne spojrzenie na potrzeby innych – ćwiczenia i projekty pozwalały lepiej poznać grupę i zintegrować się – zwiększenie samoświadomości	– szybkie wyszukiwanie informacji – wymiana informacji – organizacja projektów grupowych z podziałem na role – poznanie metod rozwiązywania konfliktów – nauka sztuki kompromisu – nauka dobrej komunikacji w grupie – szacunek dla innych – umiejętność słuchania opinii innych	– podział zadań w grupie – umiejętność rozkładania problemów/przeszkód na części pierwsze – umiejętność świadomego stawiania celów i planowanie ich realizacji – planowanie w bardziej efektywny sposób – odkrywanie swoich mocnych stron	– umiejętność przełamywania schematów i barier – umiejętność analitycznego myślenia – umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach – umiejętność kreatywnego myślenia – umiejętność kreatywnego podejścia do zadań – umiejętność spojrzenia na proste rzeczy z innej strony, spojrzenie z innej perspektywy – przełamywanie stref komfortu

*Odpowiedzi studentów (podkategorie) zostały sklasyfikowane i umiejscowione w czterech kategoriach. Niektóre podkategorie odpowiadały więcej niż jednej grupie.

Studenci podkreślali, że

[...] ciekawie było przeanalizować swoje cele i zastanowić się, co konkretnie robimy i jak się przykładamy do ich realizacji¹⁵.

Wnioski

Zaproponowany kurs jest próbą potraktowania przestrzeni edukacyjnej jako przestrzeni społecznej, w której jednostka jest stymulowana do współuczestnictwa w świecie i której może ona nadać określony sens. Takie rozumienie przestrzeni akademickiej może wspomagać wyposażanie studenta w umiejętności ułatwiające sprawne funkcjonowanie i uczestniczenie w świecie, którego najbardziej stałą cechą jest gwałtowna zmiana. Edukacja w całym toku kształcenia i wychowania powinna proponować działania wykraczające poza utarte schematy i sięgać po narzędzia psychologiczne, umożliwiające wzmocnianie zaangażowania jednostki, samodzielności oraz kompetencji przekrojowych przydatnych w życiu i pożądanym na rynku pracy.

Literatura

Czerwiński K., *Edukacja w perspektywie inkontrologii. Spotkanie jako kategoria pedagogiczna* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, red. A. Karpińska, K. Bo-

¹⁵ Cytat pochodzi z anonimowej ankiety ewaluacyjnej.

- rawska-Kalbarczyk, A. Szwarz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 189–204.
- Juszczuk-Rygałło J., *Płynna tożsamość czy tożsamości wielorakie młodzieży?*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, nr 4, s. 119–137, <https://doi.org/10.12775/SPI.2016.4.007>
- Kowaluk-Romanek M., Samujło M., Sokołowska-Dzioba T., *Budowanie relacji w przestrzeni edukacyjnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2022.
- Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, Mazurska Wszechnica Nauczycielska, Olecko 1995.
- Pater R., *Zapotrzebowanie na umiejętności na rynku pracy i w przestrzeni życia społecznego w Polsce*, „Edukacja” 2019, nr 2(149), s. 85–100.
- Staszewicz M., Walczak D., *Edukacja włączająca w świetle zapisów Zintegrowanej Strategii Umiejętności 2030*, „Edukacja” 2021, nr 1(156), s. 7–20.
- Szymański M.J., *Zmiana społeczna a edukacja przyszłości* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, red. A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 21–35.
- Wereszczyńska K., *Tożsamość i tożsamość obywatelska jako zadanie dla edukacji* [w:] *Edukacja w przestrzeni społecznej – paradygmaty zmian*, red. A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarz, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2021, s. 219–240.

Elementy coachingu w przestrzeni komunikacji akademickiej

Streszczenie

Niniejszy artykuł jest próbą zaprezentowania autorskiego kursu mającego na celu wspomaganie rozwoju osobistego studenta oraz kształtowania kompetencji poświadczanych na rynku pracy przyszłości. W części pierwszej omówiono wyzwania stawiane przed edukacją w rzeczywistości zmieniającej się dynamicznie pod wpływem wielu złożonych zjawisk (politycznych, społecznych, kulturowych, reguł ekonomii) oraz kluczowe umiejętności przekrojowe umożliwiające współuczestniczenie w świecie, którego stałą cechą jest gwałtowna zmiana. W części drugiej szczegółowo omówiono propozycję kursu stanowiącego próbę potraktowania przestrzeni edukacyjnej jako przestrzeni społecznej, w której jednostka stymulowana jest do podejmowania działania.

Słowa kluczowe: przestrzeń edukacyjna, elementy coachingu w edukacji, coaching, edukacja, socjalizacja, kompetencje przekrojowe, kompetencje społeczne

Elements of coaching in the space of university communication

Abstract

This article is an attempt to present the author's course aimed at supporting the student's personal development and the formation of competences desirable for the labour market of the future. The first part discusses the challenges posed to education in a reality changing dynamically under the influence of many complex phenomena (political, social, cultural, economic) and the key transversal skills enabling participation in a world whose constant feature is rapid change. The second part discusses in detail a course proposal that attempts to treat the educational space as a social space in which the individual is stimulated to take action.

Key words: educational space, coaching elements in education, coaching, education, socialisation, transversal competences, social competences

Элементы коучинга в пространстве университетской коммуникации**Резюме**

Данная статья является попыткой представить авторский курс, направленный на поддержку личностного развития студента и формирование компетенций желательных для рынка труда будущего. В первой части обсуждаются задачи, стоящие перед образованием в динамично меняющейся под влиянием многих сложных факторов (политических, социальных, культурных, экономических правил) действительности, а также ключевые сквозные навыки, позволяющие участвовать в жизни мира, постоянной чертой которого являются быстрые трансформации. Во второй части подробно рассматривается предлагаемый курс, который является попыткой рассмотреть образовательное пространство как социальное пространство, в котором личность побуждается к действию.

Ключевые слова: образовательное пространство, элементы коучинга в образовании, коучинг, образование, социализация, сквозные компетенции, социальные компетенции

Gabriela Sitkiewicz, dr
ORCID: 0000-0002-5309-7833
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: gabriela.sitkiewicz@up.krakow.pl

Gabriela Sitkiewicz, PhD
Institute of Modern Languages
Pedagogical University of Cracow

Kira Zhuravleva

Безличные конструкции типа *нѣтъ воды* в языке русских северо-западных летописных и бытовых памятников XII–XVI вв.

Введение

Предметом настоящего исследования¹ стали безличные конструкции типа *нѣтъ воды* в языке русских северо-западных памятников письменности – Новгородской первой летописи (далее НПЛмл – младший извод, НПЛст – старший извод), новгородских берестяных грамот (далее – БГ) и Псковской третьей летописи (далее – ПскЗ)². Безличные предложения исследуемого типа – как отрицательные, так и не содержащие отрицания – обязательно содержат в своей структуре имя в родительном падеже (далее Р.п.), выполняющее функцию семантического субъекта.

В целом безличные предложения в памятниках древнерусской письменности ранее становились предметом интереса исследователей. Описание безличных предложений на материале памятников XI–XVII вв. представлено, в частности, в работах В.И. Борковского³, А.Н. Стеценко⁴ и Е.С. Истриной⁵.

¹ Автор выражает благодарность М.Н. Шевелевой за ценные замечания и рекомендации, которые повлияли на ход исследования и на достоверность результатов анализа.

² Материал для анализа взят из следующих источников: *Берестяные грамоты*, gramoty.ru: Рукописные памятники Древней Руси, <http://gramoty.ru/birchbark> [дата обращения: 1.12.2022]; *Псковские летописи*, вып. 2, ред. А.Н. Насонов, Издательство Академии наук СССР, Москва 1955; *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, ред. М.Н. Тихомиров, Издательство Академии наук СССР, Москва–Ленинград 1950.

³ См.: В.И. Борковский, *Историческая грамматика русского языка: Синтаксис*, т. I: *Простое предложение*, Наука, Москва 1978, с. 230–295; В.И. Борковский, *Синтаксис древнерусских грамот*, Издательство Львовского государственного университета, Львов 1949, с. 57–90.

⁴ А.Н. Стеценко, *Исторический синтаксис русского языка*, Высшая школа, Москва 1972, с. 78–88.

⁵ Е.С. Истрина, *Синтаксические явления Синодального списка I Новгородской летописи*, Издательство Петроградского университета, Петроград 1923, с. 45–50.

Во всех этих публикациях упоминаются безличные предложения с отрицанием и Р.п. (у А.Н. Стеценко и Е.С. Истриной такие предложения рассматриваются как одна из разновидностей в классификации безличных предложений), однако данные конструкции, особенно не содержащие отрицания, до настоящего времени не получили полного лингвистического описания.

В целом Р.п. и истории его употребления в русском языке посвящена обширная литература. Особенности функционирования объектного генетива посвящена диссертация А.В. Малышевой⁶, в которой подробно рассматривается сочетаемость Р.п. с глаголами разных семантических групп. На материале современного русского языка генетив в отрицательных конструкциях описан Е.В. Падучевой⁷. По мысли исследователя, отрицательные предложения с безличным предикатом и генетивом отличаются от соответствующих им двусоставных структур тем, что генетив «маркирует наличие определённого компонента в семантической структуре предложения»⁸.

Исследованный нами материал показал, что наиболее часто в предложениях этого типа представлен бытийный глагол, реже – глаголы *остатися, сътворитися, недостати, бывати*, по семантике близкие к глаголу существования, ср. примеры:

А на зиму **не бысть снѣга** велика, **ни** ясна **дни**, и до марта НПЛстл24 1145 г.

И много паде головъ, яко и **числа нѣту** НПЛмлл114об 1174 г.

Для последующего изложения важно отметить, что глаголы, представленные в предложениях данного типа, всегда являются переходными.

1. Безличные конструкции с именем в форме Р.п. в Новгородской первой летописи

Безличные предложения с именем в Р.п. выявлены в 37 контекстах из НПЛст и в 81 контексте в НПЛмл, 35 из них представляют собой совпадающие чтения.

Здесь и далее в начале разделов даны примеры конструкций, носящие иллюстративный характер, статистика употребления предикатов в форме разных времён и наклонений представлена в приложениях.

И въспятишася лодьиници отголе въ городъ, и князь я отпусти: **недостало** бо у нихъ **бѣше хлѣба** НПЛстл118об 1234 г.

И рекоша имъ князи: «олна **насъ** всѣхъ **не будетъ**, тоже все то ваше будетъ» НПЛстл121об 1238 г.

⁶ А.В. Малышева, *Из истории русского глагольного управления: объектный генетив (на материале русских летописей и современных архангельских говоров)*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Москва 2010.

⁷ Е.В. Падучева, *Русское отрицательное предложение*, Языки славянской культуры, Москва 2013, с. 82–128.

⁸ Для объяснения приведём примеры автора: «Тма была кромешная. Ни одного фонаря не горело [= 'не было горящих фонарей, а возможно, не было никаких']»; «Ни один фонарь не горел [= 'фонари, возможно, были, но не горящие']», см.: там же: с. 83, а также: Е.В. Падучева, *Родительный субъекта в отрицательном предложении: синтаксис или семантика?*, «Вопросы языкознания» 1997, № 2, с. 101–116.

И не остана ни хороба НПЛмлл139 1217 г.

И изнемогоша в городѣ: зане **не бяше** имѣ **корма** НПЛмлл117 1181 г.

И рѣша Болгаре: «Толи **не будет мира** межи нами, елико же камень начнеть плавати, а хмель грязнути» НПЛмлл47 984 г.

Аще намѣ **нѣту Исаковица**, с нимѣ же есме пришли, да луче ны естъ умрети у Цесаряграда, нежели съ срамомѣ отѣити НПЛмлл128 1204 г.

Необходимо уточнить, что структуры с предикатами *нѣтъ*, *нѣту*, *нѣтуть*, *нѣсть* мы также относим к этому типу, поскольку приведённые слова представляют собой отрицательный презенс от глагола *быти*.

В НПЛст представлено 2 случая, когда в списке НПЛст конструкция является безличной, а в НПЛмл не является. В первом случае в параллельном месте НПЛмл читается аорист 2 л. мн.ч., а во втором безличная конструкция пропущена, несмотря на то что в целом контексты довольно близки текстологически:

Къ Колываню есте ходивѣше, серебро поимали, а сами пойдосте в Новѣгородѣ, а **правды не створися**, города не взясте, а у Кѣси такоже, а у Медвѣже головѣ такоже НПЛстл105 1128 г. / Ходивши есте къ Колываню, серебро взялъ, а сами пойдосте в Новѣгород, а **правды не створисте**, город не взясте, а у Кѣсѣ такоже, а у Медвижи головѣ такоже НПЛмлл149 1228 г.

А 3-тью поставиша на Колѣни, за святымѣ Рожествомѣ, и та же бысть пълна, въ неже **числа нѣсть** НПЛстл114 1230 г. / А иную поставиша на Колонѣ, за святымѣ Рожествомѣ, и та тако же бысть полна. Тоже намѣ все видящим пред нашими очима НПЛмлл154об 1230 г.

В НПЛмл также наличествуют 2 контекста с безличными конструкциями, имеющими личные соответствия в НПЛст. В первом случае субъект в форме Р.п. заменён субъектом в форме Им.п. и является подлежащим, а во втором контексте вместо глагола *бѣ* использован глагол *взя*, который, очевидно, соотносится с существительным *князь*:

И бѣ мятежъ в Новѣгородѣ, а **Святослава** долго **не бяше** НПЛмлл105об 1139 г. / И послашася новгородци Киеву по Святослава по Олговица, заходивѣше ротѣ; и бѣ мятежъ Новѣгородѣ, а **Святослав** дълго **не бяше** НПЛстл20об 1139 г.

Князь же пусти к нимѣ жены Борисовую, и Глѣбовую, и Мишиную, нѣ **мира** с ними **не бѣ** НПЛмлл155об 1232 г. / И пустиша Вячеслава; князь пусти к нимѣ жены Борисовую, Глѣбовую, Мишиную, а **мира не взя** НПЛстл116. 1232 г.

По нашему мнению, особый интерес представляет употребление лексемы *нѣтъ* и её вариантов. В исследованных памятниках встречаются 4 её варианта (не считая орфографических):

1. *Нѣту* – представляет собой сращение древнерусской эпохи – *не (есть) ту*, где *ту* является усилительный местоименной частицей⁹.

⁹ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. III, Прогресс, Москва 1987, с. 67.

2. *Нѣтъ* – производная форма от *нѣту*¹⁰ по правилу отпадения конечных гласных¹¹; характерно в первую очередь для некнижного языка.
3. *Нѣтуть* (изначально – *нѣтутѣ*) – Фасмер даёт слову комментарий в статье *нѣтъ*: «наряду с этим: народн. нѣтуть, где -тъ из -ти, первонач. dat. ethnicus»¹². Уточним, что добавление окончания -тъ могло произойти и под влиянием 3 л. настоящего времени глагола (что представляется даже более вероятным).
4. *Нѣсть* – производная форма от *не есть*, используется преимущественно в книжных текстах, в словаре Фасмера представлено отдельной статьёй¹³. Статистика употребления этих форм в текстах представлена в приложениях.

В НПЛ в конструкциях рассматриваемого типа почти всегда наличествует отрицание, однако следует обратить внимание на один контекст, представленный в обоих списках:

Новгородецъ же ту **паде**: Костянтинъ Луготиницъ, Гюрята Пинешиничъ, Намѣсть, Дрочило Нездыловъ сынъ кожевника, а всѣхъ 20 мужъ с ладожаны, или мне, богъ вѣсть НПЛстл127 1240 г.

В этом случае конструкцию можно рассматривать как безличное предложение с именем в Р.п. без отрицания, но огромное количество контекстов типа *множество Половѣцъ паде* (НПЛстл31об 1160 г.), *много головъ паде* (НПЛстл47 1186 г.) и подобных делает предпочтительной интерпретацию этой конструкции как двусоставного предложения с подлежащим, выраженным количественно-именной группой; в таком понимании *новгородецъ* – это неполная реализация сочетания *много новгородецъ*, в котором опущено слово количественной семантики. Эту интерпретацию поддерживает и представленный далее список имён, то есть фактически уточнение, кто именно входит в это количество. На наш взгляд, рассматриваемую реализацию конструкции со словом количественной семантики можно считать характерным построением для некнижного синтаксиса, которое представляется допустимым и в современной разговорной речи.

Имеется один бесспорный контекст с существительным в форме Р.п., но без отрицания:

Почя убывати солнца, и погыбе вѣ; о, великъ страхъ, и тьма бысть, и звѣзды быша и мѣсяцъ; и паки **начя прибывати** НПЛстл10об-л11 1124 г.

Важно отметить, что подобная, но всё же отличающаяся от представленной конструкция с глаголом *быти* сохранилась и во многих современных

¹⁰ См.: там же.

¹¹ А.А. Зализняк, «Русское именное словоизменение» с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию, Языки славянской культуры, Москва 2002, с. 550–559.

¹² М. Фасмер, указ. соч., с. 67.

¹³ См.: там же.

северо-западно-русских говорах – «*iestli vtebe solonich mechov prodasnich*» ‘есть ли у тебя на продажу мешки для соли?’)¹⁴.

Самый крупный ареал распространения конструкции с глаголом *быти*, именем в Р.п. и без отрицания, как отмечает А.А. Зализняк со ссылкой на труды по русской диалектологии, охватывает ладого-тихвинскую группу, говоры Карелии и западной части Архангельской области; ещё одним таким ареалом являются вологодские говоры¹⁵. В.Г. Орлова, описывая синтаксические особенности вологодских говоров, также выделяет эту особенность: «Употребление формы род. п. имени при главном члене, являющемся спрягаемой формой глагола: *есть у нас таких песен* и т.п. Данное явление представлено отдельными ареалами на территории северного наречия»¹⁶.

Отметим, однако, что здесь и далее мы сознательно разграничиваем контексты с глаголом *быти* и контексты с полнозначными глаголами (такими, как *убывати* в примере выше).

С одной стороны, эти конструкции, безусловно, имеют сходную структуру, в обоих видах конструкций Р.п. имеет партитивное значение: наличие этого значения в диалектных конструкциях с *быти* отмечает А.А. Зализняк¹⁷, в примере с *почя убывати солнца* также логично предположить присутствие партитивного значения (во время затмения солнце не скрывается сразу же целиком). Кроме того, общим для этих конструкций оказывается и то, что имя в Р.п. оказывается в роли субъекта – это подтверждается тем, что в безличных предложениях с именем в Р.п. (как отрицательных, так и неопределённых) всегда представлен переходный глагол. Таким образом, проблема, связанная с оппозицией Р.п. и В.п. в конструкциях типа *купить молоко / купить молока*, которой посвящена диссертация А.В. Малышевой¹⁸, имеет соотношение с нашим материалом только с точки зрения партитивного значения, однако в безличных конструкциях всегда представлен именно Р.п. субъекта.

С другой стороны, поскольку конструкция с глаголом *быти* в современном русском литературном языке невозможна, её следует считать диалектной, в то время как Р.п. в сочетании с предикатом безличного предложения без отрицания в современном русском языке в некоторых случаях допустим. А.Б. Летучий среди безличных конструкций выделяет тип «людей набежало!», указывая на употребление Р.п. в количественном значении и уточняя, что

безличность конструкции может быть связана с употреблением в ней нулевого квантора со значением ‘много’: в отличие от личной конструкции *Пришли люди / Люди пришли*, безличная конструкция *Людей пришло! Людей набежало!* вы-

¹⁴ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект. 2-е изд., перераб. с учётом материала находок 1995–2003 гг.*, Языки славянской культуры, Москва 2004, с. 159.

¹⁵ Там же.

¹⁶ *Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров: по материалам лингвистической географии*, ред. В.Г. Орлова, Наука, Москва 1970, с. 280.

¹⁷ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект...*, с. 159.

¹⁸ А.В. Малышева, *Из истории...*

ражает значение большого количества и употребляется преимущественно при восклицании¹⁹.

Нам представляется, что и в приведённом выше примере с *поча убывати солнца* можно говорить о наличии нулевого квантора со значением ‘немного’, ‘некоторая часть’, однако эта конструкция всё-таки отличается от примеров А.Б. Летучего: глагол *убывати* указывает на уменьшение количества, в то время как глаголы *пришло* и *набежало*, напротив, указывают на прибавление, увеличение. Представляется, что в современном русском языке возможны контексты типа *людей набежало*, но затруднены контексты типа **людей убавилось*, однако этот вопрос требует дальнейшего исследования и проверки.

2. Безличные конструкции с именем в форме Р.п. в новгородских берестяных грамотах

В новгородских берестяных грамотах выявлено 19 конструкций с именем в форме Р.п., выступающим в качестве субъекта, и глаголом бытийной семантики, ср.:

бѣсти ж кѣназоу дати **не боуде присловѣа** ни тобѣ ни павѣлови БГ745 (1100–1120) (Перевод А.А. Зализняка²⁰: «...сообщи о ней князю, чтобы не было худой славы ни тебе, ни Павлу»).

поклонѣ ѿ ностасѣи кѣ гну кѣ моѣи кѣ бѣратѣи оу мене **бориса** в животѣ **нѣтъ** какъ се гл҃сдо мноу попецалуѣте и моими дѣтми БГ49 (1410–1420) (Перевод А.А. Зализняка²¹: «Поклон от Настасѣи господам моим братьям. У меня Бориса [больше] нет в живых. Как, господа, позаботитесь обо мне и о моих детях?»)

василию ѣсифовицю и максиму василиѣвицю и о҃(с)подѣ своѣи роду племянни своѣму аже **не будѣть остатка** дѣтеи моихъ БГ519/520 (1400–1410) (А.А. Зализняк не даёт перевода при описании грамоты)

Оу ращка аже **не боуде кунѣ** оу ращка купи своими кунами БГ478 (1340–1360) (Перевод А.А. Зализняка нет, наш перевод – ‘Если не будет денег у Рашка, купи за свои деньги’)

моѣ кони оу тебе а твоѣ конѣ оу мене **не буде моѣхъ конѣ** оу тебе ꙗко да ꙗ ми рубель БГ 374 (1420–1430) (Перевод А.А. Зализняка: ‘Мои кони у тебя, а твой конь у меня. Если же не окажется моих коней у тебя, то ты дай мне рубль’²²)

да а са дивлю [ц](ем)[у м]не **вести** ѿ [в]асо **нету** тако БГ622 (1360–1380)

...|... ...[к]- [голод]е **ни** [в]о л[ь]с[ь] **лова** а нынѣ намо н[ь] со чимо его [бы]ло пусти(ти) ... БГ1140 (1180–1200).

Отметим, что *нѣту* встречается в 9 контекстах из грамот, а *нѣтъ* – в 3 (более подробную статистику по годам см. в приложениях).

¹⁹ А.Б. Летучий, *Безличность*, rusgram.ru – Русская корпусная грамматика 2011, <http://rusgram.ru/Безличность#021> [дата обращения: 1.12.2022].

²⁰ А.А. Зализняк, *Древненовгородский диалект...*, с. 262–263.

²¹ Там же, с. 651–652.

²² Там же, с. 679.

Как и материал НПЛ, материал берестяных грамот фиксирует достаточно редкий вид конструкций – из 19 контекстов в 1 отсутствует отрицание при предикате:

аж[е] будешь не поминаѣ[л]а ино у тебе **солоду было** а солѣодъ ржаныи в потклѣтъ
и ты возми колобью· а мукѣ колко БГ363 (1380–1400)

Уточним, что именно этот пример А.А. Зализняк рассматривает как пример Р.п. без отрицания – диалектной конструкции, известной и сейчас в северных говорах²³. Обратим внимание, что в этом случае, в отличие от примера из НПЛ с *почя убывати солнца*, представлена именно диалектная конструкция с бытийным глаголом, отсутствующая в современном русском языке.

Несколько иная ситуация представлена в следующих 3 примерах, которые мы рассматривали (поскольку считаем, что они сходны с безличными конструкциями с Р.п. без отрицания), но не включили в статистику в связи с их ненадёжностью:

мохова села **шло дару** ·к· блѣ а сменова стан[у] Ієву (шло — ———бѣ)[л]ка ѳомѣ
·д· кацѣ **солоду** - [w̃wс]а [л·] кадець ·в· каѣ(ци ————· ка)ци рж(и) --ружиного **шло** с...
..... по бѣлкѣ БГ1 (1380–1400) (конструкция *шло* + Р.п. повторяется 17 раз)

Полный перевод А.А. Зализняка для этой грамоты отсутствует²⁴, однако исследователь уточняет, что слово *дарѣ* употреблено в значении 'оброк'. Мы полагаем, что многократное повторение *шло дару* связано с перечислением того, сколько сѣл заплатили оброк. При этом предложить полный осмысленный перевод не представляется возможным ввиду сильной фрагментированности грамоты. Пример нельзя считать надёжным, поскольку сразу после процитированной фразы в приведённом фрагменте грамоты читается количественное сочетание *.д. кацѣ солоду*, которое, вероятно, является подлежащим. Соответственно, в предшествующем контексте могло быть тоже количественное сочетание в роли подлежащего при глаголе *шло*, и в таком случае данное предложение следует считать двусоставным.

(...) (w̃) михалѣ: ко прокоше: цето ти **воудоро**: цето ти **церѣмени**: цето ти **роуда-вещене**: и **голоубине** добре БГ713 (1200–1220)

... ож[ѣ] хоцьши поит(и)... цѣто ти **товара** во роукахо... БГ107 (1180–1200)

Для 713 грамоты в ДНД предложен следующий перевод: «От (или: Поклон от) Михалѣ к Прокше. [Всѣ], сколько у тебя есть выдр, сколько у тебя есть красной ткани, сколько у тебя есть хорошей буро-красной и голубой ткани...»²⁵, перевод 107 грамоты в ДНД отсутствует, хотя кажется очевидным, что в этих грамотах представлена одна и та же конструкция. С одной стороны, эти два контекста можно рассматривать как безличные предложения с именем в форме Р.п., с другой, упомянутое *что* можно рассматривать как слово,

²³ Там же, с. 159.

²⁴ Там же, с. 646.

²⁵ Там же, с. 426.

вводящее тему, причём вторая интерпретация поддерживается переводом А. А. Зализняка. При подсчётах мы не включали эти случаи в безличные предложения. При этом уточним, что Р.п. в неотрицательных предложениях представляет собой большую редкость и каждый случай – даже не вполне надёжный – заслуживает отдельного рассмотрения.

3. Безличные конструкции с именем в форме Р.п. в Псковской третьей летописи

В ПскЗ выявлено 67 безличных предложений с именем в форме Р.п. и глаголом бытийной семантики, из них 64 с отрицанием, ср. примеры:

В Ызборскѣ **воды неть** СТРл24об 1341 г.

Не буди вашего **цѣлованиа** на мнѣ, ни моего на васѣ СТРл17 1327 г.

И велми давно и за много лѣт **не бывало** такового **побоища** в Литовской земли СТРл76 1435 г.

Не буди на вас **проклятиа** ни отлучения мене ради СТРл17 1327 г.

Не буди вашего **цѣлованиа** на мнѣ, ни моего на васѣ СТРл17 1327 г.

И **не бѣ мѣста** идѣже не воеваша СТРл221 1559 г.

И живота и товароу много погорѣ, **числа нѣтъ** СТРл82об 1446 г.

Зане же здесь **правителя** всеи земли над нами **нѣтоуть** СТРл120об 1469 г.

В 12 контекстах из 26 используется лексема *нѣтъ*, в 13 – *нѣсть*, в 1 – *нѣтуть*. Вариант *нѣту* в ПскЗ летописи отсутствует (более подробную статистику по годам см. в приложениях). Как мы видим, преобладает не книжная форма, а более ранний её вариант с конечным -у (который часто отпадал по фонетическим причинам) отсутствует в силу позднего характера летописи²⁶. В этой форме отпадение конечного гласного в целом является факультативным, но для этой летописи, видимо, очень регулярно.

Обратим внимание на то, что из 67 предложений этого типа 3 не содержат отрицания (напомним, что в НПЛ выявлен 1 надёжный контекст и 1 сомнительный, в БГ выявлена 1 бесспорная конструкция с Р.п. без отрицания и 3 ненадёжных):

И дроугого князя оу Свитригаила **паде полочанѣ**, а иных изымаше СТРл69об 1433 г.

Подобная конструкция была отмечена в НПЛ и описана в предыдущем разделе статьи. Следует обратить внимание на то, что в приведенном выше контексте использован однозначный глагол *пасти*, а не глагол *быти*, который встречается в диалектной конструкции типа *солodu было*. Здесь Р.п. существительного, как и в примере из НПЛ, имеет субъектное значение (*паде полочанѣ* с семантической точки зрения значит ‘полочане (некоторое их количество) пали’), кроме того, в конструкции, на наш взгляд, также можно

²⁶ Подробнее об отпадении конечного безударного гласного, не составляющего самостоятельного морфа см. Е.А. Галинская, *Историческая грамматика русского языка. Фонетика. Морфология*, Издательство Московского университета, Москва 2016, с. 108–110; А.А. Зализняк, «Русское именное словоизменение»..., с. 550–559.

усмотреть партитивное значение – предположительно *паде полочаньѣ* должно было отличаться от *полочане пали* тем, что в последнем случае описана ситуация, при которой не осталось ни одного воина, в то время как в первом – ситуация, при которой в бою погибло некоторое количество воинов из всего войска, что подтверждается контекстом: одни жители Полоцка погибли в бою, а другие были схвачены.

Важно отметить, что так же, как и в примере с *почя убывати солнца* из НПЛ, глагол *пасти* имеет семантику уменьшения, убавления, контексты типа **умерло людей* без количественного квантора представляются затруднительными в современном русском языке.

В тѣ лѣта смутные воевод не было во Пскове [...] И божию милостию иноземцы не совладѣли ни единымъ городом псковскимъ, а совладѣли, какъ **воевод** во Пскове **умножело**, и Псковщину пусту сотвориша и города поимаша АРХ2л220 1611 г. (Перевод (наш) 'В эти тяжёлые годы воевод не было в Пскове... И благодаря Богу иноземцы не овладели ни одним псковским городом, а овладели, когда воеводы в Пскове появились, и Псковскую область опустошили, и города захватили).

В этом примере, как и в предыдущем, представлена безличная конструкция с Р.п. без отрицания, предикатом которой является полнозначный глагол *умножети*. В доступных словарях древнерусского языка нет описания этого глагола – современные словари не дошли до нужной буквы, а в словаре И.И. Срезневского представлены лексемы *умно́жение, умно́жАти, умно́жати, умно́жати́ся, умно́жение, умно́женыи, умно́жити, умно́жити́ся*²⁷, соответственно, в данном случае для определения, является ли данный глагол переходным, необходимо дополнительное исследование. Однако, на наш взгляд, имя в Р.п. так же, как и в остальных примерах, имеет субъектное значение: *воеводѣ множело* мы переводим как букв. 'воевод умножилось, 'стало больше' = здесь 'воеводы появились (до этого их в Пскове не было)'. Вопрос о значении партитивности в данном случае сложно решить однозначно. С одной стороны, можно понимать *воеводѣ множело* как 'воевод стало больше', однако в предтексте содержится информация о том, что ранее воевод в Пскове не было вовсе. Несмотря на возможность такой интерпретации, мы скорее склонны рассматривать конструкцию как партитивную, поскольку значение части-целого заложено в самой семантике предиката (в нормальном случае умножиться может только что-то уже имеющееся хотя бы в минимальном количестве).

В современном русском языке употребление типа *прибавилось людей* возможно, ср. пример:

Через мгновение толпа облепила, втянула его. Как тут **прибавилось людей**! Особенно лиших: ряженных, шальных. НКРЯ. (Макс Неволошин. Уходишь – счастливо, приходишь – привет. «Волга», 2016).

²⁷ И.И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 3, Типография Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург 1912, с. 1215–1216.

Далее перейдём к примеру, который в отличие от 2-х предыдущих представляет диалектную конструкцию с глаголом *быти*, представленную 1 примером из БГ (*солоду было*).

И бысть бои и сеча велика, и **бысть пособья** князю Зимонту, а князь Свитригаило побѣже с побоища СТРл76 1435 г. (Перевод (наш): 'и был бои и великая битва, пришла помощь князю Зимонту (букв. 'было помощи (подкрепления)', а князь Свитригаило убежал с поля боя')

Существительное *пособья*, безусловно, является субъектом, как и в предыдущих примерах, однако партитивное значение Р.п. не выводится из контекста – конечно, можно предположить, что князю Жигимонту пришло некоторое небольшое (или, наоборот, большое) количество помощи, но это никак не подкрепляется содержанием фрагмента. Кроме того, важно отметить, что такая конструкция очень часто встречается в варианте *не бысть пособья / помощи*, – соответственно, возможно, что произошло влияние более употребительной конструкции с отрицанием на ожидаемое в данном случае двусоставное предложение *бысть пособье*. Воспринимать пример как опisku, по всей видимости, не представляется возможным: если считать, что Жигимонту не пришла помощь, то побег князя Свитригаило – противника Жигимонта в этом сражении – кажется непонятным.

Рассмотрим также 2 контекста с Р.п. без отрицания (которые мы не учитывали в статистике в силу их ненадёжности), которые допускают двойную интерпретацию:

И новгородци всего того не брегя и что **есть перемирья** и съединишася съ Немци СТРл114 1465 г. (Перевод (наш) 'И новгородцы, всего этого перемирья не соблюдя (нарушив перемирье), соединились с Немцами')

По сем же что **бяше гостей** псковскихъ в Полотске или в Литвѣ, тѣхъ переимаше СТРл30 1348 г. (Перевод (наш) 'После этого, сколько было псковских купцов в Полоцке или в Литве, тех переловили')

В сочетаниях типа *что перемирья* и *что гостей* слово *что* может рассматриваться как вводящее в тему (ср. схожие контексты в БГ).

Выводы

Исследованный материал позволяет сделать некоторые выводы в отношении безличных конструкций типа *нѣтъ воды* в исследованных памятниках письменности.

Наиболее часто в предложениях этого типа представлен бытийный глагол, реже – глаголы *остатися*, *сѣтворитися*, *недостати*, *бывати*, по семантике близкие к глаголу существования.

В НПЛст представлено 2 случая, когда в списке НПЛст конструкция является безличной, а в НПЛмл не является таковой. В НПЛмл также представлены 2 контекста с безличными конструкциями, имеющими личные соответствия в НПЛст.

В БГ встретилась только 1 редкая архаичная диалектная конструкция *солоду было*, в которой представлен субъект в Р.п., в качестве предиката использован глагол *быти* и отсутствует отрицание, что с надёжностью свидетельствует о том, что в живой речи такие конструкции продолжали использоваться. Важно отметить, что эта конструкция находит соответствие в современных северо-западных говорах.

В НПЛ представлена подобная (но не диалектная) безличная конструкция с Р.п., без отрицания и с полнозначным глаголом *убывати*.

В ПскЗ выявлено 3 конструкции с Р.п. падежом без отрицания (1 диалектная с глаголом *быти* и две с глаголами небытийной семантики).

В дальнейшем предполагается расширить круг исследованных памятников для уточнения полученных результатов и выявления диалектных особенностей безличных конструкций с формой Р.п.

Приложение 1. Статистика по Новгородской первой летописи

Безличное предложение с отрицанием и именем в Р.п.		
37 контекстов	Совпадающее чтение в 35 контекстах	81 контекст
Есть только в НПЛст – 0, безличное только в НПЛст – 2	Есть только в НПЛмл – 44, безличное только в НПЛмл – 2	
Л-форма – 1 Другое прош. вр. – 23 Наст. и будущ. вр. – 13	Л-форма – 1 Другое прош. вр. – 49 Наст. и будущ. вр. – 31	

Приложение 2. Статистика по берестяным грамотам

Безличные предложения с именем в Р.п. (19)	
С отрицанием (18) Наст. вр. – 13 Будущ. вр. – 4 Прош. вр. – 1	Без отрицания (1) Прош. вр. (л-форма) – 1

Приложение 3. Статистика по Псковской третьей летописи

Безличные предложения с именем в Р.п. (67)	
С отр. (64) Л-форма – 25 Ин. прош. вр. – 10 Императ. – 2 Наст. вр. – 27	Без отр. (3) Л-форма – 1 Ин. прош. вр. – 2

Приложение 4. Употребление отрицания при *быти* в настоящем времени

	НПЛст (12)	НПЛмл (26)	БГ* (12)**	ПскЗ (27)***
нѣтъ	-	-	1415, 1425, 1440	862, 1341, 1341, 1446, 1460, 1476, 1476, 1510, 1510, 1565, 1606, 1611
нѣту	1167, 1174, 1204, 1204, 1214, 1216, 1218, 1218, 1229	854, 1069, 1167, 1167, 1174, 1204, 1204, 1214, 1216, 1218, 1218, 1229, 1270, 1342	1110, 1210, 1230, 1290, 1310, 1370, 1370, 1370, 1390	-
нѣсть	1230, 1230	955, 980, 986, 986, 987, 987, 988, 988, 1071, 1230, 1241	-	до 852, до 852, 1242, 1435, 1471, 1473, 1480, 1481, 1510, 1605, 1608, 1608, 1615
нѣтуть	1270	1348	-	1469

*для грамот в качестве даты даётся среднее арифметическое интервала датировки;

** дат не 13, а 12, поскольку в 1 контексте в наст. вр. при отрицании использована конструкция *ни* Р.п. без глагола; *** дат не 27, а 26, поскольку в 1 контексте в наст. вр. при отрицании использована конструкция *ни* Р.п. без глагола.

Литература

Берестяные грамоты, gramoty.ru: Рукописные памятники Древней Руси, <http://gramoty.ru/birchbark> [дата обращения: 1.12.2022].

Борковский В.И., *Историческая грамматика русского языка: Синтаксис*, т. 1: *Простое предложение*, Наука, Москва 1978.

Борковский В.И., *Синтаксис древнерусских грамот*, Издательство Львовского государственного университета, Львов 1949.

Галинская Е.А., *Историческая грамматика русского языка. Фонетика. Морфология*, Издательство Московского университета, Москва 2016.

Зализняк А.А., *Древненовгородский диалект. 2-е изд., перераб. с учётом материала находок 1995–2003 гг.*, Языки славянской культуры, Москва 2004.

Зализняк А.А., «Русское именное словоизменение» с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию, Языки славянской культуры, Москва 2002.

Истрина Е.С., *Синтаксические явления Синодального списка I Новгородской летописи*, Издательство Петроградского университета, Петроград 1923.

Летучий А.Б., *Безличность*, rusgram.ru – Русская корпусная грамматика 2011, <http://rusgram.ru/Безличность#021> [дата обращения: 1.12.2022].

Малышева А.В., *Из истории русского глагольного управления: объектный генетив (на материале русских летописей и современных архангельских говоров)*, Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Москва 2010.

Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов, ред. М.Н. Тихомиров, Издательство Академии наук СССР, Москва–Ленинград 1950.

Образование севернорусского наречия и среднерусских говоров: по материалам лингвистической географии, ред. В.Г. Орлова, К.Ф. Захарова и др., Наука, Москва 1970.

Падучева Е.В., *Родительный субъекта в отрицательном предложении: синтаксис или семантика?*, «Вопросы языкознания» 1997, № 2, с. 101–116.

Падучева Е.В., *Русское отрицательное предложение*, Языки славянской культуры, Москва 2013.

Псковские летописи, вып. 2, ред. А.Н. Насонов, Издательство Академии наук СССР, Москва 1955.

Срезневский И.И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 3, Типография Императорской Академии Наук, Санкт-Петербург 1912.

Стеценко А.Н., *Исторический синтаксис русского языка*, Высшая школа, Москва 1972.

Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. III, Прогресс, Москва 1987.

Impersonal constructions with genitive in the language of Old Russian Northwestern chronicle and private letters of the 12th–16th centuries Abstract

The article is devoted to impersonal sentences with form of the genitive case in the language of Old Russian Northwestern monuments. A total of 204 sentences were analyzed, of which only 5 do not contain negation. As a result, the semantics of predicates in constructions of this type are described, statistics concerning the peculiarities of the use of forms of moods and tenses is presented. The use of the lexeme *нѣтъ* (acting in the function 'there is no' in the present tense) and its variants in impersonal constructions are analyzed. It is revealed that constructions without negation function in two types – dialectal northwestern construction with the verb *быти* and constructions with full-valued verbs.

Key words: impersonal sentences, impersonality, Old Russian language, Old Russian chronicles, birch bark letters, genitive case

Безличные конструкции типа *нѣтъ воды* в языке русских северо-западных летописных и бытовых памятников XII–XVI вв. Резюме

Статья посвящена безличным предложениям с именем в форме родительного падежа в языке русских северо-западных памятников. Всего было исследовано 204 предложения, из которых лишь 5 не содержат отрицания. В результате описана семантика предикатов в конструкциях указанного типа, представлена статистика, касающаяся особенностей употребления форм наклонений и времён. Проанализировано употребление лексемы *нѣтъ* (выступающей в функции 'не есть' в настоящем времени) и её вариантов в безличных конструкциях. Выявлено, что конструкции без отрицания функционируют в двух видах – диалектная северо-западная конструкция с глаголом *быти* и конструкции с полнозначными глаголами.

Ключевые слова: безличные предложения, безличность, древнерусский язык, русские летописи, берестяные грамоты, родительный падеж

Kira Zhuravleva, doktorant
ORCID: 0000-0001-5234-8621
Szkola Doktorska Nauk Humanistycznych
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
e-mail: kira.zhuravleva@doctoral.uj.edu.pl
+48 451016425

Kira Zhuravleva, PhD student
Jagiellonian University in Cracow
Doctoral School of Humanities

Jadwiga Grunwald

Kreowanie wizerunku Polaków i Polski w twórczości patriotycznej Władysława Grodeckiego

1. Wprowadzenie

Władysław Grodecki (1942–2018) zaliczany jest do grona najbardziej znanych podróżników polskich. W ciągu kolejnych dekad odbył Grodecki ponad sto wycieczek zagranicznych, w tym trzy samotne, wielomiesięczne wyprawy dookoła świata. Grodecki docierał do najodleglejszych zakątków świata, w tym terenów na wschód od Polski: Rosji, Ukrainy, Kaukazu, krajów azjatyckich itd. Jednym z ważniejszych celów jego wędrówek była promocja rodzimej kultury i historii. Z powodu swych zasług na tym polu zyskał miano *wędrownego ambasadora Polski*.

Celem poniższych rozważań jest zbadanie zabiegów językowych, którymi posługiwał się Grodecki, dążąc do promowania Polski¹ i tworzenia pozytywnego wizerunku Polaków i Polski. Przedmiotem analizy staną się wybrane akty mowy, które znalazły odzwierciedlenie w zebranych korpusie badawczym, jak również wybrane środki stylistyczne, stosowane przez Grodeckiego. Szczegółowa analiza dostępna jest w mojej monografii pt. *Twórczość patriotyczna Władysława Grodeckiego. Aspekty kulturowo-językowe* (Szczecin 2023). Korpus badawczy stanowią artykuły Grodeckiego drukowane w prasie i publikowane w Internecie. Teksty te pochodzą z czasu od końca pierwszej wyprawy dookoła świata w 1994 roku aż do 2018 roku, czyli śmierci Grodeckiego. Podróżnik pozostawił po sobie ponad dwieście pięćdziesiąt artykułów, które ukazały się na łamach magazynów, dzienników, tygodników oraz miesięczników. Analiza prowadzona będzie z zastosowaniem metodologii językoznawstwa pragmatycznego z elementami stylistyki w zanurzeniu kulturowym.

2. Akty mowy

W twórczości Władysława Grodeckiego przewijają się różne działania komunikacyjne określane w językoznawstwie pragmatyngwistycznym jako akty mowy. Śledząc teksty autora, można dostrzec pewną specyfikę, której istota polega na dominacji działań pozytywnych, związanych z aprobatą, pochwałą i podziękowaniem.

¹ Warto podkreślić, że stawianie Polski na pierwszym miejscu nie oznaczało deprecjonowania innych nacji. Wręcz przeciwnie, Grodecki posiadał dar łączenia patriotycznego umiłowania ojczyzny z równoczesną fascynacją i szacunkiem wobec innych narodów. Szczególną sympatią podróżnika cieszyły się inne narody słowiańskie, ponadto Meksykanie, Turcy oraz narody arabskie.

Postrzeganie mówienia jako działania zostało rozpropagowane przez angielskiego filozofa Johna Austina w połowie ubiegłego wieku. Austin² wprowadził pojęcie *performatywu*, oznaczające wypowiedzi wyartykułowane przez nadawcę w określonym celu pragmatycznym. Próbę doprecyzowania jego teorii podjął John Searle, wymieniając środki, za pomocą których może być sygnalizowana funkcja pragmatyczna danego zdania, np. porządek słów, akcent, intonacja, interpunkcja, tryb czasownika i wreszcie cała grupa tzw. słów performatywnych, które pozwalają na wskazanie rodzaju illokucji. Podkreśla jednak, że w rzeczywistych sytuacjach mówienia często brak konkretnej wskazówki determinującej funkcję w postaci słowa performatywnego; w takich okolicznościach to kontekst mówienia pokazywać może, jaka jest siła illokucji wypowiedzi³.

Na kanwie przemysłów Austina powstała cała szkoła analizy działania za pomocą słów. Akty mowy doczekały się wielu opracowań prezentujących różne szkoły i podejścia. Na gruncie polskim zainteresowanie pragmatyką rozpoczęło się wraz z publikacją artykułu *Akty mowy* Anny Wierzbickiej, pociągając za sobą liczne prace wielu lingwistów, pojawiające się w kolejnych latach⁴.

Teksty Grodeckiego posiadają częstokroć dużą siłę illokucyjną i perlokucyjną. W niniejszej analizie zaprezentowane zostaną najczęściej występujące akty mowy. Nie oznacza to bynajmniej, że fragmenty wyekscerpowane przykładowo jako akt mowy *aprobata* nie są jednocześnie innymi aktami mowy, takimi jak pochwała czy podziękowanie. Warto podkreślić, że realizacja danego aktu mowy determinowana bywa przez kontekst, dzięki któremu możliwe jest właściwe odczytanie określonego aktu mowy⁵.

2.1. Aprobata

Termin powyższy w odniesieniu do określonego aktu mowy wprowadził Artur Czapiga. *Aprobata* zostaje zdefiniowana jako pozytywna ocena czyichś poczynąń, będąca wynikiem sądów moralnych, a wyrażona przez osobę, mającą w danej sytuacji dialogowej pozycję wyższą niż słuchacz⁶. Wyższość ta niekoniecznie wynika z zajmowania przez nadawcę wyższego stanowiska w hierarchii danej organizacji, lecz najczęściej jest wynikiem przewagi nad rozmówcą w zakresie kompetencji, wiedzy, doświadczenia czy władzy⁷.

² J.L. Austin, *Mówienie i poznawanie: rozprawy i wykłady filozoficzne*, tłum. B. Chwedeńczuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

³ J.R. Searle, *Czym jest akt mowy?* [w:] *Akty i gatunki mowy*, red. J. Bartmiński, s. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 29.

⁴ Zob. m.in. prace Marii Honowskiej, Aleksego Awdiejewa, Ewy Komorowskiej, Kazimierza Ożoga, Małgorzaty Marcjanik.

⁵ J. Puzynina, *Wartości w kulturze polskiej ostatniego 70-lecia* [w:] *też*, *Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2013, s. 207–232.

⁶ A. Czapiga, *Aprobata zapowiedziana w części narracyjnej (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica” 2005, nr 11, s. 9–17.

⁷ Tamże, s. 10–11.

Jedną z często uwypuklanych przez Grodeckiego postaw aprobaty jest **zaangażowanie w działalność patriotyczną**:

[Ks. Adolf Chojnacki] był prawym, uczciwym, pełnym charyzmy człowiekiem, dobrym duszpasterzem, dbającym o swoje „owieczki” [...]. Bardzo lubiany za skromność i łatwość nawiązywania kontaktów, za pełne zaangażowanie w życie parafian [...] Ks. Adolf był też znakomitym kaznodzieją, głęboko zatroskanym o losy kościoła i Ojczyzny⁸.

Przytoczony powyżej opis kapłana pełen jest wyrazów nacechowanych i wartościujących pozytywnie. Podkreślone zostaje patriotyczne nastawienie kapłana. Z ogromną aprobatą Grodeckiego spotykają się podobne postawy, zaobserwowane również u Polaków lub ich potomków, żyjących poza granicami kraju. Opisując cmentarz w Tbilisi, stolicy Gruzji, zauważa on:

Choć cmentarz jest bardzo zaniedbany, zarośnięty, bez wyraźnych alejek spacerowych, groby otoczone zardzewiałym płotem, to nagrobki pochowanych tu Polaków dzięki młodzieży z Polskiej Szkoły Sobotniej im. Królowej Jadwigi są oczyszczone i ozdobione biało-czerwonym proporczykiem⁹.

Mimo że podmiotem powyższego zdania nadrzędnego są nagrobki, jednak w rzeczywistości chodzi tutaj o młodzież Polskiej Szkoły Sobotniej. Użyty przez Grodeckiego wskaźnik zespolenia *dzięki* wskazuje na pozytywny stosunek mówiącego do ocenianych czynności i to one zasługują na największą pochwałę. Grodecki ocenia pozytywnie również inne sfery życia współczesnej polskiej młodzieży:

[...] Mimo ciągłych problemów ekonomicznych i braku odpowiedniego wyposażenia nasze szkoły opuszczają całe zastępy młodzieży o bardzo dobrym przygotowaniu teoretycznym¹⁰.

Wywiozłem z Tuchowa wspomnienie niekończących się kolejek do wizerunku Matki Bożej Tuchowskiej, tysiacy rozmodlonych robotników i rolników [...], młodzieży, która tu zadała sobie pytanie o sens życia, o to, jak je wypełnić treścią – miłością i wiarą zamiast nienawiścią i pustą rozrywką¹¹.

Z aprobatą spotykają się u Grodeckiego zatem również chęć do nauki, pracowitość, a także religijność. Przytoczone powyżej zdania posiadają również dużą siłę perlokucyjną, ponieważ pośrednio pragnął Grodecki również wpłynąć na przyjmowanie podobnych postaw przez swoich odbiorców:

„Popełniłem” ogromną liczbę artykułów prasowych, wywiadów, sporo wystaw fotograficznych o tematyce polonijnej, w tym ta najbardziej poruszająca: „Zapomniane dzie-

⁸ W. Grodecki, *Niezapomniana lekcja najnowszej historii*, „Płomień” 2015, nr 1(163), s. 21.

⁹ W. Grodecki, *Lech Kaczyński – bohater Gruzji*, „Nasz Dziennik”, 9–10 kwietnia 2011, s. 28–29.

¹⁰ W. Grodecki, *Cudze chwalicie, swego nie znacie... (1)*, „Nasz Dziennik”, 26 marca 2001, s. 3.

¹¹ W. Grodecki, *U Maryi z Tuchowa*, „Nasz Dziennik”, 25 lipca 2001, s. 3.

ci..." [...] To wszystko stanowi ogromny dorobek, który powinien być lepiej wykorzystany dla dobra Polaków, dla dobra naszej młodzieży, dla patriotycznej edukacji młodego pokolenia¹².

2.2. Pochwała

Chwalenie jest aktem mowy zbliżonym do aprobaty, a zarazem stanowi jeden z perswazyjnych aktów mowy¹³. Ewa Komorowska definiuje akt mowy *chwalenie* w następujący sposób:

Chwalenie jest aktem mowy wartościującym pozytywnie poprzez wyrażanie aprobaty wyglądu zewnętrznego i wewnętrznego interlokutora, jego umiejętności, zachowania, osiągnięć itp. Nadawca dokonuje aktu mowy *chwalenie*, by wyrazić uznanie dla działań adresata. Najczęściej *chwalenie* przybiera charakter werbalny (ustny i pisemny), któremu zwykle towarzyszy niewerbalne komunikowanie się poprzez przyjazną mimikę twarzy czy gesty pochwały itd. Niekiedy chwalenie pozostaje tylko w sferze niewerbalnej¹⁴.

Mieniąc się *wędrownym ambasadorem Polski*, Grodecki uważał pochwałę ojczyzny za swoją powinność. Starał się czynić to w każdej sytuacji i dla każdego odbiorcy. Niezmiennie afirmował wszelkie aspekty i przejawy polskości. Chwalił **piękno polskiej przyrody i religijność Polaków**:

Obniżenie tuchowskie jest otoczone kopulastymi wzgórzami, których stoki pokrywają lasy, pastwiska, różnokolorowe łąki i rozproszone chaty chłopskie. Wszędzie dużo zieleni, dużo też słońca [...]. Co powiedziałby św. Franciszek, gdyby tu przybył? Czyż nie jest tu co najmniej tak urokliwie, jak w jego rodzinnej Umbrii? To cudowne miejsce na naszej ziemi upodobała sobie Najświętsza Maryja Panna i do Niej, do sanktuarium, gdzie jest **tylko piękna i modlitwy**, przybywają każdego dnia wielkie rzesze pielgrzymów¹⁵.

Innym aspektem znajdującym uznanie Grodeckiego jest **piękno polskich tradycji**. Ich pielęgnacja łączy się z niemałym nakładem pracy i szczerym oddaniem prostych ludzi. Efekty ich współpracy często wywołują podziw i zachwyt. Opisy Grodeckiego obfitują w leksemy nacechowane pozytywnie:

Na wsi pół wieku temu trudno było nawet kupić bombki świąteczne, ale od czego była niezwykła pomysłowość i talenty manualne prostych ludzi i ich dzieci. Rodzice i ich mło-

¹² W. Grodecki w wywiadzie Bartosza Bolesławskiego; zob. B. Bolesławski, *Zapomniane dzieci – wywiad z Władysławem Grodeckim*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,10155/k,3> [dostęp: 5.04.2023].

¹³ Chwalenie może odbywać się na dwa sposoby. Pierwszym z nich jest chwalenie poprzez argumentację. Badanie tego nurtu rozpoczęło się już w V w. p.n.e. Jednym z pierwszych jego badaczy był Arystoteles, który w swojej *Retoryce* przeprowadził analizę rodzajów **argumentacji**. Drugi natomiast sposób dokonywania perswazji łączy ją z przekonywaniem, które odbywa się **poza świadomością odbiorcy**. Opiera się ona nie tyle na argumentacji, co na zastosowaniu środków, które zmieniają postawę odbiorcy w sposób ukryty.

¹⁴ E. Komorowska, *O chwaleniu jako akcie mowy słów kilka [w:] Z badań nad językami europejskimi w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Księga jubileuszowa poświęcona profesor Zofii Czapidze*, red. E. Dźwierżyńska, D. Chudyk, Volumina, Szczecin 2015, s. 150–159.

¹⁵ Tamże.

dzień wspólnie zasiadała do stołu i wykonywała z papieru i tektury śliczne łańcuchy, gwiazdy i pająki, którymi dekorowano choinkę. A później wspólnie wieszano... Czegoż to na niej nie było; pomalowane na srebrny kolor orzechy włoskie, czerwone, aromatyczne jabłka, cukierki owinięte w różnokolorowe papierki, czekoladki, różne obrazki świętych, figurki i inne zabawki¹⁶.

Pracowitość Polaków nierzadko przyczynia się również do powstawania unikatowych zabytków sztuki i kultury:

Wyjątkowa uroda tutejszych szopek przyciągała uwagę nie tylko krakowian. Gdy w 1958 r. zwiedzał ówczesną szopkę A. Stefanucci [...], wykonał wiele zdjęć prezentowanych na wystawie w Mediolanie w 1985 r. [...]¹⁷

A Wieliczka musi przecież urzekać swym niepowtarzalnym pięknem dzieła Stwórcy i tym, co w ciągu wieków w pocie czoła tworzył pracowity i zdolny polski górnik spod Krakowa¹⁸.

Natomiast Polska postrzegana jest przez Grodeckiego jako kraj o wiele bezpieczniejszy niż wiele miast w innych państwach:

Mimo rosnącej fali przestępczości [...] Polska wciąż jest krajem bezpiecznym. [...] Z perspektywy Los Angeles, Johannesburga czy Melbourne doskonale widać w jak cudownym, mimo wielu różnych niedogodności, żyjemy kraju!¹⁹

Z powyższych przykładów wynika, że chwalenie u Grodeckiego często podpierane bywa konkretnymi argumentami.

2.3. Podziękowanie

Austin zaliczył podziękowanie do behawitywów, czyli etykietalnych aktów mowy, według Searle'a natomiast mieściłoby się ono w zbiorze ekspresywów. Małgorzata Marcjanik²⁰ podkreśla, że akt podziękowania zawsze jest reakcją na poprzedzający go w czasie bodziec werbalny lub/i niewerbalny.

Komorowska proponuje następującą definicję aktu mowy *podziękowanie*:

Akt mowy *podziękowanie* jest grzecznościowym aktem reaktywnym, który stanowi odpowiedź na zaistniałą sytuację pozytywną, do której przyczynił się odbiorca i za którą nadawca aktu *podziękowania* wyraża swoją wdzięczność²¹.

¹⁶ W. Grodecki, *Moje dzieciństwo i młodość. Wspomnienia*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20100505_Moje_Dzieci%C5%84stwo_I_M%C5%82odo%C5%9B%C4%87_Wspomnienia [dostęp: 14.09.2022].

¹⁷ W. Grodecki, *Zauroczeni królewskim miastem*, „Nasz Dziennik”, 5 lutego 2002, s. 4.

¹⁸ W. Grodecki, *Cudze chwalicie, swego nie znacie...(1)...*, s. 3.

¹⁹ W. Grodecki, *Cudze chwalicie, swego nie znacie...(2)*, „Nasz Dziennik” 2001, 27 marca 2001, s. 3.

²⁰ M. Marcjanik, *Podziękowania* [w:] *Polska grzeczność językowa*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1997, s. 191.

²¹ E. Komorowska, *Pragmatyka aktu mowy podziękowanie (na materiale współczesnego języka polskiego)*, „Socjolingwistyka” 2023, nr 9, s. 3.

Podziękowania w twórczości Grodeckiego mają charakter publiczny i przyjmują często formę bardzo rozbudowaną, spełniając zarazem kilka funkcji równocześnie. Grodecki pragnie bowiem jednocześnie i wyrazić swą wdzięczność wobec swoich dobrodziejów, i poinformować odbiorców o zaistniałych zdarzeniach. Podziękowania te łączą się z aprobatą oraz pochwałą i postrzegane powinny być równocześnie jako implicytna zachęta do przyjmowania podobnych postaw przez odbiorców tekstów. Przejawia się tu niejednokrotnie istniejący w wizji Grodeckiego związek pozytywnych cech danych osób z polskim patriotyzmem:

Pana profesora [Makowskiego] wspominam jako człowieka wielkiej kultury osobistej, człowieka bardzo skromnego, małomównego, cierpliwego i bardzo pracowitego. [...] Uczył nas reprodukcji kartograficznej, ale i uczciwości, szacunku do słowa, koleżeńskości i tej wartości, która tak bardzo dziś się zdewaluowała – patriotyzmu. [...] Nie słowami a czynem i postawą życiową dawał przykład jak postępować w życiu! Dziękuję za to Panie Profesorze!²²

Kolejną cechą, którą Grodecki łączy z polskością, jest gościnność. Również za nią składa podziękowania:

Szanowny Panie Macieju, Pragnę serdecznie podziękować za perfekcyjne przygotowanie i przeprowadzenie Zjazdu. Był czas na obrady, rozmowy, a także odpoczynek i zwiedzanie najciekawszych zabytków i osobliwości regionu. Dziękuję za wielką, staropolską gościnność! Życzę dużo sił i dotychczasowego entuzjazmu w działaniu na polu kultury i patriotyzmu! Władysław Grodecki²³.

Z oficjalnych podziękowań Grodeckiego wiele się można dowiedzieć również na temat sposobu postrzegania polskiej młodzieży. Przy omówieniu aktu mowy aprobaty oraz pochwały zwrócono uwagę na to, że młodzi Polacy są zdaniem Grodeckiego bardzo zdolni oraz prezentują wysoki poziom wiedzy. Niestety, wiedza ta niekoniecznie obejmuje dziedzinę historii. Nad zmianą podobnego stanu rzeczy pracuje wiele osób, zaskarbiając sobie tym wdzięczność i uznanie Grodeckiego:

Młodzież nie zna historii Polski, nie odczuwa dumy z naszej chlubnej przeszłości. [...] Ogromną rolę w poprawie tego stanu może odegrać nie tylko zmiana programu nauczania szkolnego i media, ale także popularyzacja pieśni patriotycznych. Temu celowi służy Małopolski Przegląd Pieśni Patriotycznej i Ogólnopolski Festiwal Pieśni Patriotycznej. [...] Obserwowałem przygotowania do Przeglądu ze strony Asystenta Kościelnego Akcji Katolickiej Archidiecezji Krakowskiej ks. Mirosława Dziedzica i wiceprezesa Zarządu Diecezjalnego Instytutu AK Stefana Majerczaka. To ogromny wysiłek, za który należy się wdzięczność i podziękowanie. To samo odnosi się do nauczycieli, którzy przygotowywali młodzież do Festiwalu²⁴.

²² W. Grodecki, *Jubileusz*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20111223_Jubileusz [dostęp: 30.12.2022].

²³ Wypowiedź Władysława Grodeckiego, cytowana na stronie internetowej Macieja Zarębskiego; M. Zarębski, *Relacja z I Zjazdu Mateczników Patriotyzmu i Kultury*, <http://www.regionalizm.kielce.pl/wp-content/uploads/2016/07/Relacja-z-I-Zjazdu-Matecznik%C3%B3w.pdf> [dostęp: 27.09.2021].

²⁴ W. Grodecki, *Festiwal Pieśni Patriotycznej*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20111114_Festiwal%20Pie%C5%9Bni%20Patriotycznej [dostęp: 28.09.2021].

Z powyższych fragmentów tekstów wynika, że rzetelne poznawanie historii i wychowanie w tradycji patriotycznej uważa Grodecki za centralny element kształtowania zdrowej tożsamości. Będąc osobą publiczną, za swój obowiązek uważa poruszanie tej kwestii oraz wyrażanie wdzięczności za podjęty wysiłek.

3. Środki stylistyczne

W celu przykucia uwagi odbiorcy, zwiększenia ekspresji, obrazowania i wzmocnienia efektu retorycznego posługiwał się Grodecki różnymi środkami stylistycznymi. Do często stosowanych przezeń figur należą porównania, hiperbole i metafory, będące ważnymi elementami dla języka tekstów wartościujących.

3.1. Porównania

Teksty Grodeckiego obfitują w rozmaite porównania. Australię podróżnik przedstawia jako *najciekawszy kontynent*; Tadž Mahal jako *najwspanialszy pomnik miłości na świecie*, a meksykańską wiarę jako *najzarliwszą*. Nie szczędzi wyrazów zachwytu w opisach przyrody oraz uznania dla dzieł zagranicznej architektury i sztuki. W niektórych dziedzinach jednak prym wiodą jego zdaniem Polacy. Dlatego Grodecki nawołuje do tego, abyśmy byli zdolni do dostrzegania własnej wyższości tam, gdzie ona istnieje i byli z niej dumni. We wstępie do artykułu o wymownym tytule *Cudze chwalicie, swego nie znacie* wymienia różne słynne kopalnie, podkreślając dobitnie, że to kopalnia soli w Wieliczce jest unikatowym zabytkiem w skali światowej:

Czym są atrapy przypominające zaledwie dawne obiekty użytkowe kopalni złota w Johannesburgu czy w australijskim Ballarat, kopalni diamentów w Pretorii, kopalni-muzeum Calico w USA i tylu innych, rozsianych po całym świecie, **w porównaniu z prawdziwą, absolutnie niepowtarzalną perłą – kopalnią soli w Wieliczce?**²⁵

Innym elementem rodzimej kultury, znacznie przewyższającym swoje odpowiedniki w innych krajach, należą według Grodeckiego polskie kulinaria:

Nie brakowało [w Ekwadorze], ku mojego ogromnemu zaskoczeniu, truskawek, jabłek, które **oczywiście znacznie ustępowały naszemu znad Wisły**²⁶.

W mieście kupowaliśmy kurczaki, margarynę, chleb, boczek, a z pola przynosiliśmy pomidory, cebulę, ogórki, kalafiory, paprykę i owoce. Te ostatnie, choć bardzo ładne, były **znacznie mniej smaczne niż w Polsce**²⁷.

Jednak największą sympatię żywi Grodecki wobec polskiej historii, pisząc:

Może są na świecie kraje **równie piękne, równie ciekawe, równie niezwykle jak Polska**, ale **nie ma drugiego na całej kuli ziemskiej o tak wspaniałej historii**²⁸.

²⁵ W. Grodecki, *Cudze chwalicie, swego nie znacie...(1)...*, s. 3.

²⁶ W. Grodecki, *Na równiku*, „Płomyczek” 2003, nr 5, s. 16–17.

²⁷ W. Grodecki, *Australia – Polacy w stanie Wiktorii*, „Śląski Kurier WNET” 2018, nr 45, s. 4.

²⁸ W. Grodecki, A. Solak, *1500 dni samotnych wędrówek po świecie (2)*, „Wzrastanie” 2005, nr 11, s. 6–7.

Ostatnie z przytoczonych powyżej zdań zawiera kilka figur retorycznych. Po powtórzeniu *równie piękne, równie ciekawe, równie niezwykle* następuje rozbudowany przysłówek *na całej kuli ziemskiej*. Polska historia została natomiast opatrzona przydawką *wspaniałą*. Całe zdanie można zatem kwalifikować również jako hiperbolę.

3.2. Hiperbole

Hiperbola to środek stylistyczny polegający na zamierzonej przesadzie, wyolbrzymianiu zjawisk, problemów czy cech ludzkich. Poniżej przytaczam przykład hiperboli, która traktuje o wyższości polskiej kuchni:

Jakością posiłków [„U Wierzyńska”] **zawsze zachwycali się goście**. Zdrowa polska żywność, ale również znakomicie przyrządzana przez **prawdziwych artystów sztuki kulinarnej**, których **sława daleko wykraczała poza granice naszego kraju**²⁹.

Innym często poruszonym w tekstach Grodeckiego tematem są polskie tradycje świąteczne:

Nie ma **nigdzie jak świat długi i szeroki** tak wielu i tak pięknych kolęd i pastorałek jak w Polsce. [...] Pasterka to także piękna polska tradycja, więc nie tylko młodzież tłumnie, pieszo, brodząc w głębokim śniegu, waliła do kościoła odległego ze dwa kilometry, który aż **trząsł się w posadach** od mocnych, zdrowych śpiewów!³⁰

Oba powyższe cytaty mają charakter wyolbrzymienia sytuacji, który podkreślają przysłówki. Ekscerpt dotyczący kulinariów informuje nas o tym, że jakością posiłków „U Wierzyńska” *zawsze zachwycali się goście*, natomiast we fragmencie na temat polskich zwyczajów świątecznych przysłówek *nigdzie* rozbudowany został za pomocą metaforycznej przydawki *jak świat długi i szeroki*.

3.3. Metafory

Do tworzenia pozytywnego wizerunku Polski niejednokrotnie wykorzystywał Grodecki metafory. Służą one zobrazowaniu niezwykle czułego stosunku Grodeckiego do własnej ojczyzny. Nastawienie to przejawia się chociażby w tekście o pobycie na pustyni:

Czy w twoim kraju jest woda? – to pytanie, które najczęściej zadawali mi mieszkańcy otwartych przestrzeni (Beduini) w trakcie mego 18-miesięcznego pobytu na pustyni w Iraku. Gdy im opowiadałem, że w odległej Polsce **często padają deszcze**, że są tam **rzeki pełne wody, łąki, lasy – nie mogli uwierzyć! Wzdychali z zachwyty: zielony kraj**³¹.

²⁹ W. Grodecki, *U Wierzyńska*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20100509_U_Wierzyńska [dostęp: 1.10.2021].

³⁰ W. Grodecki, *Moje dzieciństwo i młodość. Wspomnienia*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20100505_Moje_Dzieci%C5%84stwo_I_M%C5%82odo%C5%9B%C4%87_Wspomnienia [dostęp: 14.09.2021].

³¹ W. Grodecki, *Na podróznym szlaku*, „Nasza Droga”, sierpień 2006, s. 16–18.

Powyższe zdanie zawiera równocześnie plastyczny opis naszej przyrody oraz wynikającą z niego konkluzję Beduinów. Podczas swoich podróży po świecie Grodecki spotykał się również z innymi pochlebnymi opiniami o Polsce. Z powodu swego pochodzenia często zaskarbiał sobie przychyłność cudzoziemców. Niezwykłą sympatią obdarzali go między innymi mieszkańcy Chile:

Na słowo Domeyko lub Polska **otwierają się serca**³².

Inną często przewijającą się przez teksty Grodeckiego metaforą jest *Polska jako dom*:

Tu, nad Wisłą, jest **nasz Dom**, [...] nigdzie nie będzie nam lepiej – ani w Australii, ani w Kanadzie, ani nawet na Bezludnej Wyspie³³.

Rozwinięciem metafory *domu* jest obraz *przedsionka*:

[E]migracja to zło, a nie dobrodziejstwo, to zaczynanie wszystkiego od nowa, to życie wśród ludzi innej religii i kultury, to rozbite rodziny, choroba sieroca u dzieci, to **życie w przedsionku**³⁴.

Pomimo trudów, jakich według Grodeckiego doświadczają Polacy żyjący poza granicami, tworzą oni wraz z Polakami z kraju wielką **rodzinę** połączoną więzami miłości do ojczyzny:

Pod koniec XIX w. z terenów Europy Środkowej rozpoczęła się wielka emigracja do USA i Kanady. [...] Zaczynali od budowy kościołów i szkół, a poczucie bezpieczeństwa dawała rodzina i **kultywowanie rodzinnej kultury, religii, tradycji i języka**. Skupisko Polaków w okolicach Toronto i w środku Kanady w Winnipegu to **do dziś prawdziwe mateczniki kultury i patriotyzmu**!³⁵

Na koniec warto zwrócić uwagę na to, że obraz Polaków budowany w twórczości Grodeckiego, w dużej mierze pokrywa się z samooceną Polaków, wyłonioną w badaniach empirycznych przeprowadzanych w latach 1990 i 2000. Jak wynika z jej analizy, większość podawanych charakterystyk były to cechy wartościujące pozytywnie (67% podawanych wyrażen). Cechy pozytywne objęły głównie sferę ideologiczną (patriotyzm, więź z Polską, walka za wolność naszą i waszą itd.), społeczną (gościnność, towarzyskość, życzliwość, uspołecznienie, życie w przyjaźni z ludźmi, pomoc innym) i etyczną (honor itp.). Do obrazu Polaka należy również pielęgnowanie tradycji i zainteresowanie historią, a także religijność, katolicyzm i wiara³⁶.

³² W. Grodecki, *Śladami Ignacego Domeyki*, „Płomyczek” 2003, nr 10, s. 16.

³³ Tamże.

³⁴ W. Grodecki, *Emigracja, uchodźstwo, zesłania. Część III*, „Śląski Kurier WNET” 2016, nr 22, s. 16.

³⁵ W. Grodecki, *Matecznik polskiej kultury w sercu Kanady* [w:] *Mateczniki Polskości gwarantem dobrej zmiany*, red. M.A. Zarębski, Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne, Zagnańsk–Warszawa 2016, s. 128–129.

³⁶ J. Bartmiński, *Polak* [w:] *Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 360–367.

4. Podsumowanie

W swojej twórczości patriotycznej Grodecki naświetla chwalebne wydarzenia historii Polski, kreśli sylwetki wielkich Polaków, ale przypomina również o chwilach bolesnych, chcąc *ocalić od zapomnienia* polskie ofiary wojen i zsyłek. Patriotyczną misją Grodeckiego jest kreowanie pozytywnego wizerunku Polaków oraz Polski bez względu na kontekst wypowiedzi.

Na sugestywność narracji podróżnika wpływają rozmaite czynniki. Dominującym zabiegiem językowym, ułatwiającym kreowanie pozytywnego wizerunku Polaków i Polski, są akty mowy. W materiale badawczym omówiono głównie zjawiska pozytywne, stąd przewaga działań pozytywnych, aprobujących, związanych z pochwałą, a także podziękowaniem.

Pośród środków stylistycznych wykorzystywanych do kreowania pozytywnej wizji świata wymienić należy porównania, hiperbole oraz metafory. W tekstach korpusu badawczego znaleźć można elementy strategii erystycznej poprzez zastosowane wykładniki typu: zawyżone liczby oraz przysłówki zawsze bądź *nigdy*. Pomocne w kreowaniu idealistycznej wizji Polski okazały się również metafory *domu*, *serca* i *rodziny*.

Literatura

- Austin J.L., *Mówienie i poznawanie: rozprawy i wykłady filozoficzne*, tłum. B. Chwedeńczuk, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Awdiejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzi*, seria: Rozprawy Habilitacyjne – Uniwersytet Jagielloński, nr 117, Kraków 1987.
- Bartmiński J., *Polak [w:] Język. Wartości. Polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 360–367.
- Czapiga A., *Aprobata zapowiedziana w części narracyjnej (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica” 2005, nr 11, s. 9–17.
- Grunwald J., *Twórczość patriotyczna Władysława Grodeckiego. Aspekty kulturowo-językowe*, Volumina, Szczecin 2023.
- Komorowska E., *O chwaleniu jako akcie mowy słów kilka [w:] Z badań nad językami europejskimi w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Księga jubileuszowa poświęcona profesor Zofii Czapidze*, red. E. Dźwierzynska, D. Chudyk, Volumina, Szczecin 2015, s. 150–159.
- Komorowska E., *Pragmatyka aktu mowy podziękowanie (na materiale współczesnego języka polskiego)*, „Socjolingwistyka” 2023, nr 9, s. 73–86.
- Komorowska E., *The speech act of gratitude in contemporary Polish: A pragmalinguistic study*, „Beyond Philology” 2021, No. 18/1, s. 103–120.
- Marcjanik M., *Podziękowania [w:] Polska grzeczność językowa*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1997.
- Ożóg K., *Grzecznościowe akty mowy [w:] Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*, 2, red. B. Dunaj, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze”, z. 79, Kraków 1984, s. 147–157.
- Puzynina J., *Wartości w kulturze polskiej ostatniego 70-lecia [w:] też, Wartości i wartościowanie w perspektywie językoznawstwa*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2013, s. 207–232.

Searle J.R., *Czym jest akt mowy?* [w:] *Akty i gatunki mowy*, red. J. Bartmiński, s. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2004.

Materiały źródłowe

Bolesławski B., *Zapomniane dzieci – wywiad z Władysławem Grodeckim*, <http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,10155/k,3> [dostęp: 5.04.2023].

Grodecki W., *U Maryi z Tuchowa*, „Nasz Dziennik”, 25 lipca 2001, s. 3.

Grodecki W., *Cudze chwalicie, swego nie znacie...(1)*, „Nasz Dziennik”, 26 marca 2001, s. 3.

Grodecki W., *Cudze chwalicie, swego nie znacie...(2)*, „Nasz Dziennik”, 27 marca 2001, s. 3.

Grodecki W., *U Wierzyńka*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20100509_U_Wierzyńka [dostęp: 1.10.2021].

Grodecki W., *Zauroczeni królewskim miastem*, „Nasz Dziennik”, 5 lutego 2002, s. 4.

Grodecki W., *Na równiku*, „Płomyczek” 2003, nr 5, s. 16–17.

Grodecki W., *Śladami Ignacego Domeyki*, „Płomyczek” 2003, nr 10, s. 16–17.

Grodecki W., Solak A., *1500 dni samotnych wędrówek po świecie (2)*, „Wzrastanie” 2005, nr 11, s. 6–7.

Grodecki W., *Na podróżniczym szlaku*, „Nasza Droga”, sierpień 2006, s. 16–18.

Grodecki W. (2011a), *Lech Kaczyński – bohater Gruzji*, „Nasz Dziennik”, 9–10 kwietnia 2011, s. 28–29.

Grodecki W., *Jubileusz*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20111223_Jubileusz [dostęp: 30.12.2019].

Grodecki W., *Festiwal Pieśni Patriotycznej*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20111114_Festiwal%20Pie%C5%9Bni%20Patriotycznej [dostęp: 28.09.2021].

Grodecki W., *Moje dzieciństwo i młodość. Wspomnienia*, http://grodecki.eufrutki.net/aktualnosci/20100505_Moje_Dzieci%C5%84stwo_I_M%C5%82odo%C5%9B%C4%87_Wspomnienia [dostęp: 14.09.2021].

Grodecki W., *Niezapomniana lekcja najnowszej historii*, „Płomień” 2015, nr 1(163), s. 21.

Grodecki W., *Matecznik polskiej kultury w sercu Kanady* [w:] *Mateczniki Polskości gwarantem dobrej zmiany*, red. M.A. Zarębski, Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne, Zagnańsk-Warszawa 2016, s. 128–129.

Grodecki W., *Emigracja, uchodźstwo, zesłania. Część III*, „Śląski Kurier WNET” 2016, nr 22, s. 16.

Grodecki W., *Australia – Polacy w stanie Wiktorii*, „Śląski Kurier WNET” 2018, nr 45, s. 4.

Zarębski M., *Relacja z I Zjazdu Mateczników Patriotyzmu i Kultury*, <http://www.regionalizm.kielce.pl/wp-content/uploads/2016/07/Relacja-z-I-Zjazdu-Matecznik%C3%B3w.pdf> [dostęp: 27.09.2021].

Creating an image of Poles and Poland in the patriotic work of Władysław Grodecki

Abstract

Władysław Grodecki (1942–2018) was one of Poland's most famous 20th century travelers. Due to his constant promotion of Polish culture and history abroad, the Polish press came to label him as the „wandering Polish ambassador”. In his homeland he was also valued as

a committed promulgator of knowledge about Poland and the world. He constantly strove to create a positive image of Poles and Poland. These aspirations are particularly clearly reflected in Grodecki's journalistic work. The purpose of this article is to examine the linguistic efforts that Grodecki used in his journalistic work to create a positive image of Poles and Poland. The analysis of the material is made with the use of linguistic tools including pragmatics, the speech act theory. Following Grodecki's texts, one can notice a certain specificity, the essence of which is the dominance of positive, approving and even praising actions. The stylistic means used to create a positive vision of the world include comparison, hyperbole, and metaphor. In this way, Poles are presented as beautiful, talented, honest people, and who love and miss their homeland. Meanwhile, Poland itself is portrayed as a country of beautiful nature and monuments, of delicious and healthy cuisine as well as of fascinating history.

Key words: journalism, image creation, speech acts, stylistic means, metaphors, patriotism

Создание образа поляков и Польши в патриотическом творчестве Владислава Гродецкого Резюме

Владислав Гродецкий (1942–2018) был одним из самых известных польских путешественников XX века. Из-за того, что он постоянно продвигал польскую культуру и историю за рубежом, польская пресса стала называть его «странствующим польским послом». Его также ценили на родине как преданного распространителя знаний о Польше и мире. Целью данной статьи является анализ медиатекстов Владислава Гродецкого. Анализ будет проведён с точки зрения прагматической методологии с элементами стилистики в культурном погружении текстов. В центре внимания станет анализ речевых актов, использованных Гродецким, таких как одобрение, похвала, благодарность. Гродецкий постоянно стремился создать положительный образ поляков и Польши. Эти стремления особенно ярко проявляются в журналистской деятельности Гродецкого. В нем преобладают исторические темы, показывающие своих соотечественников и историю Польши в положительном свете. Следуя текстам Гродецкого, можно заметить определенную специфику, суть которой заключается в доминировании положительных, одобряющих и даже восхваляющих действий. К стилистическим средствам, используемым для создания положительного образа мира, относятся сравнение, гипербола, метафора. Таким образом, поляки представлены как талантливые, честные люди, любящие и скупающие по своей родине, а сама Польша изображена как страна красивой природы и памятников, вкусной и здоровой кухни, а также увлекательной истории.

Ключевые слова: журналистика, имиджетворчество, речевые акты, стилистические средства, метафоры, патриотизм

Jadwiga Grunwald, dr
badacz niezależny
ORCID: 0000-0003-2483-1258
e-mail: jadwiga@eufutki.net
+48 574680059

Lesława Korenowska

Философия и литература:

сущность Я в прозе Эдварда Стахуры

Вместо введения

Есть книги, чтение которых может стать сложным творческим, а точнее сотворческим процессом. При соприкосновении со словесным материалом литературных произведений наши мысли работают настолько интенсивно, что иногда мы удивляемся успешному нахождению названий тем процессам, которые происходят в нашем внутреннем мире, не говоря уже о более глубоком погружении-изучении-открытии себя сквозь призму ощущений, мнений, размышлений, рожденных художественным текстом. Автором, с которым я мысленно интенсивно сотрудничала при чтении его произведений, был польский прозаик, поэт и переводчик Эдвард Стахура (1937–1979).

Стахура вошел в литературу прошлого века своим оригинальным видением мира и ощущением себя в нем. Проза прозаика – это симбиоз совершенствования творческого стиля, познания глубин самого себя и непрерывного процесса открытия новых граней собственного Я. Хенрик Береза предложил термин «жизнеописание», которое характеризовало бы дуэт жизни и творчества автора сборника рассказов *Falując na wietrze*. Анджей Фалькевич и Гражина Борковска не согласны с таким подходом и утверждают, что «книжный» Стахура отличается от «реального»¹. Известные польские исследователи, среди которых следует назвать Мариана Буховского, Яна Пещаховича, Дариуша Пачоцкого и других, неоднократно отмечали, что прозаик «писал, как жил»², хотя такое определение не следует сводить к ошибочному выводу, что все

¹ См.: A. Falkiewicz, *Stachura I*, „Teksty: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1981, nr 1(55), s. 85–105; G. Borkowska, *Edward Stachura: Nie wszystko jest poezją*, [w:] *Sporne postacie polskiej literatury współczesnej. Następne pokolenie*, red. A. Brodzka, L. Burska, Instytut Badań Literackich, Warszawa 1995, s. 115–116.

² M. Buchowski, *Edward Stachura: biografia i legenda*, Magnes, Opole 1992; M. Buchowski, *Buty Ikara. Biografia Edwarda Stachury*, Iskry, Warszawa 2015; J. Pieszcachowicz, *Edward Stachura – łagodny buntownik*, Nowohuckie Centrum Kultury, Kraków 2005; D. Pachocki, *Stachura totalny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007; W. Szyngwelski, *Kalendarium życia i twórczości Edwarda Stachury*, Rytm, Warszawa 2003; J. Beczek, *Teraz oto jestem. Edward Stachura we wspomnieniach*, Bellona, Warszawa 2020; B. Czochralska, *Ktoś spoza planety. Spotkania z Edwardem Stachurą*, Universitas, Kraków 2014.

написанное Стахурой автобиографично. Скорее всего писательская задача автора *Секерезады* заключалась в том, чтобы запечатлеть то, что ускользало от взора простых людей (*люди-есть*) или казалось незначительным, ничтожным. Недаром творческой целью Стахуры было описать все, с чем он соприкасался, чтобы удержать, увековечить, передать как завещание будущим потомкам³. Ева Пачоска считает, что Стахура «хотел быть писателем на грани. На грани в широком смысле этого слова: жизнь и литература, будни и праздники, ужас и восторг от человеческих историй»⁴. Друг поэта Кшиштоф Рутковски верно отмечает, что Стахура «принадлежал к тем писателям, которые пытаются выйти за пределы письма, стремятся быть собой, хотят показать, что есть нечто большее, чем литература»⁵. Можно добавить, что такие художники пера выходят за рамки не только принятых канонов литературы, но и за пределы самого слова, особенно слова написанного, отыскивая то, что скрыто вне слова.

Философский аспект

Без сомнения, многие философские термины и понятия нашли свое плодотворное применение, вторую жизнь в разных науках. Художественная литература не становится исключением: создавая тот или иной образ, наделяя его определенными характеристиками, писатели нередко варьируют на грани философии и литературы, что проявляет себя в многочисленных размышлениях, фантазиях, монологах, диалогах, дескрипциях, окрашенных философскими маркировками. Конечно же, творческое междисциплинарное сотрудничество охватывает другие, не менее важные, аспекты соприкосновения (психология, социолингвистика, переводоведение и т.д. + литература).

Для того, чтобы в полной мере раскрыть сущность Я в прозе Стахуры, обратимся к философскому термину *онтология*, который можно считать синонимом внутреннего содержания, глубиной, наполнением бытия, предмета и т.п. Для представления полной картины проследим трактовку онтологии в философской мысли прошлых столетий. В *Критике чистого разума* (1781) Иммануил Кант дает толкование онтологии, целью которой является анализ системы «всех понятий и оснований, относящихся к предметам вообще»⁶. Бытие, ядром которого является человеческое Я, философ разделяет на материальные явления и идеальные категории, которые могут быть объединены только синтезирующей силой Я. Таким образом, Кант задает параметры новой онтологии, стремясь дать априорное синтетическое знание о вещах вообще и заменить его «смирненным именем простой аналитики чистого разума»⁷. В *Науке логики* (1812–1816) Георгий Гегель констатирует, что принцип

³ D. Pachocki, *Stachura totalny...*, s. 37 (перевод цитат на польском языке, кроме примеров из прозы Стахуры, здесь и далее мой – Л.К.).

⁴ mb, *Edward Stachura – żył tak, jak pisał*, <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1200801,Edward-Stachura-%e2%80%93-żył-tak-jak-pisał> [дата обращения: 18.08.2022].

⁵ Там же.

⁶ I. Kant, *Krytyka czystego rozumu*, tłum. P. Chmielowski, *Zapomoga Kasy Pomocy dla Osób Pracujących na Polu Naukowym im. Józefa Mianowskiego*, Warszawa 1904, s. 356.

⁷ Там же, с. 305.

тождества мышления и бытия является основой для построения онтологического понятия. Исходя из этого, Гегель формирует идею совпадения логики и онтологии и с этих позиций, создает систему онтологических категорий методом восхождения от абстрактного к конкретному, тем самым позволяя представить само бытие как процесс развития – имманентное развитие посредством противоречия, переход количественных изменений в качественные, постепенность и прерывность, отрицание отрицания. В феноменологии Эдмунда Гуссерля возродилось отношение к онтологии как эйдетической науке о предметах вообще. Философ разработал пути перехода от *чистого сознания* к структуре бытия путем анализа интенциональных структур сознания, к восприятию мира без субъективных эпистемологических воздействий. Гуссерль предлагает метод эйдетического описания как онтологическое восприятие бытия. В *Идеях чистой феноменологии* (1913) Гуссерль определяет мышление как один из актов опыта. Поэтому анализ предметного содержания, соотносимого с актами опыта, шире, чем просто анализ объектов мысли, и включает в себя такие смысловые акты, имеющие имманентное содержание, как восприятие, воспоминание, внимание, фантазирование и другие. Более расширенное толкование онтология получила в трактате Романа Ингардена *Спор о существовании мира* (1954–1965), в котором соединились феноменологический подход, гносеологический реализм и тщательный анализ традиции онтологического мышления, идущей от Аристотеля. Автор делит онтологию на формальную, материальную и экзистенциальную в соответствии с тремя аспектами, которые можно выделить из любого объекта (формальная структура, качественные характеристики и способ бытия). Ингарден предлагает следующие категории экзистенциальной онтологии, которые характеризуют модусы бытия: зависимое – независимое существование, существование во времени – вне времени, обусловленное существование – необходимое существование и т.д. Четыре высшие экзистенциально-онтологические категории Ингардена – это абсолютное, реальное, идеальное и чисто интенциональное существование. В данной работе именно последняя категория будет интересовать нас больше всего. Напомним, что чисто интенциональный способ бытия присущ, например, вымышленным персонажам и другим объектам, обязанным своей природой и своим существованием актам сознания. Немецкий философ Николай Гартман назвал онтологию основой как теории познания, так и этики, подчеркивая, что предметом онтологии является бытие сущего. Взятое в своем онтологическом измерении бытие, по Гартману, отличается от объективного бытия, или *бытия-в-себе*, как его обычно рассматривает гносеология, т.е. как объект, противоположный субъекту; существование как таковое ничему не противоположно, оно также нейтрально по отношению к любым категорическим определениям. Гартман строит модальную онтологию, в которой основное внимание уделяется анализу модусов бытия (реальность, возможность, необходимость, случайность) как реального, так и идеального. Линия онтологии человеческого бытия представлена также в творчестве Жана-Поля Сартра. В работе *Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии* (1943) Сартр различает *бытие-в-себе* (то есть бытие явления) и *бытие-для-себя* (как бытие дорефлексивного cogito). Фундаментальная

онтологическая неадекватность сознания инспирирует намерение *сделать себя* посредством индивидуального *проекта существования*, в силу чего бытие конституируется как *индивидуальное приключение*.

Бытие сознания самого себя таково, что в его бытии стоит вопрос о его бытии. Это означает, что это чистое внутреннее. Оно постоянно оказывается обращением к себе, каким оно должно быть⁸.

Бытие Сартра определяется тем, что оно есть это бытие в форме: быть тем, чем оно не является, и не быть тем, чем оно есть.

Литературный аспект

Сущность, смысловое наполнение *Я* в прозе Стахуры можно разделить на несколько ипостасей: открытие себя, отрицание себя и в то же время проявление многогранности себя, рождение человека-никто, обретение себя в другом и поиск двойника.

Эмпирическим материалом для данного исследования послужил сборник рассказов *Się*, изданный в 1977 году. Своеобразие книги заключается в формировании и трансформации главного героя посредством внутреннего монолога, проявляющегося в диалогизации собственных знаний, наблюдений и опыта; в действиях, которые часто носят характер помощи людям, встречающихся на его пути; в воспоминаниях, связанных с путешествиями в Польшу и в другие страны; в философском объяснении происходивших с ним событий.

Несомненный интерес представляет название стахуровского сборника. Глагольное словосочетание *się/ся*, которое в польском языке пишется обособленно и несет смысловую нагрузку глагола, к которому оно принадлежит, перенаправляет действие на самого исполнителя, тем самым как бы теряет свою самостоятельность и значимость. Вынесенное в название сборника, оно приобретает важность, поскольку шаг за шагом прослеживает трансформацию внутреннего мира главного героя или, как говорил сам автор, изменения в его жизненном опыте. Кроме того, писатель приходит к выводу, что дорога (дорога в значении жизненный путь), по которой идет человек, ведет к утрате себя, к смерти, которая рождает новую жизнь, нового человека. Именно эта мысль, мысль о превращении *человека-есть* в *человека-никто* стала ведущей в творчестве Стахуры. Рожденный автором *Fabula rasa* «человек-никто» описывается следующим образом:

- Kim jest człowiek-nikt?
- Człowiek-nikt nie jest kimś. Ja jest kimś. Ja jest zmuszony być kimś. Tyś jest swoim Ja. Ty jesteś kimś.
- Tyś jest zmuszony być kimś. [...].
- Ale człowiek-nikt to człowiek-który-rozumie, człowiek-który-jest-stanem-twórczym, człowiek-czyn, człowiek-trzy, człowiek-tu, człowiek-teraz, człowiek-fakt, człowiek-

⁸ J.-P. Sartre, *Byt i nicość. Zarys ontologii fenomenologicznej*, tłum. J. Kiełbasa et al., posłowie P. Mróz, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2007, s. 267.

-kwiat, człowiek-ptak, człowiek-słońce, człowiek-in-flagranti, człowiek-radość, człowiek-zadość, człowiek-który-nie-potrzebuje-nic⁹.

Повторение слова *человек* с различными приложениями, указывающими на многогранность его сущности, подчеркивает то, что важно для автора, создавая при этом целостный образ нового человека, для которого необходимо быть сейчас, здесь, быть птицей, солнцем, радостью, действовать и творить. Наиболее существенными чертами характера главного героя являются аскетизм и самодостаточность – *человек-никто тот, кто ни в чем не нуждается*. Иллюстрируя слово-действие, Стахура стремится воздействовать на читателя, помогая ему преодолеть барьер равнодушия и бездействия. По мнению Пахоцкого, здесь речь идет не о художественной литературе, а о литературе действенной, активной¹⁰. Томаш Бурек справедливо заметил, что в этой литературе мы чувствуем

пламенный фанатизм нравственных знаний, ураганный голод правды, которая сжигает в словах почти все, что в них лишнее, выбрасывает из литературы психологию, интригу, мелочность, [...], чтобы в конце процесса редукции суметь возобновить и задержать несколько непоколебимых ценностей¹¹.

Продолжение этой мысли, то есть становление человека-никто, многогранность его Я, прослеживаем в сборнике рассказов *Się*:

Ja to jad. Ja to waż. Ja to rak. [...]. Umarł rak. Umarł rak na raka. Ja umarło. Położyło sobie kres. Koniec biografii. Koniec bibliografii. Koniec biobibliografii. [...]. Nie ma ja. Się jest. Się jest stanem. [...]. Ja umarło na ja. Nie ma ja. Się jest. Się jest się. Się jest duch. Się jest nikt¹².

Как мы видим, короткие предложения представляют собой яркий калейдоскоп трансформации Я: яд, змея, раки. Тавтологическая игра слов в польском языке «Umarł rak na raka» по-русски звучит похоже – «Рак умер от рака» и гармонично переходит в игру слов с корнем *-graphy* («конец биографии», «конец библиографии», «конец биобиблиографии»), которую автор создает, добавляя приставку *би-* или *био-*, имеющую в данном случае значение двойственности, множественности, бесконечности. Оглашая о конце существования собственного Я («не Я»), Стахура прибегает к антитезе Я с флексией *się*/ся, маркирующей состояние длительности бытия. И снова авторский переход к отрицанию («Я умерло от я. Нет Я»), которое молниеносно переходит в утвердительную констатацию – «Я есть», опоясанную с обеих сторон флексией *się*, что указывает непрерывность существования, своего рода континуум бытия. Вводя слово *дух* («Я есть дух»), писатель как бы переистачивает свое

⁹ E. Stachura, *Fabula rasa. Z wypowiedzi rozproszonych*, [w:] E. Stachura, *Poezja i proza*, t. 5, red. H. Bereza, Czytelnik, Warszawa 1984, s. 15–16.

¹⁰ D. Pachocki, *Stachura totalny...*, s. 62.

¹¹ T. Burek, *Mgła i pierwsze przebłyki jasności*, „Twórczość” 1966, nr 11, s. 124.

¹² E. Stachura, *Się*, [w:] E. Stachura, *Opowiadania*, red. H. Bereza, t. 2, Czytelnik, Warszawa 1984, s. 421.

бытие в эфирное состояние, т.е. *Я везде и всегда*. Последнее предложение *Я есть никто* (которое мы можем воспринять как *Я никто*) еще больше расширяет границы сущности *Я*: если я никто, то я невидим или видим теми, кто смотрит на мир похожими глазами; Я вездесущ, я ни в чем не нуждаюсь. Человек-никто становится неким Абсолютом самодостаточности, маркированный взаимно исключающимися характеристиками.

Каждый из тринадцати рассказов пестрит флексией *się*. Это создает впечатление, что все происходит само собой, без вмешательства человека. Исследователи называли эту технику *pułapka się/ловушка ся*. По мнению Стахуры, в нее попадают те, кто не умеет или не хочет достойно прожить собственную жизнь. Многие критики считали, что главный герой рассказов Михал Контны – это и есть сам автор, то есть ставился знак равенства между представленным в произведениях художественным миром и жизнью писателя. Заметим: такая интерпретация произведений Стахуры принесла ему огромную популярность среди мятежной молодежи конца прошлого века. Без сомнения, главный герой – романтический бунтарь, убегающий от мира, ищущий свое место на земле, желающий спасти всех, стремящийся истребить зло и в конечном итоге превращающийся в человека-никто. В свете вышеизложенного уместно подчеркнуть, что часто употребляемая флексия *się* у Стахуры становится первым шагом к мистицизму, является грамматическим следствием избавления от собственного *Я*.

Михал Контны, поэт-странник, трамп, путешествует по новым местам, идет своими дорогами, наблюдает за всем, что происходит на земле и в небе. Сущность *Я* героя представлена в разных ипостасях, контекстах и пересекающихся линиях. В горизонтально-вытянутом плане подтверждением сказанного может послужить повторяющееся безличное блуждание «*Się szło. Się szło jedną z licznych dziesiętlicznych setlicznych tysiąclicznych entlicznych pięćlicznych dróg Planety... Się szło*»¹³. Кажется оправданным привести перевод данного фрагмента из рассказа *Wesele* с целью прочувствовать безличность, бестелесность, воздушность стахуровского вербального плетения текста: «Шлось. Шлось по одной из десятимногих стомногих тысячемногих энтмногих извилистомногих дорог Планеты... Шлось». Смысл приведенных предложений указывает на медленное хождение, странствование, перемещение из одной местности в другую по нескончаемым дорогам-путям планеты-жизни. Их количество представлено авторскими неологизмами в виде вариантов слов с корнем *-licznych* в значении огромного количества: от одного, десяти, сотен, тысяч до энного количества извилистых дорог. В вертикальном круговом плане мы имеем другую картину. Михал устремляет свой взор к небу, к солнцу, к Богу и начинает с нарастающим темпом вертеть головой: «*niebo, widok nad widoki, że tylko przechylić głowę do tyłu i kręcić głową, kręcić w kółko, coraz prędzej, aż do zawrotu, aż do przewrotu głowy, aż do rewolucji głowy*»¹⁴. Динамизм обращения вызывает ассоциации с сотворением мира в воображении героя: «*Może tak właśnie Bóg wszechświat stworzył, kręcąc głową coraz*

¹³ Там же, с. 251.

¹⁴ Там же, с. 6.

prędzej i prędzej»¹⁵. Проникновение в вечную тайну Священной Книги герой ощущает разумом, телом и живым участием в этом не до конца объясненном процессе.

Михал Контны проявляет большой интерес ко всему, с чем он вступает в контакт или с кем встречается на своем пути. Встреча с мальчиком Михалом Маевским раскрывает неожиданные черты характера главного героя. Отвечая на вопросы ребенка, автор прибегает к нетипичному социальному статусу его персонажа – *ничей*, т.е. не чужой, которого следует опасаться, а именно ничей, свободный от всего и всех, что в понимании мальчика и есть счастье. Ведь в данном случае исчезает необходимость спрашивать разрешения у родителей и можно делать всё, что хочется и т.д.

- Żebyś był niczyj, to co innego. Wtedy może i bym cię zabrał, bo mi się podobasz.
- Proszę pana!
- Tak, mały.
- A pan jest niczyj?
- Ja?
- No pan. Jest pan niczyj?
- Ja... tak¹⁶.

«Я работал в слове»

Как уже было отмечено, глубина Я в рассказах Стахуры не лишена философской окраски. Справедливо замечание Хелены Заворской о том, что писатель

отождествлял философствование не только с мышлением, но и с жизнью, проверял его не интеллектуально и не теоретически, а на себе и на практике. При таком характере сознания и максимальном чувстве жизни это приводило к потере себя, ибо между фантазией и действительностью возникала не только внешняя, но и психическая щель-пропасть, не заполненная никакой интеллектуальной или чувственной дистанцией¹⁷.

Сказанное перекликается с учением Мартина Хайдеггера (его работа *Бытие и время*, 1927), который ставит вопрос о смысле бытия и анализирует онтологию человеческого Я, или бытия, *Dasein*: «Только прояснение сущности человеческого бытия раскрывает сущность самого бытия»¹⁸. Хайдеггер назвал структуру человеческого бытия во всей ее полноте *заботой*, которая есть единство трех компонентов: *бытия-в-мире*, *забегания вперед* и *бытия-при-внутримировом-сущем*. Именно хайдеггеровская *забота* находит свое практическое применение в поведении Михала Контны, которое проявляется почти в каждом рассказе сборника: ответственность за ребенка (рассказ *Wesele*), желание помочь Адаму Гutowски вернуть жене радость жизни *El*

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же, с. 8.

¹⁷ H. Zaworska, O „*Fabula rasie*” Stachury, „*Twórczość*” 1980, nr 1, s. 15.

¹⁸ T. Shvarts, *Ot Shopenhauera k Heideggeru*, [в:] Т. Шварц, *От Шопенгауэра к Хейдеггеру*, Прогресс, Москва 1964, с. 106.

condor pasa и др). Внутримировое-сущее в понимании Стахуры – это процесс выхода за рамки своего Я с целью проникновения в онтологию другого или чужого Я, тем самым проверяя себя на человечность с самой критической трактовкой собственной личности.

Każdy krok: lekki czy ciężki, czy coraz cięższy – jest niepowtarzalny. Jest jednorazowy. Przy ruchu naprzód nie ma powtórzeń. Nie ma cofanki. I wtedy się dopiero widzi, co to wszystko jest. Czym to wszystko pachnie i czym to wszystko śmierdzi¹⁹.

Согласно мысли Хейдеггера, технический язык философии не в состоянии выразить то, что хотел с самого начала. Потребность создания собственного языка породила целый ряд метафорических терминов, отражающих поэтическую силу слова. Игра со словом, создание неожиданных грамматических конструкций, вплетающихся в словесный материал рассказов, как нельзя лучше отражает стахуровское содержание человеческого Я. Слово для автора *Iście* настолько важно, что он ставит его на первое место в иерархии анатомии человека: «Przodem idą słowa, ale tuż-tuż za nimi idą nogi oraz głowa»²⁰. Однако автор уточняет, что слова сами по себе никогда не идут (всегда в симбиозе с головой и ногами), потому что без них они становятся пустыми. Как пишет Пахоцкий, Стахура

всегда был глубоко убежден в широких творческих возможностях письменного слова. Его проза – доказательство попытки преодолеть ограничения, создаваемые языком; является проверкой, насколько человек может позволить себе тестировать эластичность языка²¹.

Сам же автор *Całej jaskrawości* искренне верил в то, что кто-то его «когда-то откроет его, откроет его доброе сердце, его один язык, а не два. Кто-то его когда-то оценит всего и поймет, какой он простой»²². Стахура не создает *заумных* слов, вербальная ткань его прозы – это внутренний мир человека, состояние продолжительности, неограниченных возможностей, чувств, эмоций, мыслей, реально-эфемерного существования в бытии. На первый взгляд рассказ *Iście* может показаться текстом без смысла: двадцать два предложения представляют собой глагольные инверсии – варианты одного и того же безличного предложения «Się szło powolutku skrajem drogi straszliwie i cudownie samotnym»²³. Отсутствие точки в конце предложения создает цельную графическую картину, изобилующую однотипными словесными знаками. Лишь вчитываясь в смысл между строчками, измеряем глубину душевного признания (Медленно шлось краем дороги ужасно и чудесно одиноким), выраженного противоречивой парой *ужасно-чудесно*, которая как нельзя лучше отражает невысказанную боль и одновременно чудо состояния одиночества.

¹⁹ E. Stachura, *Się...*, 71.

²⁰ Там же, с. 98.

²¹ D. Pachocki, *Stachura totalny...*, s. 137.

²² E. Stachura, *Nocna jazda pociągami*, [w:] E. Stachura, *Opowiadania*, t. 2, Czytelnik, Warszawa 1984, s. 76.

²³ E. Stachura, *Iście...*, s. 398.

Карл Ясперс, обращаясь к проблеме существования людей в мире, значительную роль отводит диалогичности как важной функции человека истории и общества. Для немецкого экзистенциалиста диалог человека с человеком и узнавание себя в другом занимает промежуточное положение между массовой коммуникацией, в которой люди нивелируются, и подлинной коммуникацией, в которой усматривается обоюдное стремление людей «найти себя» и «раскрывается самость»²⁴. Подтверждение мыслей Ясперса мы находим в прозе Стахуры. Желание найти друга-близнеца также является частью сущности Я. В рассказе *Naprzód, niebiescy* звучит внутренний монолог Михала Контны, наполненный нескончаемым потоком вопросов, адресованных невидимому другу, вымышленному, но желаемому, ощущаемому на расстоянии. «Czy on jest do mnie podobny? Jakie ma imię? Jakie ma włosy? Co teraz robi? [...] Czy chciałby psa? Czy pies by uszczęśliwił niezmiernie? [...] Czy bardzo tęskni?»²⁵. Все, что интересует главного героя, касается экзистенциально-эмоциональной сферы жизни вымышленного друга. Ответы не получены, что позволяет судить о переадресации вопросов самому себе. Мальчик («Jesteś tam, chłopczyku?»), вписанный в текст, обнажает тайну героя – это он спрашивает себя, но себя в детском возрасте, когда все было безоблачным и разноцветным.

Следует сказать, что со стороны критиков Стахура столкнулся с полным непониманием языка, которым написаны его произведения. Причина, по мнению автора *Stodycz i jad*, кроется в том, что критики *погрязли в словах*. Хенрик Береза добавляет, что «причиной отрицательной интерпретации творчества Стахуры является отсутствие у них воображения»²⁶. Если мы обратимся к высказыванию Мирчи Элиаде – «Иметь воображение, значит видеть мир во всей его полноте»²⁷, – то найдем ключ к пониманию языка прозаика-поэта, раннего, с тонкой организацией души, с особым видением и чувствованием окружающего мира.

В одном из своих последних писем от 24 июля 1979 года (почти за месяц до самоубийства) Стахура писал:

Я учусь пробовать то, что вижу, слышу, осязаю, что ем, что пишу сейчас. Человек-никто, конечно, не нуждался в помощи и знал, что она ему больше не понадобится. Он верил, что для него началась новая вечная жизнь – он родился заново со смертью человека-самости. К сожалению, это только казалось. Авторитет человека-никто не был подорван из-за его осуждения того, что люди ничего не знают, а то, что они как будто знают, только им кажется (Сократ). Только человек-никто не знает всего²⁸.

²⁴ K. Jaspers, *O źródle i celu historii*, tłum. J. Marzęcki, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2006, s. 32–50.

²⁵ E. Stachura, *Się...*, s. 68–69.

²⁶ См.: H. Bereza, *U źródeł*, [w:] H. Bereza, *Związki naturalne: szkice literackie*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1978.

²⁷ M. Eliade, *Sacrum. Mit. Historia. Wybór esejów*, tłum. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970, s. 69.

²⁸ F. POlek, *Edawrd Stachura – Biografia*, <http://stachuriada.pl/index.php/biografia> [дата обращения: 29.08.2022].

Стахура не хотел или не мог погрузиться во времени, в его разрушительной стихии и поддаться его преобразованию. Как упрямый экзистенциалист он никогда не расставался с собой, был верен своим фантазиям и идеалам, странствовал по стране и миру, встречался с разными людьми и проникался их судьбами. В своем творчестве, как поэтическом, так и прозаическом, Стахура гласил ценности простых, т.е. настоящих эмоций, радость жизни и близость к природе. Для автора *Się* каждый человек – это амплитуда, простирающаяся от минимума до максимума, от лепестка до Солнца. Он верил, что «*wieczność jest tu i teraz... [...] i w każdym tu i teraz*»²⁹. В вечности нет трехэтапного времени – настоящее и будущее растворяются в прошлом: «*Obydwa te czasy są JUŻ czasem przeszłym, a żadnego z tych trzech nigdy nie ma w wiecznym teraz*»³⁰. Часто вглядываясь в дневное и ночное небо в поисках неизведанного, вечного, безграничного, Стахура задавался вопросом о сущности человеческого бытия, расширяя границы собственного Я, очерченные и наполненные словом-действием: «*Pracowałem w słowie*»³¹.

Выводы

Словесный материал прозы Стахуры – неустанная исповедь, в которой он весь как на ладони, обнаженный, безоружный, нередко выставленный на непонимание и осуждение. Моральная система ценностей и кодекс чести писателя просвечиваются в его произведениях, заметках, дневнике, имея более экзистенциально-импрессионистический оттенок, нежели эссенциально-поучительный. Онтологическое наполнение Я в прозе Стахуры очень многогранно и особенно: здесь вперемешку простые предложения с многочисленными повторениями, контекстуальная меланхолия, глубокая внутренняя влюбленность в жизнь, радость от всего, что дарит жизнь, эстетика пейзажа будней, тоска по любви и вере в любовь, при чем все это полно молодости и искреннего восторга. Несмотря на то, что сущность Я у писателя нередко маркирована отрицательной частицей (*nikto, nicей*), как ни парадоксально она не вызывает негативного восприятия. Положительная рецепция рождается благодаря озвучиванию внутренних монологов, гуманитарному характеру действий, философским рассуждениям и рождению себя как *человека-никто*. Творчество Стахуры, или *жизне-писание* опирается на затирание границ между жизнью и литературой. Эти две сферы тесно переплелись и проросли друг в друге. Именно в этом сущность богатого и трогательного наследия польского писателя.

Литература

- Beczek J., *Teraz oto jestem. Edward Stachura we wspomnieniach*, Bellona, Warszawa 2020.
 Bereza H., *U źródeł*, [w:] H. Bereza, *Związki naturalne: szkice literackie*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1978.

²⁹ E. Stachura, *Się...*, s. 128.

³⁰ Там же, с. 129.

³¹ T. Stefańczyk, *Twórca Edward Stachura*, grudzień 2006, <https://culture.pl/pl/tworca/edward-stachura> [дата обращения: 16.08.2022].

- Borkowska G., *Edward Stachura: Nie wszystko jest poezją*, [w:] *Sporne postacie polskiej literatury współczesnej. Następne pokolenie*, red. A. Brodzka, L. Burska, Instytut Badań Literackich, Warszawa 1995.
- Buchowski M., *Edward Stachura: biografia i legenda*, Magnes, Opole 1992.
- Buchowski M., *Buty Ikara. Biografia Edwarda Stachury*, Iskry, Warszawa 2015.
- Burek T., *Mgła i pierwsze przebliski jasności*, „Twórczość” 1966, nr 11, s. 120–129.
- Czochralska B., *Ktoś spoza planety. Spotkania z Edwardem Stachurą*, Universitas, Kraków 2014.
- Eliade M., *Sacrum. Mit. Historia. Wybór esejów*, tłum. A. Tatarkiewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970.
- Falkiewicz A., *Stachura (I)*, „Teksty: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1981, nr 1(55), s. 85–105.
- Jaspers K., *O źródle i celu historii*, tłum. J. Marzęcki, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2006.
- Kant I., *Krytyka czystego rozumu*, tłum. P. Chmielowski, Zapomoga Kasy Pomocy dla Osób Pracujących na Polu Naukowym im. Józefa Mianowskiego, Warszawa 1904.
- Pachocki D., *Stachura totalny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- mb, *Edward Stachura – żył tak, jak pisał*, <https://www.polskieradio.pl/39/156/Artykul/1200801,Edward-Stachura-%e2%80%93-żył-tak-jak-pisał> [data обращения: 18.04.2022].
- Pieszczachowicz J., *Edward Stachura – łagodny buntownik*, Nowohuckie Centrum Kultury, Kraków 2005.
- Polek A., *Edward Stachura – Biografia*, <http://stachuriada.pl/index.php/biografia> [data обращения: 29.08.2022].
- Sartre J.-P., *Byt i nicłość. Zarys ontologii fenomenologicznej*, tłum. J. Kielbasa et al., posłowie P. Mróz, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków 2007.
- Shvarts T., *Ot Shopenhauera k Heideggeru*, [w:] T. Шварц, *От Шопенгауэра к Хейдеггеру*, Прогресс, Москва 1964.
- Stachura E., *Fabula rasa. Z wypowiedzi rozproszonych*, [w:] E. Stachura, *Poezja i proza*, t. 5, red. H. Bereza, Czytelnik, Warszawa 1984.
- Stachura E., *Nocna jazda pociągiem*, [w:] E. Stachura, *Opowiadania*, red. H. Bereza, t. 2, Czytelnik, Warszawa 1984.
- Stachura E., *Się*, [w:] E. Stachura, *Opowiadania*, red. H. Bereza, t. 2, Czytelnik, Warszawa 1984.
- Stefańczyk T., *Twórca Edward Stachura*, grudzień 2006, <https://culture.pl/pl/tworca/edward-stachura> [data обращения: 16.08.2022].
- Szyngwelski W., *Kalendarium życia i twórczości Edwarda Stachury*, Rytm, Warszawa 2003.
- Zaworska H., *O „Fabule rase” Stachury*, „Twórczość” 1980, nr 1, s. 12–21.

Philosophy and literature: essence of I in the prose of Edward Stachura Abstract

The article discusses the essence of I in Edward Stachura's prose on the example of the stories titled "Się" ("Self"). The fulfillment of the essence of human being in the Polish writer is closely related to the discovery of himself (his I), the birth of a man-nobody (according to Stachura, he is identified with a new person who does not need anything and knows everything), the need for a double and finding himself in other man. We can consider him as a kind

of Absolute. Stachura uses various writer's techniques (meetings with other characters, philosophical reasoning, the need of a friend, traveling etc.) in order to present a complete image of a person-nobody.

Key words: ontology, hypostases, man-nobody, kind of Absolute, life-writing

Filozofia i literatura: istota *Ja* w prozie Edwarda Stachury **Streszczenie**

W artykule przedstawione są rozmyślania o hipostazach istoty *Ja* w prozie polskiego pisarza, poety i tłumacza Edwarda Stachury na przykładzie zbioru opowiadań zatytułowanych *Się*. Wypełnienie istoty człowieka u pisarza jest ściśle związane z odkryciem siebie (jego *Ja*), narodzeniem człowiek-nikt (według Stachury, jest on utożsamiany z nowym człowiekiem, który niczego nie potrzebuje i wszystko wie), potrzebą sobowtóra i znalezieniem siebie w innym. Możemy go rozpatrywać jako pewien rodzaj Absolutu. Stachura stosuje różne techniki twórcze (spotkania z innymi postaciami, refleksje filozoficzne, potrzeba przyjaciela, podróże itp.), w celu przedstawienia całościowej wizji człowieka-nikt.

Słowa kluczowe: ontologia, hipostazy, człowiek-nikt, rodzaj Absolutu, życie-pisanie

Философия и литература: сущность *Я* в прозе Эдварда Стахуры **Резюме**

В статье представлены размышления о ипостасях сущности *Я* в прозе польского писателя, поэта и переводчика Эдварда Стахуры на примере сборника рассказов *Się*. Согласно писателю, наполнение сущности человека тесно связано с его открытием себя самого (своего *Я*); рождением человека-никто, отождествляющему себя с новым человеком, которому ничего не нужно и который все знает; потребностью иметь двойника и счастьем найти себя в другом человеке. Мы можем рассматривать человека-никто как некий вид Абсолюта. Для того, чтобы представить целостный образ человека-никто, Стахура мастерски использует различные творческие приемы (встречи героя с разными людьми, философского характера размышления, потребность иметь друга, странствования и др.).

Ключевые слова: онтология, ипостаси, человек-никто, вид Абсолюта, жизне-писание

Lesława Korenowska, dr hab. prof. UP
ORCID: 0000-0003-1372-0667
Instytut Neofilologii
Katedra Prekładoznawstwa
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: leslaw.korenowska@up.krakow.pl

*Mikołaj Mazuś***W świetle Taboru.****Przemiana człowieka w piśmiennictwie Filareta Drozdowa**

Po sześciu dniach Jezus wziął z sobą Piotra, Jakuba i brata jego Jana i zaprowadził ich na górę wysoką, osobno. Tam przemienił się wobec nich: twarz Jego zajaśniała jak słońce, odzienie zaś stało się białe jak światło. (Mt 17, 1–2)¹

Przemienienie Pańskie pozostaje jednym z najważniejszych świąt w kalendarzu liturgicznym Cerkwi prawosławnej (jest zaliczane do grupy dwunastu wielkich świąt). Wypada ono 6/19 sierpnia, czterdzieści dni przed uroczystością Podwyższenia Krzyża Świętego (14/27 września), co wskazuje na paschalny wymiar przemienienia². Człowiek jest wezwany pójść za Chrystusem na Tabor po to, aby stać się nowym człowiekiem, nowym stworzeniem, o czym mówi Pismo Święte: „Oto czynię wszystko nowe” (Ap 21, 5). Proroctwo z księgi Apokalipsy św. Jana, którego ostateczne spełnienie nastąpi w wieku przyszłym, realizuje się już teraz, gdyż zgodnie z przekonaniem jednego z Ojców Cerkwi, św. Symeona Nowego Teologa, zmartwychwstanie, zbawienie i wypełnienie obietnic jest już udziałem żyjących docześnie³.

Problem przemiany człowieka był poruszany w pismach Filareta Drozdowa (1782/83–1867) – metropolity moskiewskiego, wybitnego pisarza cerkiewnego i myśliciela, inicjatora przekładu Biblii na język rosyjski, świętego Cerkwi prawosławnej. Celem niniejszego artykułu jest omówienie spuścizny piśmienniczej św. Filareta w kontekście zagadnienia przeobrażenia człowieka w nowe stworzenie.

Przystępując do rozważań, należy w pierwszej kolejności odpowiedzieć na pytanie, kim jest człowiek w nauczaniu antropologii prawosławnej. Paul Evdokimov przypomina, że człowiek to istota, która usiłuje wyjść poza własne możliwości i jest

¹ Cytaty z Pisma Świętego przywołuję za: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3, Pallottinum, Poznań–Warszawa 1980.

² Czterdzieści to liczba wyjątkowa na kartach Biblii. Przykładowo, czterdzieści lat Izraelici zmierzali przez pustynię do ziemi obiecanej, a Chrystus czterdzieści dni pościł przed rozpoczęciem działalności publicznej.

³ Zob. P. Evdokimov, *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1986, s. 33.

zwrócona ku temu, co ją przewyższa⁴. Właśnie to otwarcie na transcendencję wyróżnia człowieka i czyni go wyjątkowym na tle reszty stworzenia.

Filaret Drozdow w zgodzie z antropologią prawosławną wyróżnia w człowieku ciało, ducha i duszę. Te trzy komponenty pozostają ze sobą w relacji: duch stoi wyżej ciała i objawia się w umyśle, podobnie jak dusza przejawia się w uczuciach. Święty metropolita tak pisał:

Если можно здесь примечать какое различие ума от духа: то разве такое, что дух представляется в самом уме чем-то более возвышенным, более внутренним, открывающимся в уме, подобно как душа открывается в чувствах⁵.

Każdy element, z którego składa się człowiek, koresponduje zatem z konkretnym aspektem życia: duch z umysłem, a dusza z uczuciami. Ciało pozostaje najniższym z komponentów, choć zarazem człowiek jawi się jako jedność ciała, ducha i duszy, dlatego ciało również uczestniczy w procesie przemiany:

Помышляй о сем часто, со вниманием, пока носишь земное тело; и со тщанием очищай свое тело воздержанием, освящай упражнениями благочестия, устрояй ему нетленную одежду из дел веры и добродетели, дабы, когда ты отложишь свое тело, и его положат близ святилища Господня⁶.

Rozważania o jedności ciała, ducha i duszy, która przejawia się w rozróżnieniu na modlitwę ustną, serca, umysłu i ducha⁷, prowadzą do kwestii przemienienia całego jestestwa człowieka, wszystkich jego komponentów. W jednej z homilii XIX-wieczny metropolita głosi:

Бог даровал надежду кающимся и желающим своего исправления грешникам, а не беспечным презрителям закона Его. Кающийся и надеющийся прославляет бесконечное милосердие Божье, – надеющийся и некающийся хулит Бога, представляя Его покровителем зла⁸.

W powyższym słowie hierarcha rosyjski akcentuje potrzebę prawdziwego pokajania, które jest punktem wyjścia do przemiany człowieka. Bóg okazuje miłosierdzie pokutującym i kajającym się, więc dążenie do przemienienia poprzez pokajanie jest swoistym imperatywem każdego chrześcijanina. Pokajanie zawsze owocuje poprawą życia⁹.

⁴ Zob. tenże, *Poznanie Boga w tradycji wschodniej. Patrystyka, liturgia, ikonografia*, tłum. A. Liduchowska, Wydawnictwo M, Kraków 1996, s. 31.

⁵ Ф. Дроздов, *Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. 3, Москва 1877, с. 124.

⁶ Tenże, *Слово по освящении храма на кладбище*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 186.

⁷ Zob. tenże, *Беседа из слов...*, т. 3, с. 124–128.

⁸ Tenże, *Слово по освящении храма во имя Святителя Димитрия Ростовского чудотворца*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 428.

⁹ Zob. tenże, *Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 151.

W tradycji Cerkwi prawosławnej misterium pokajania (spowiedzi świętej) ściśle wiąże się z tajemnicą metanoi, która jest rozumiana jako przemiana myśli, życia wewnętrznego, usposobienia i całego jestestwa. Metanoia powinna przejawiać się dwojako: zewnętrznie (np. posty), a przede wszystkim wewnętrznie (zerwanie z grzechem)¹⁰. Misterium spowiedzi przywraca w człowieku utracone podobieństwo Boże, dlatego św. Filaret Drozdow potraktował pokajanie jako pierwszy krok na drodze do przemienienia.

Kwestia obrazu i podobieństwa Bożego pozostają niezwykle istotnymi zagadnieniami antropologii chrześcijańskiej, a jednocześnie tajemnicami. Włodzimierz Łoski nadmienia: „Wszyscy Ojcowie Kościoła, tak Wschodu jak i Zachodu, zgodnie dopatrują się w akcie stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże swego rodzaju harmonii, pierwotnej zgody między bytem ludzkim a Bytem Bożym”¹¹.

Z kolei Paul Evdokimov w następujący sposób traktuje o Bożym obrazie i podobieństwie w człowieku:

Dla zawsze konkretnej mentalności hebrajskiej, obraz – *tselem* – posiada ogromne znaczenie. Prawo zakazujące wykonywania podobizn rzeźbionych, tłumaczy się dynamicznym i realistycznym charakterem obrazu, który, tak jak imię, przywołuje obecność przedstawianej osoby. *Demuth*, przekładane jako podobieństwo (analogia) zawiera element tożsamości z inną osobą. [...] „Obraz” stanowi całość w najwyższym stopniu świętą; nie może on doznać żadnego zniekształcenia. Zmiana warunków ontologicznych zdolna jest jednak pozbawić go wymowy i oddziaływania. Obraz będący podstawą obiektywną, przejawia się tylko w subiektywnym podobieństwie, od chwili upadku nieosiągalnym dla naturalnych możliwości człowieka¹².

Obraz jest zatem czymś trwałym w człowieku. Ludzie go nie utracili na skutek upadku pierwszych rodziców, choć został on zniekształcony. Podobieństwo natomiast zostało zatracone i człowiek nie jest w stanie przywrócić go swoimi siłami, drogą naturalną, lecz tutaj niezbędne są misteria Cerkwi¹³. Pierwotna harmonia między Bogiem a człowiekiem, o której wspomina Włodzimierz Łoski, została zakłócona i wymaga naprawy, przywrócenia, człowiek zatem potrzebuje przemiany.

Autorzy *Katechizmu Kościoła Prawosławnego* zwracają uwagę na to, że człowiek po upadku przez wieki odczuwał tęsknotę za podobieństwem Bożym, dlatego próbował stworzyć „raj na Ziemi” – idealny ustrój, porządek, ład; starania te jednak zawsze kończyły się klęską¹⁴. Dopiero Jezus Chrystus dał człowiekowi szansę

¹⁰ Zob. K. Rahner, H. Vorgrimler, *Mały słownik teologiczny*, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1987, s. 232–233; A. Ткаченко, *Исповедь*, [w:] *Православная энциклопедия*, <https://www.pravenc.ru/text/675011.html> [dostęp: 25.10.2021].

¹¹ W. Łoski, *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, tłum. I. Brzeska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 110. Szczegółowo o problemie obrazu i podobieństwa Bożego – tamże, s. 110–129.

¹² P. Evdokimov, *Poznanie Boga...*, s. 34.

¹³ Zob. tenże, *Prawosławie...*, s. 106–109.

¹⁴ Zob. *Bóg żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego*, red. H. Paprocki, tłum. A. Kuryś, M. Romanek, H. Paprocki, J. Rozkrut, Kairos, WAM, Kraków 2001, s. 33.

przywrócenia pełni obrazu i podobieństwa Bożego. W misterium pokajania, meta-noi, człowiek odzyskuje utracone piękno.

Na związek obrazu i podobieństwa Bożego z działaniem mistycznym zwraca uwagę Józef Kuffel, pisząc:

Obraz Boży rozumiany jest jako życie duchowe: rozumność, wolność woli, talenty twórcze, nieśmiertelność. Podobieństwo Boże jest z kolei zdolnością udoskonalania się wewnętrznego – dynamiczne dążenie do Boga jako swego Pierwowzoru. Podobieństwo Boże w człowieku to wolna realizacja przez niego swego obrazu Bożego. Proces przebóstwienia możliwy jest dzięki pierwotnemu Bogopodobieństwu człowieka. Nie odbywa się on jednak w sposób mechaniczny – na zasadzie determinacji – lecz zależy od osobistego zaangażowania – wysiłków i wolnego wyboru człowieka. To energia Ducha Świętego dokonuje przebóstwienia, ale człowiek musi włożyć swój trud – zjednoczyć się z Duchem Świętym – w pocie i trudzie przyswoić sobie serce czyste, proste i skruszone¹⁵.

Duch Święty udziela łaski¹⁶ w misteriach Cerkwi, dlatego powyższe słowa wskazują na relację obrazu i podobieństwa Bożego z życiem mistyczno-sakramentalnym chrześcijan. Przywołany cytat podkreśla najistotniejszą kwestię w problematyce przemiany człowieka – przebóstwienie (*theosis*).

Przebóstwienie to stan przeniknięcia człowieka niestworzonym światłem Bożym – Bożymi energiami. Szansa przebóstwienia została człowiekowi udzielona dzięki Wcieleniu Syna Bożego, albowiem, jak głosili Ojcowie Kościoła, „Bóg stał się człowiekiem, aby człowiek stał się bogiem”, „człowiek staje się z łaski tym, kim Bóg jest w swojej naturze”¹⁷. Stan przebóstwienia jest istotą zbawienia według soteriologii prawosławnej. Wschodni Ojcowie Kościoła nauczali, że zbawienie jest możliwe dzięki przebóstwieniu, a nawet iż zbawienie to przebóstwienie¹⁸. Człowiek jest wezwany do przyjęcia daru przebóstwienia. Przebóstwiając się, człowiek przemienia całe swoje jestestwo, następuje bowiem mocą Ducha Świętego przemiana nie tyle moralna, co ontologiczna¹⁹. Pisze o tym Paul Evdokimov:

W ten sposób antropologia prawosławna nie jest moralna, ale ontologiczna, jest ontologią przebóstwienia. Nie koncentruje się ona na podboju tego świata, lecz na „gwałcie, który cierpi Królestwo Boże”, na wewnętrznej przemianie tego świata w owo Królestwo, na jego stopniowym oświeceniu przez energie Boskie²⁰.

¹⁵ J. Kuffel, *W drodze na Tabor. Theosis w życiu i twórczości św. Paisjusza Wieliczkowskiego*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2005, s. 36.

¹⁶ Należy zaznaczyć odmienne od zachodniego rozumienie łaski przez Cerkiew prawosławną. W chrześcijaństwie wschodnim niestworzona łaska to dar Ducha Świętego, który udziela człowiekowi samego Boga, dostępnego w swoich immanentnych energiach, choć pozostaje niedostępny w swojej transcendentnej istocie; łaska daje człowiekowi możliwość ontologicznego zjednoczenia ze Stwórcą w Jego energiach. Natomiast chrześcijaństwo zachodnie traktuje łaskę jako stworzony akt woli Bożej umacniający i udoskonalający człowieka na drodze do zbawienia (zob. P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 35–36).

¹⁷ Tamże, s. 121.

¹⁸ Zob. Г. Флоровский, *Восточные отцы IV-го века*, Из чтений в Православном Богословском институте в Париже, Париж 1990, s. 31.

¹⁹ Zob. tamże, s. 113.

²⁰ P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 120.

W ten sposób człowiek doświadcza Taboru, wchodzi na górę wraz z Chrystusem jako jeden z jego uczniów²¹.

Istnieją dwie drogi uzyskania przeobóstwienia, które wzajemnie się uzupełniają i stanowią całość procesu przeobóstwienia: sakramentalna i kontemplacyjna. W pierwszej Chrystus poprzez działanie sakramentalne Cerkwi udziela daru Ducha Świętego²². Drugi sposób to mistyczna kontemplacja – modlitwa. Obie drogi wymagają ciągłego duchowego wzrostu²³.

Rozważając pisma św. Filareta Drozdowa w kontekście przemiany (przeobóstwienia) człowieka, należy zastanowić się, czego nauczał on o modlitwie i misteriach Cerkwi. Pierwszym krokiem do przeobrażenia było wspomniane pokajanie, otwierające człowiekowi szlak do *theosis*. Misterium pokajania, zwane czasami „drugim chrztem”, przywraca możliwość pełnego uczestnictwa w Eucharystii. Eucharystia natomiast była traktowana przez XIX-wiecznego hierarchę jako źródło przemiany i łaski, najdoskonalszy sposób powrotu do jedności z Bogiem i przeobrażenia człowieka. Należy podkreślić, że św. Filaret rozumiał łaskę w duchu ortodoksji – jako Boże energie, realną, ontologiczną obecność Boga.

Ważnym tekstem, ukazującym poglądy metropolity moskiewskiego na misterium Ciała i Krwi Pańskiej, jest homilia wygłoszona z okazji konsekracji świątyni pw. Przemienienia Pańskiego. Poświęcenie kazania wygłoszonego w cerkwi pod takim wezwaniem tematyce eucharystycznej wprost wskazuje na związek, jaki św. Filaret widział między Eucharystią a przeobóstwieniem człowieka. Hierarcha rosyjski tak pisał o konieczności przystępowania do najważniejszego misterium prawosławia: „Мы не оставляем себя на долго без хлеба обыкновенного, зная, что иначе ослабят наши силы, и жизнь телесная продолжаться не может: как же не боимся мы надолго оставлять себя без хлеба животного, небесного, Божественного?”²⁴. Z powyższych słów wynika, że chleb eucharystyczny jest o wiele bardziej niezbędny do życia niż chleb codzienny, ponieważ zwykły chleb podtrzymuje tylko procesy fizjologiczne jako ziemski pokarm, a Ciało Chrystusa daje siłę całemu jestestwu na drodze do Boga. Dar Eucharystii służy napełnieniu człowieka uleczającą łaską Bożą, o czym jest mowa w innym fragmencie homilii: „Ибо трапеза сия и действительно заключает в себе могущественное Божественное врачество для душ и телес”²⁵. W przytaczanym kazaniu hierarcha zwraca też uwagę na konieczność częstego przystępowania do świętych tajemnic jako źródła życia duchowego, zauważając zarazem, że zgromadzenie Nowego Przymierza nie ceni nalezycie Eucharystii – skarbu wyczekiwanego przez lud Starego Przymierza²⁶.

W jednym z utworów XIX-wieczny metropolita nauczał, że dla chrześcijanina życie na Ziemi jest jak życie w niebie. Dzieje się tak dlatego, że Cerkiew już

²¹ Zob. J. Kuffel, *W drodze...*, s. 23.

²² Serafim z Sarowa nauczał, że celem życia chrześcijańskiego jest zdobywanie (gromadzenie) Ducha Świętego – niestworzonej łaski (zob. *Święty Serafim Sarowski, żywot i pouczenia*, red. G. Hagioryta, M. Jakimiuk, J. Misiejuk, Bratczyk, Hajnówka 1999, s. 48).

²³ Zob. J. Kuffel, *W drodze...*, s. 23.

²⁴ Ф. Дроздов, *Слово по освящении...*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, Москва 1882, с. 39.

²⁵ Tamże, s. 38.

²⁶ Tamże, s. 38, 40.

uczestniczy w chwale Królestwa Niebieskiego, co spełnia się w trakcie Eucharystii²⁷. Uczestnicząc w Liturgii Świętej, człowiek już dostępuje chwały przyszłego wieku, ponieważ w świątyni kontynuowane jest spotkanie Chrystusa z uczniami w Emaus²⁸, a Bóg, który prowadzi temu zgromadzeniu, pragnie nakarmić ludzi pokarmem uświęcającym całego człowieka²⁹.

Filaret Drozdow podkreślał, że życie wewnętrzne jest najistotniejsze, ponieważ prowadzi ono na właściwą ścieżkę do Boga, a tym samym do przeobstwienia³⁰. Z tego też powodu zachęcał on w swoich utworach do szczerej i głębokiej modlitwy. W jednym ze swoich dzieł omawiał modlitwę w następujący sposób:

До Бога высоко, говорит простонародный ум. Да, высоко, для тебя, который низко мыслишь. В самом же деле до Бога ни низко, ни высоко, ни близко, ни далеко; поелику Он вездесущ, и потому ближе к тебе, нежели твоя душа к твоему телу: только умей найти сию близость верою и молитвою³¹.

Modlitwa zatem, podobnie jak Eucharystia, otwiera człowieka na transcendencję, umożliwia mu pełną realizację swojego człowieczeństwa, swojego powołania – osiągnięcia stanu przeobstwienia.

Filaret Drozdow, dokonując egzegezy jednego z fragmentów Ewangelii (Mt 16, 24), wysunął następujące stwierdzenie:

Из сего, по восхождению от малого к великому, самое верное заключение есть то, что, если охотно понесем крест для Христа, найдем блаженство в самом подвиге, прежде блаженства за подвиг. Не отречемся же взять крест свой, да распнемся плоти, умерщвляя похоти ся; да распнемся миру, не прельщаясь его блеском и славою; да распнемся нашему самолюбию, подвизаясь всегда действовать, говорить, мыслить и жить для Христа, да живет в нас Христос!³²

Warto zwrócić uwagę na to, że powyższe słowa zostały wypowiedziane z okazji święta Przemienienia Pańskiego, św. Filaret wiąże zatem tajemnicę przemiany człowieka z krzyżem, wskazując na paschalny wymiar przemienienia. Zwrot o wzięciu

²⁷ Zob. tenże, *Беседа о нашем житии на небесех*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 246.

²⁸ Zob. tenże, *Беседа в третий день Пасхи и в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Александра Николаевича*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 5, Москва 1885, с. 372.

²⁹ Zob. tenże, *Слово на память Святителя Алексия, в субботу первой недели Великого поста*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 292–294.

³⁰ Zob. tenże, *Слово в неделю двадесять вторую по Пятидесятнице, при продолжении молитв об избавлении от губительной болезни*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 162.

³¹ Tenże, *Слово в день коронования Его Императорского Величества, Государя Императора Николая Павловича*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 469–470.

³² Tenże, *Слово в день Преображения Господня*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 406. Pojęcia „подвиг” i „подвизаться” odgrywają istotną rolę w dyskursie hezychazmu (zob. J. Kuffel, *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych za-
бытків літератури przekладової і оригінальної*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2013, s. 74–77).

swojego krzyża należy rozumieć jako wezwanie do porzucenia „starego człowieka” z jego namiętnościami, przywiązaniem do świata i wszystkim, co świat oferuje, oraz egoizmem – wtedy narodzi się „nowy człowiek” w Chrystusie. Nowe narodziny są możliwe w Cerkwi dzięki misterium chrztu, spowiedzi i Eucharystii, a także współpracy z łaską³³, ascezie i modlitwie³⁴. Zawołanie „niech żyje w nas Chrystus” wprost ukazuje na potrzebę przeobstwienia, XIX-wieczny hierarcha odwołuje się bowiem w tym fragmencie do Listu św. Pawła do Galatów, w którym Apostoł Narodów mówi: „Teraz zaś już nie ja żyję, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2, 20). Słowa te są jednym z biblijnych źródeł nauczania o przeobstwieniu.

Metropolita moskiewski akcentował w swoich dziełach nie tylko przemianę wewnętrzną, duchową (ducha i duszy), ale przemianę całego człowieka wraz z jego ciałem. Filaret Drozdow wskazywał na związek duchowego z fizycznym, widzialnego z niewidzialnym. W jednym z dzieł, omawiając tajemnicę misterii Cerkwi, napomniął:

Сие есть истинное Тело Господне, сие есть истинная Кровь Господня: веруйте не испытывая, приобщайтесь веруемому с любовью и преданностью; и вы обрящете в видимом невидимое, в чувственном духовное, в знамениях и видах истину и силу, в собственном свышеестественное³⁵.

Cerkiew jednoczy świat naturalny z nadprzyrodzonym, dlatego przez analogię daje człowiekowi szansę przemiany całego jestestwa: i sfery duchowej, i cielesnej. Pogląd ten został szczególnie podkreślony w następujących słowach:

Человек потоплику живет и действует на земле, поколику пребывает в единстве его душа и тело и существенные части состава телесного. Он достигает полного успеха и совершенства только в том деле, на которое одно устремлено все его внимание, мысль и воля. Разделяясь мыслями и желаниями на разные предметы, он не может не колеблясь, идти к цели, подобно храмлющему на оба колена³⁶.

³³ Św. Filaret rozumiał współpracę z łaską jako synergę (współdziałanie) człowieka z darami Bożymi, zalecał on bowiem rozwijanie łaski otrzymanej od Stwórcy (zob. Ф. Дроздов, *Беседа о молитве с должным приготовлением*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 356–357).

³⁴ Metropolita moskiewski rozumiał modlitwę jako otwarcie się człowieka na Boga, na transcendencję. Istota ludzka ma zniszczoną naturę, jednak Bóg chce wysłuchać człowieka w modlitwach (zob. tamże, s. 353). Filaret Drozdow, idąc za myślą św. Pawła Apostoła (1 Kor 14, 15), rozróżniał modlitwę umysłu i ducha, upatrując w tej drugiej wyższego poziomu modlitwy. Rozważania o modlitwie uzupełniał podziałem na modlitwę ust, serca, umysłu i ducha, co było logiczną konsekwencją poglądu św. Pawła i Ojców Cerkwi (zob. tenże, *Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 3, с. 124–128). Hierarcha rosyjski nauczał o potrzebie przygotowania do modlitwy, przede wszystkim akcentował potrzebę przebaczenia win i pogodzenia się z bliźnimi, bez tego bowiem modlitwa jest pustym słowem (zob. tenże, *Беседа о молитве...*, т. 4, с. 353–358).

³⁵ Tenże, *Слово по освящении Богородице-Рождественского храма, что в Столечниках*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 4, с. 224.

³⁶ Tenże, *Слово в неделю сыропустную и на память Святителя Алексия*, [в:] *Сочинения Филарета...*, т. 5, с. 145.

W dalszej kolejności XIX-wieczny hierarcha stwierdza:

Плоть, или иначе, тело, с его чувствами, силами, членами, по назначению Создателя, есть орудие или слуга души. Работающему орудием надобно пещись, чтобы орудие было исправно. Господину надобно пещись, чтобы слуга имел силу и способность делать дело, на него возлагаемое. Так, человеку надобно пещись о своем теле³⁷.

Ciało jest zbroją duszy i wraz z duszą będzie miało udział w chwale przebóstwionego stworzenia, tak, jak cały Chrystus przemienił się na górze Tabor. Takiego ujęcia tematu przemiany człowieka św. Filaret dowodzi, mówiąc o potrzebie przemiany wzroku, zarówno w sensie dosłownym (fizycznym), jak i duchowym: „Не смотрите большими глазами страха, которые обыкновенно видят то, чего нет, и не видят того, что есть”³⁸. Zmieniony mocą Ducha Świętego wzrok jest w stanie fizycznie ujrzeć zmartwychwstałego Chrystusa, o czym metropolita moskiewski nawiązuje w jednym z utworów:

Она [Церковь] уже отвечает на желание наше, и не только нам обещает видение Воскресшего, как возможное, но и возвещает, как уже действительное. Она поет: воскресение Христова видевшие, поклонимся Святому Господу Иисусу. Если мы видели воскресение; то видели и Воскресшего: потому что воскресение видимо только в Самом Воскресшем³⁹.

Dalej tłumaczy, że sposobem na zobaczenie Zmartwychwstałego jest przestrzeganie przykazań oraz umiłowanie Boga żywą i prawdziwą miłością⁴⁰, co łączy się ze słowami Jezusa Chrystusa o tym, że „błogosławieni czystego serca, albowiem oni Boga oglądać będą” (Mt 5, 8). Słowa o możliwości ujżenia zmartwychwstania już na ziemi i uczestniczenia w tajemnicy paschalnej za życia są w pełni zgodne z przywołanym nauczaniem św. Symeona Nowego Teologa⁴¹.

W ujęciu Filareta Drozdowa każdy chrześcijanin ma obowiązek odbijać światło Chrystusa, o czym mówi w jednej z homilii:

Он [Иисус Христос] предлагает сие дело света, не как дар, который можно получить, но как обязанность, которую должно исполнять, и которую следственно можно исполнить, потому что Премудрость не повелевает невозможного: да просветится свет ваш пред человеки⁴².

Powyższe słowa zdają się prowadzić ku przypuszczeniu, że hierarcha rosyjski traktował przemianę człowieka w duchu Taboru, nauki o niestworzonym świetle i przebóstwiających energiach Bożych.

³⁷ Tamże, s. 146.

³⁸ Tenże, *Słowo po osвящении...*, t. 3, s. 150.

³⁹ Tenże, *Słowo na вечерне дня Святой Пасхи*, [w:] *Сочинения Филарета...*, t. 4, s. 299.

⁴⁰ Zob. tamże, s. 300.

⁴¹ Zob. P. Evdokimov, *Православие...*, s. 33.

⁴² Ф. Дроздов, *Слово в день тезоименитства Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, в Мариинской церкви, перед обетом сердобольных вдов*, [w:] *Сочинения Филарета...*, t. 4, s. 273.

Według nauczania św. Filareta chrześcijanin jest powołany nie tylko do tego, aby odbijać niestworzone światło Bożego majestatu, ale także do bycia kaznodzieją oraz prorokiem. Przywołując scenę chrztu Jezusa w Jordanie i słowa wypowiedziane wówczas przez Boga, XIX-wieczny hierarcha nadmienia: „То была проповедь к первому проповеднику Нового Завета, Иоанну Крестителю”⁴³. Skoro św. Jan Chrzciiciel został nazwany pierwszym kaznodzieją Nowego Przymierza, zatem każdy przemieniony mocą Ducha Świętego jest powołany być głosicielem słowa i prorokiem, co koresponduje ze słowami św. Pawła, który pisał o różnych charyzmatach w Kościele (1 Kor 12, 7–11).

Dary Ducha Świętego prowadzą do pełni człowieczeństwa odnowionego w Chrystusie. Metropolita moskiewski tak pisał o obrazie Bożym w człowieku i celu życia człowieka: „Приближение к Бору, по благотворному намерению Творца, соответственно потребности существа сотворенного по образу Божьему, есть для человека истинная и законная цель стремления на поприще жизни”⁴⁴. W dalszej części homilii Filaret Drozdow zwraca uwagę, że pełnię swojego istnienia człowiek może odnaleźć jedynie w Bogu, dlatego powinien wszystko czynić we współpracy z chwałą Bożą⁴⁵.

Przekonanie o spełnieniu ludzkiej egzystencji w Bogu, do czego człowiek został od zarania wezwany przez Stworzyciela, stanowi ukoronowanie nauczania o przemianie człowieka ze starego stworzenia w nowe, przebóstwione, przeniknięte Bożymi energiami. Taka wizja przeobrażenia wpisuje się w nauczanie Ojców Kościoła, głoszących, że u kresu wszechświata wszyscy ludzie będą jednością przebóstwionej natury z rozróżnieniem na osoby, co już dokonuje się w Cerkwi ziemskiej będącej ciągłą Pięćdziesiątnicą⁴⁶.

Podsumowując, Filaret Drozdow rozważał tajemnicę przemiany człowieka w duchu nauczania Ojców Kościoła, w duchu ortodoksji. Punktem wyjścia do refleksji była dla niego antropologia, po czym w sposób logiczny i twórczy przechodził do soteriologii, wskazując na paschalny wymiar przemiany. Przemienienie istoty ludzkiej traktował jako przemianę całego jej jestestwa – przemienienie ontologiczne, tożsame z przebóstwieniem. Przemiana ma się bowiem dokonywać na wszystkich poziomach: i fizycznym, i duchowym. Ciało, duch i dusza jako jedność psychofizyczna mają uczestniczyć w chwale niestworzonego światła Taboru. To współuczestnictwo dokonuje się już w życiu doczesnym, czego człowiek może doświadczyć przystępując do misteriiów, kontemplując i współpracując z łaską. Jest to przedsmak przyszłej chwały odnowionego stworzenia. Przemiana człowieka i jego życie w energiach Bożych ma charakter dynamiczny, dokonuje się ciągle, ponieważ Bóg jest ponad czasem, a obraz Boży, pozostający w relacji ze Stwórcą, również nie jest statyczny⁴⁷. Stanowi to wielką nadzieję dla człowieka.

⁴³ Tenże, *Слово в день Преображения...*, т. 4, с. 402.

⁴⁴ Tenże, *Слово в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета...*, т. 5, с. 154.

⁴⁵ Тамże, s. 154, 157.

⁴⁶ Zob. W. Łoski, *Teologia mistyczna...*, s. 183, 228–229; P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 39.

⁴⁷ Zob. Г. Флоровский, *Восточные отцы...*, с. 157–158.

Refleksje metropolity moskiewskiego wpisują się w dziedzictwo Ojców Kościoła i duchowej tradycji prawosławia. Warto nadmienić, że w wieku XIX w Rosji miało miejsce odrodzenie prawosławnej ascetyki i patrystyki, w czym znaczny udział miał, obok między innymi Iwana Kiriejewskiego czy starców optyńskich, również Filaret Drozdow⁴⁸. Spuścizna piśmiennicza św. Filareta jest nie tylko cennym elementem rosyjskiej myśli duchowej, ale również bogactwem całego świata chrześcijańskiego.

Bibliografia

- Bóg żywy. Katechizm Kościoła Prawosławnego*, red. H. Paprocki, tłum. A. Kuryś, M. Romanek, H. Paprocki, J. Rozkrut, Kairos, WAM, Kraków 2001.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, tłum. J. Klinger, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1986.
- Evdokimov P., *Poznanie Boga w tradycji wschodniej. Patrystyka, liturgia, ikonografia*, tłum. A. Liduchowska, Wydawnictwo M, Kraków 1996.
- Kuffel J., *Hezychazm Rusi Moskiewskiej. Metoda interpretacji na podstawie wybranych zabytków literatury przekładowej i oryginalnej*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2013.
- Kuffel J., *W drodze na Tabor. Theosis w życiu i twórczości św. Paisjusza Wieliczковского*, Wydawnictwo Promo, Kraków 2005.
- Łoski W., *Teologia mistyczna Kościoła wschodniego*, tłum. I. Brzeska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- Rahner K., Vorgrimler H., *Mały słownik teologiczny*, tłum. T. Mieszkowski, P. Pachciarek, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1987.
- Święty Serafim Sarowski, żywot i pouczenia*, red. G. Hagioryta, M. Jakimiuk, J. Misiejuk, Bratczyk, Hajnówka 1999.
- Флоровский Г., *Восточные отцы IV-го века*, Из чтений в Православном Богословском институте в Париже, Париж 1990.

Źródła internetowe

- Кутикин В., *Иван Васильевич Киреевский и старец Макарий Оптинский: путь от западничества к славянофильству*, <https://www.optina.ru/pub/p34/> [dostęp: 29.03.2022].
- Ткаченко А., *Исповедь*, [в:] *Православная энциклопедия*, <https://www.pravenc.ru/text/675011.html> [dostęp: 25.10.2021].

Teksty źródłowe

- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 3, Pallottinum, Poznań-Warszawa 1980.

Prace autorstwa Filareta Drozdowa

- Беседа в третий день Пасхи и в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Александра Николаевича*, [в:] *Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского*, т. 5, Москва 1885.

⁴⁸ Zob. В. Кутикин, *Иван Васильевич Киреевский и старец Макарий Оптинский: путь от западничества к славянофильству*, <https://www.optina.ru/pub/p34/> [dostęp: 29.03.2022].

Беседа из слов святого Апостола Павла о молитве духом и умом, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Беседа о нашем житии на небесех, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в день коронования Его Императорского Величества, Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в день Преображения Господня, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово в день рождения Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 5, Москва 1885.

Слово в день тезоименитства Благочестивейшего Государя Императора Николая Павловича, в Мариинской церкви, перед обетом сердобольных вдов, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово в неделю двадесять вторую по Пятидесятнице, при продолжении молитв об избавлении от губительной болезни, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово в неделю сыропустную и на память Святителя Алексия, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 5, Москва 1885.

Слово на вечерне дня Святой Пасхи, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово на память Святителя Алексия, в субботу первой недели Великого поста, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово по освящении Богородице-Рождественского храма, что в Столечниках, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

Слово по освящении храма во имя Святителя Димитрия Ростовского чудотворца, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма и по принесении Господу Богу молитв о предохранении от губительной болезни, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма на кладбище, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 3, Москва 1877.

Слово по освящении храма Преображения Господня, что на Ордынке, [в:] Сочинения Филарета, митрополита московского и коломенского, т. 4, Москва 1882.

In the Light of Tabor.

The Transformation of Man in the Writings of Philaret Drozdov

Abstract

The aim of the article is to discuss the literary legacy of St. Philaret Drozdov in the context of human transformation into a new creation. First, the author presents the most important issues concerning Orthodox anthropology, the concepts of the image and likeness of God, and the issue of grace. Then, he presents the position of the Moscow Metropolitan on the Eucharist and prayer as means of the transformation of a man. Afterwards, the author draws attention to the views of St. Philaret Drozdov on deification, grace and uncreated light in the

context of the transformation of a human being. In conclusion, the author summarizes the considerations, emphasizing the importance of the work of the Moscow Metropolitan in the history of the thought of the Eastern Church.

Key words: deification, spiritual literature, Orthodox anthropology, Orthodox soteriology, spirituality

В свете Фавора.

Преображение человека в письменности Филарета Дроздова

Резюме

Цель настоящей статьи – проанализировать труды св. Филарета Дроздова, московского митрополита XIX века, с точки зрения преобразования человека в новое, обновлённое существо. В первую очередь автор статьи затрагивает тематику православной антропологии, в том числе Божьего образа и подобия в человеке, а также вопрос благодати. Затем статья концентрируется на идеях московского митрополита, касающихся Евхаристии и молитвы как средств преобразования человека. Обожествление (теозис), благодать и несотворённый свет – эти вопросы в творчестве Филарета Дроздова подвергаются анализу в следующей части статьи. В заключении автор подытоживает выводы, подчёркивая значение трудов московского митрополита для богословия и философии Православной Церкви.

Ключевые слова: обожествление, духовная литература, православная антропология, православная сoteriology, духовность

Mikołaj Mazuś, dr
ORCID: 0000-0002-3615-6774
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: mikolaj.mazus@up.krakow.pl

Mikołaj Mazuś, PhD
Pedagogical University of Cracow
Institute of Modern Languages

Aleksandra Gnyp

Tłumaczenie w królewskim stylu? O polskim i rosyjskim przekładzie tytułów odcinków serialu „The Crown”

Kino historyczne, a szczególnie jego kostiumowy odłam cieszy się na całym świecie dużą popularnością. Jako jeden z najczęściej oglądanych tytułów ostatnich lat możemy wymienić m.in. brytyjsko-amerykański serial „The Crown” opowiadający o losach panowania królowej Elżbiety II i brytyjskiego dworu. Premiera pierwszego sezonu miała miejsce 4 listopada 2016r. i od tego czasu na platformie streamingowej Netflix są już dostępne cztery z planowanych sześciu sezonów. Do wzrostu oglądalności przyczynił się z pewnością fakt, iż mimo spójności całej historii, każdy z odcinków skupia się na konkretnym przeżyciu, postaci czy problemie – innymi słowy, porusza odrębne zagadnienie. Znajduje to odzwierciedlenie w tytułach poszczególnych odcinków – często nawiązują one do osób, miejsc lub wydarzeń, które są główną osią danego epizodu. Przyjrzymy się zatem, jakie typy tytułów występują w odcinkach serialu „The Crown” oraz w jaki sposób zostały one przekazane na język polski i rosyjski.

Tytuł stanowi ważny element każdej produkcji filmowej i jest jedną z pierwszych informacji, jaką widzowie otrzymują na jej temat. Jak podkreśla Stanisław Gajda:

Tytuł jest formą metatekstowej wypowiedzi o tekście w tekście i pełni trzy główne funkcje: nominatywną, deskryptywną i pragmatyczną, ale najważniejsze są dwie ostatnie, gdyż funkcja deskryptywna opisuje film, pozwala przewidzieć tematykę produkcji i umożliwia ogólną orientację, a pragmatyczna przejawia się w oddziaływaniu tytułu na odbiorcę, ma zachęcać go do obejrzenia filmu¹.

Małgorzata Rutkiewicz-Hankiewicz dodaje:

Tytuł jest też w pewnym sensie tekstem reklamowym, a jako taki ma wywołać interakcję, zwrócić uwagę odbiorcy oraz pozostawić ślad w pamięci².

¹ S. Gajda, *O tytułach tekstów. Wprowadzenie do problematyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Polska” 1990, t. XXIX, s. 141–148.

² M. Rutkiewicz-Hankiewicz, *Genologia onimiczna. Nazwa w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2013, s. 217.

Wiedząc, jak wiele ważnych ról pełni tytuł³ zarówno w czasie produkcji, jak i w kampanii marketingowej danego filmu, oczywisty wydaje się fakt, że jego przekład jest jedną z najważniejszych części tłumaczenia całego dzieła. Zarówno funkcje opisane przez Stanisława Gajdę, jak i Małgorzatę Rutkiewicz-Hankiewicz są kluczowe i stanowią istotę występowania tytułów zarówno w filmach, jak i w innych tekstach kultury. Co za tym idzie, ich przekład na język docelowy jest niezwykle ważny i stanowi nieodłączny element m.in. filmów jako całości.

Opierając się na pracach Krzysztofa Lipińskiego, Marta Nowak podkreśla, jak trudny, a zarazem istotny jest przekład tytułu:

Przekład tytułu jest zatem zadaniem trudnym z kilku powodów, ponieważ tłumaczenie jest zawsze aktem kreatywnym w wyniku, którego powstaje nowy tekst⁴, a jednocześnie tytuł w języku docelowym musi nadal spełniać swoją rolę⁵.

Głównym dylematem jest przedstawienie nazwy w jej oryginalnej formie – egzotyzacja lub też dostosowanie jej do potrzeb języka docelowego – adaptacja⁶. Problem ten dotyka również tytułu omawianego serialu „The Crown”. Na polskim rynku zachowano oryginalny tytuł, ponieważ jest on zrozumiały dla znacznej części widzów, ponadto jednoznacznie wskazuje na miejsce i bohaterów fabuły, czyli rodzinę królewską. W Rosji serial funkcjonuje pod tytułem „Корона”, dokonano zatem tłumaczenia dosłownego. Warto podkreślić, że różnica między tytułami w Polsce i Rosji wynika po części z różnicy alfabetów i wynikających z niej potencjalnych trudności w przyswojeniu i zrozumieniu angielskiej nazwy serialu przez widza rosyjskojęzycznego.

Materiał badawczy obejmuje 40 dostępnych tytułów odcinków serialu „The Crown”. Wśród nich możemy wyróżnić grupy semantyczne tytułów, które zawierają nominacje antroponimiczne i geograficzne, nazwy wydarzeń przedmiotów czy substancji, a także osobną grupę z elementami tzw. trzeciej kultury.

Pierwsza grupa tytułów bazuje na antroponimach, czyli nazwach związanych z ludźmi, a konkretniej z ich imionami, nazwiskami, przydomkami czy też nazwami rodów⁷. Przykładami takich nominacji są:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
I	3	Windsor	Księżę Windsoru	Виндзор
I	10	Gloriana	Gloriana	Глориана
II	2	A Company of Men	W męskim gronie	Компания мужчин

³ J. Jarniewicz, *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją* [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, red. O. Kubińska, W. Kubiński, M. Kur, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000, s. 477–479.

⁴ K. Lipiński, *Mity przekładoznawstwa*, Egis, Kraków 2004, s. 77.

⁵ M. Nowak, *Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2017, nr 17, s. 151–161.

⁶ A. Belczyk, *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo Dla szkoły, Bielsko-Biała 2007, s. 120–125.

⁷ K. Hejwowski, *Iluzja przekładu. Przekładoznawstwo w ujęciu konfrontatywnym*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2015, s. 136–138.

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
II	4	Beryl	Beryl	Берилл
II	8	Dear Mrs. Kennedy	Szanowna pani Kennedy	Дорогая миссис Кеннеди
II	10	Mystery Man	Tajemniczy mężczyzna	Таинственный человек
III	1	Olding	Olding	Олдинг
III	4	Bubbikins	Bubbikins	Баббикинс
III	8	Dangling Man	Stan zawieszenia	Между небом и землей
IV	1	Gold Stick	Adiutant królowej	Золотой жезл
IV	4	Favourites	Ulubieńcy	Любимчики
IV	5	Fagan	Fagan	Фейган

Pierwszym przykładem jest nazwa 3. odcinka I serii. Angielski tytuł „Windsor” nawiązuje zarówno do rodu, z jakiego wywodzi się królowa Elżbieta II, jak i do księcia Winsoru, którego wątek jest znaczącym elementem odcinka. Fabuła epizodu skupia się na retrospekcjach pokazujących czas po abdykacji króla Edwarda VIII, który po zrzeczeniu się tronu zostaje mianowany księciem Windsoru. Drugą osią historii jest spór o to, jak powinna nazywać się obecnie panująca dynastia, tj., czy powinna pozostać przy dotychczasowym nazwisku Windsor, czy zmienić je na Mountbatten, ponieważ takie nazwisko przyjął mąż Elżbiety II po przybyciu do Wielkiej Brytanii. Angielski tytuł łączy oba te wątki w jednym tytule, podobnie jest w przypadku rosyjskiego tłumaczenia. Polski przekład natomiast – „Księżę Windsoru” – będący konkretyzacją tytułu oryginalnego – zwraca uwagę widza przede wszystkim na wątek retrospekcyjny z 1936 r.

Kolejnym przykładem jest tytuł 10. odcinka I sezonu serialu. W ostatniej scenie fotograf robiący Elżbiecie oficjalny portret wypowiada następujące słowa:

All hail sage Lady, whom a grateful Isle hath blessed. Our very own goddess [...] Glorious **Gloriana**. Forgetting Elizabeth Windsor now. Now only Elizabeth Regina.

Cześć oddajcie tej, której wdzięczna wyspa błogosławi [...] Nasza bogini. Cudowna **Gloriana**. Zapomnijmy o Elżbiecie Windsor. Oto Elżbieta Regina.

Да здравствует мудрейшая, владычица благословенного острова! [...] Наша богиня! Славная **Глориана**! Забудьте о Елизавете Виндзор. Сейчас есть лишь королева Елизавета.

„Gloriana” jest odwołaniem do królowej Elżbiety I, panującej w latach 1558–1603. Porównanie obecnie panującej królowej do królowej dziewicy jest w tej scenie bardzo znamienne, ponieważ Gloriana była nazywana obrończynią wiary, a Elżbieta II nie odważyła się sprzeciwić kościołowi w imię szczęścia swojej jedynej siostry.

Kolejnym przykładem wykorzystania przydomku czy też przezwiska w tytule odcinka jest 4. epizod drugiej serii serialu. Odcinek skupia się na osobie księżniczki Małgorzaty, która po rozstaniu z kapitanem Townsendem usilnie próbuje znaleźć sobie męża. „Beryl” jest nawiązaniem do sceny, w której księżniczka Małgorzata podpisuje się na pamiątkowej szybie należącej do jej przyszłego męża – fotografa Antony’ego Armstronga-Jonesa. Na szybie tej znajdują się podpisy wielu osób, ale każdy z nich jest pseudonimem, a nie imieniem i nazwiskiem konkretnej osoby.

Księżniczka nieposiadająca żadnego przezwiska na prośbę fotografa podpisuje się wyrazem *beryl*. Jest to nawiązanie do tego, że Małgorzata pisze diamentem po szkle, przede wszystkim jednak – *beryl* jest „szczególnym miłym Bogu i ludziom”⁸ kamieniem.

Tytułem 4. odcinka III sezonu serialu jest natomiast przezwisko „Bubbikins”. Fabułą epizodu jest przyjazd schorowanej matki Filipa do pałacu Buckingham. Po zamachu w Grecji królowa Elżbieta postanawia zaopiekować się teściową przebywającą do tej pory w klasztorze w Atenach. Przeciwny tej sytuacji jest książę Filip, który od lat jest skłócony z matką, na skutek wywiadu, którego księżniczka Alicja udziela magazynowi „The Guardian”. Przewisko będące tytułem odcinka jest pieszczotliwym określeniem Filipa, jakim nazywała go w dzieciństwie matka. W kontekście epizodu, w którym syn godzi się z matką, znamieny wydaje się fakt, że książę Filip nigdy tego przydomka nie lubił.

We wszystkich przytoczonych powyżej przykładach, których nazwy nawiązują bezpośrednio do członków rodziny królewskiej, możemy wskazać na zależność w sposobie ich tłumaczenia. Polski przekład bazuje na transferze, natomiast rosyjski na transkrypcji poszczególnych nazw własnych. Podobne techniki są stosowane również w kolejnych przykładach.

„Olding” będący tytułem 1. odcinka III sezonu jest pseudonimem ówczesnego premiera Wielkiej Brytanii Harolda Wilsona. Akcja odcinka zawiązuje się, gdy Wilson zostaje premierem, a do królowej Elżbiety zaczynają dochodzić plotki, jakoby mężczyzna był tajnym agentem pracującym dla służb KGB właśnie pod pseudonimem *Olding*. Swoje podejrzenia wobec nowego premiera wyraża również Winston Churchill. Sytuację zaognia fakt, że Wilson zostaje przyłapany przez królową na rozmowie z Rosjanami na pogrzebie byłego premiera.

„Fagan”, który jest tytułem 5. odcinka IV sezonu, również nawiązuje do konkretnej postaci. Jest to bowiem nazwisko malarza pokojowego, którego dopadają problemy finansowe spowodowane działaniami rządu i wydatkami na wojnę o Falklandy. Po tym jak ograniczono mu kontakt z dziećmi, mężczyzna włamuje się w nocy do sypialni królowej.

Przykładem, w którym zarówno polscy, jak i rosyjscy tłumacze zdecydowali się na zastosowanie adaptacji, jest tłumaczenie tytułu 8. odcinka III sezonu. Nawiązujące do fabuły „Dangling Man” zostało bowiem w obu językach przetłumaczone za pomocą idiomów – „Stan zawieszenia” po polsku oraz „Между небом и землей” po rosyjsku. Są one bliższe opisowi wydarzeń, które możemy ujrzeć na ekranie niż dosłowne tłumaczenie angielskiego tytułu, który oznacza wisielca.

„Gold Stick” będący angielskim tytułem 1. odcinka IV sezonu nawiązuje do urzędu pełnionego przez lorda Mountbattena, którego śmierć w zamachu jest osią fabularną odcinka. Tytułowy *Gold Stick* i polski *Adiunkt* nie pełnią jednak analogicznych obowiązków, co może zaburzać odbiór funkcji lorda na dworze królowej przez widza. *Gold Stick* oznacza osobę, która ochrania Królową podczas ważnych ceremonii i okoliczności państwowych. Natomiast, jak podaje Słownik języka polskiego PWN, *adiunkt* to „stanowisko na wyższej uczelni lub w instytucie naukowym, na

⁸ W. Heflik, L. Natkaniec-Nowak, A. Świgoń, *Kamienna symbolika religijna w kościołach barokowych na przykładzie Kolegiaty p.w. św. Anny w Krakowie*, <https://www.polskijubiler.com/pokaz.php?id=502> [dostęp: 15.06.2022].

które powołuje się osoby ze stopniem naukowym doktora; też: osoba zajmująca to stanowisko” lub „tytuł zawodowy dyplomowanego pracownika dokumentacji i informacji naukowej oraz bibliotekarstwa; też: pracownik mający ten tytuł”⁹.

Tytuł 4. odcinka IV sezonu brzmi w oryginale „Favourites”. Zarówno polscy, jak i rosyjscy tłumacze przełożyli go za pomocą techniki tłumaczenia dosłownego – „Ulubieńcy” w polskiej, a „Любимчики” w rosyjskiej wersji językowej odnoszą się do dzieci pary królewskiej i ich faworyzowania.

Przykłady, które przytaczam poniżej, również są związane z nazwami osób:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
I	9	Assassins	Przyjaźń i szacunek	Убийцы
II	5	Marionettes	Marionetki	Марионетки
III	2	Margaretology	Fanklub Małgorzaty	Маргаретология

Tytuł 9. odcinka I sezonu został przetłumaczony na język polski za pomocą adaptacji, a na rosyjski – z wykorzystaniem najbliższego ekwiwalentu słownikowego. Polska wersja tytułu „Przyjaźń i szacunek” nawiązuje do relacji premiera Churchilla i artysty malującego jego oficjalny portret, a także do prowadzonych przez nich rozmów.

Tytuł 5. odcinka II sezonu – „Marionettes” i w oryginale, i w obu tłumaczeniach nawiązuje ściśle do intryg dworskich, a także do tego, w jaki sposób władza i spiskowanie potrafią zmienić ludzi w tytułowe marionetki. W obu przekładach wykorzystano najbliższy ekwiwalent słownikowy.

Kolejny tytuł, czyli „Margaretology”, jest neologizmem¹⁰ utworzony od imienia *Margaret* i sufiksu *-ology*, który jest charakterystyczny dla nazw z dziedzin nauki¹¹. Podobnie postąpili rosyjscy tłumacze, tworząc tytuł „Маргаретология”. W polskim przekładzie natomiast występuje słowo *fanklub*, które nie oddaje charakteru oryginału, ale nawiązuje do bardziej przyziemnej i figlarnej twarzy monarchii, jaką reprezentuje młodsza siostra królowej. Należy również zaznaczyć, że w języku polskim są stosowane etymologiczne odpowiedniki imion osób z rodzin królewskich (*Małgorzata*), natomiast w rosyjskim dotyczy to wyłącznie monarchów, dlatego rosyjski tytuł bazuje na słowie *Маршарем*. Warto dodać, że imię księżniczki – *Małgorzata* pochodzi od greckiego słowa *margarites* oznaczającego perłę¹². Imię to oznacza niezłomną kobietę, która nie ulega wpływom, potrafi wybrnąć z każdej sytuacji i nie zastanawia się nad możliwymi konsekwencjami.

Następną grupą tytułów, jaką możemy wyłonić, jest ta, która bazuje na toponimach. Nazwy miejscowości występują tutaj zarówno w znaczeniu dosłownym, gdyż tam rozgrywa się akcja danego odcinka, jak i przenośnym. W polskim tłumaczeniu

⁹ adiunkt [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/adiunkt.html> [dostęp: 15.06.2022].

¹⁰ K. Lipiński, *Vademecum tłumacza*, Idea, Kraków 2006, s. 95–99.

¹¹ *ology* [hasło], Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/ology> [dostęp: 15.06.2022].

¹² *Znaczenie imienia Małgorzata*, Wielka Księga Imion, <https://ksiega-imion.pl/imie/Ma%C5%82gorzata> [dostęp: 15.06.2022].

tytuły przekazano za pomocą transferu, natomiast w języku rosyjskim użyto transkrypcji oraz ekwiwalentów uznanych. Zilustrujmy to przykładami:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
I	1	Wolferton Splash	Wolferton Splash	Вулфертон Сплэш
I	2	Hyde Park Corner	Hyde Park Corner	Гайд-Парк-Корнер
II	3	Lisbon	Lizbona	Лиссабон
III	3	Aberfan	Aberfan	Аберфан

Pierwszym przykładem jest tytuł odcinka otwierającego cały serial. Fabuła epizodu opiera się na wydarzeniach z lat 1974–51 i przedstawia ślub księżniczki Elżbiety i Filipa Mountbattena, powrót Winstona Churchilla na stanowisko premiera oraz postępującą chorobę króla Jerzego VI. Jednak nazwa odcinka nawiązuje tylko do jednej, ale kluczowej dla całego serialu sceny podczas polowania na kaczki. *Wolferton Splash* to nazwa miejsca, do którego wybiera się król Jerzy VI wraz z księciem Filipem. Pod pozorem wyprawy na polowanie, król chce zwrócić uwagę młodego zięcia na to, co jest w życiu najważniejsze – rodzina. Jerzy VI podkreśla, że najważniejsze nie są tytuły i kariera, ale służba, miłość i ochrona Elżbiety.

Następnym przykładem i jednocześnie tytułem drugiego odcinka w pierwszym sezonie jest epizod o tytule „Hyde Park Corner”. Osią fabularną jest tu podróż Elżbiety i Filipa po krajach Wspólnoty Narodów oraz moment śmierci ówczesnego króla i wstąpienie na tron jego córki.

Hyde Park Corner jest nazwą ruchliwego skrzyżowania znajdującego się na tyłach pałacu Buckingham, tuż przy Hyde Parku. Kiedy jednak z ust premiera Churchilla padają słowa:

Call the Foreign Secretary. Tell him... **Hyde Park Corner**. He'll understand.

Dzwoń do sekretarza spraw zagranicznych. Powiedz... hasło „**Hyde Park Corner**”. Zrozumie.

Звоните министру иностранных дел. Скажите ему: «**Гайд-Парк-Корнер**». Он поймет.

wcale nie ma on na myśli skrzyżowania. Hasło to oznacza bowiem zaszyfowaną wiadomość o śmierci króla Jerzego VI.

Pozostałe dwa przykłady, tj. nazwa 3. odcinka II sezonu oraz 3. odcinka III sezonu, nawiązują do fabuły w sposób bardziej bezpośredni. Tytuł 3. odcinka II sezonu odnosi się bowiem do miejsca spotkania królowej Elżbiety oraz jej męża podczas powrotu z jego podróży. „Aberfan” jest natomiast miejscem tragicznego wydarzenia z 1966r., kiedy to w wyniku ulewnych deszczy osuwa się część hałdy węgla, lawina uderza w szkołę, gdzie ginie ponad 140 osób.

Do kolejnej grupy należą tytuły związane z nazwami wydarzeń lub czynów:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
II	1	Misadventure	Nieszczęśliwy wypadek	Несчастный случай
I	5	Smoke and Mirrors	Magia korony	Пыль в глаза
III	5	Coup	Zamach	Путч
IV	2	The Balmoral Test	Test balmorski	Испытание Балморала
IV	10	War	Wojna	Война

Do tej grupy można włączyć również nazwy zjawisk atmosferycznych lub przyrodniczych:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
III	7	Moondust	Księżycowy pył	Лунная пыль
IV	9	Avalanche	Lawina	Лавина

Nazwy wydarzeń związane z działalnością człowieka czy też wywołane przez naturę zarówno w polskim, jak i rosyjskim przekładzie bazują na ekwiwalentach słownikowych, takich jak *avlanche* – lawina – лавина, czy też *war* – wojna – война.

Interesujące jest tłumaczenie tytułu 5. odcinka I sezonu, który jest jednocześnie angielskim idiomem – „Smoke and mirrors” oznaczającym podstęp lub oszustwo¹³. Rosyjscy tłumacze zdecydowali się na użycie frazeologizmu w wersji zmodyfikowanej – „пускать пыль в глаза”¹⁴, który oznacza rozproszenie, odwrócenie uwagi. Zabieg ten bardziej przybliżył nas do osi fabularnej niż angielskiego tytułu. Polskie tłumaczenie tytułu tego odcinka – „Magia korony” nie zawiera idiomu, ale posiada ironiczny wydźwięk przekazujący klimat intrygi i tajemnicy, które skrywa królewski dwór.

Ciekawym przykładem jest 5. odcinek III sezonu – „Coup”, który w polskiej wersji językowej nosi nazwę „Zamach”, natomiast w rosyjskiej – „Путч”. W oryginalnie słowo *coup* używane jest najczęściej w odniesieniu do zamachu stanu lub przewrotów politycznych i to właśnie jest osią fabularną odcinka. Polskie słowo *zamach* najczęściej kojarzy się dziś z zamachem terrorystycznym lub innymi działaniami o charakterze przestępczym. Użycia generalizacji w tym konkretnym przypadku nie można uznać za trafną decyzję translatorską, gdyż, w przeciwieństwie do rosyjskiego przekładu, może wprowadzać widza w błąd i sugerować zupełnie inny bieg wydarzeń.

Kolejną grupę tworzą nazwy, które nawiązują do nazw przedmiotów, tekstów lub substancji:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
I	6	Gelignite	Punkt zapalny	Гелигнит
IV	3	Fairytale	Jak w bajce	Сказка

Pierwszym przykładem jest nazwa 6. odcinka I sezonu pt. „Gelignite”. Dosłownie słowo to oznacza *żelatynę wybuchową*, która jest jednym z rodzajów materiałów wybuchowych. Rosyjscy tłumacze zdecydowali się na zastosowanie terminu *гелигнит*, który, co prawda, występuje w języku rosyjskim, ale jest dużo mniej powszechny niż rodzima nazwa tej substancji, czyli *гремучий студень*. Polskie tłumaczenie jest natomiast adaptacją, która nawiązuje zarówno do substancji, jak i osi fabularnej odcinka. Akcja skupia się bowiem na romansie między księżniczką

¹³ *smoke and mirrors* [hasło], The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus, <https://idioms.thefreedictionary.com/Smoke+and+mirrors> [dostęp: 15.06.2022].

¹⁴ *пускать пыль в глаза* [hasło], Учебный фразеологический словарь. Академик, <https://phraseologiya.academic.ru/891> [dostęp: 15.06.2022].

Małgorzatą a kapitanem Townsendem, który jest tytułowym *punktem zapalnym*¹⁵ wielu późniejszych wydarzeń.

W podobny sposób możemy przeanalizować polskie tłumaczenie 3. odcinka IV sezonu. Angielski tytuł „Fairytale” został oddany w języku polskim za pomocą idiomu „Jak w bajce”, natomiast rosyjskie tłumaczenie – „Сказка” – jest dosłowne.

Ciekawym przykładem jest zastosowanie tytułu w formie liczbowej. Ma to miejsce w 8. odcinku IV sezonu serialu. Podobnie jak pozostałe omawiane w tej grupie nazwy zapis 48:1 jest bezpośrednim nawiązaniem do głównej osi fabularnej odcinka. Podstawą akcji jest bowiem spór między ówczesną premier Wielkiej Brytanii Margaret Thatcher a królową Elżbietą II.

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
IV	8	48:1	48:1	48:1

Konflikt ten dotyczył nałożenia sankcji na apartheid w Południowej Afryce. W 1985 roku na Bahamach odbywa się spotkanie Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, podczas którego dochodzi do głosowania, którego wynikiem jest 48 głosów za nałożeniem restrykcji i tylko jeden przeciwny głos premier Wielkiej Brytanii. Królowa nie może sama podjąć tej decyzji, ponieważ oficjalnie jest reprezentowana przez rząd, na którego czele stoi nieprzychylna sankcjom Thatcher.

Ostatnią grupą, którą możemy wyodrębnić, analizując tytułów odcinków serialu „The Crown”, są tytuły zawierające elementy trzeciej kultury¹⁶, a więc m.in. wyrażenia w językach niemieckim, francuskim, walijskim i łacińskim. Tę grupę przykładów otwiera tytuł 7 odcinka I sezonu – „Scientia Potentia Est”.

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
I	7	Scientia Potentia Est	Wiedza to potęga	Знание — сила
II	7	Matrimonium	Matrimonium	Брачные узы
II	9	Paterfamilias	Rodzinna Sprawa	Отец семейства
IV	6	Terra Nullius	Terra Nullius	Ничейная земля

W obu przekładach tytuł ten został przetłumaczony za pomocą idiomów: „Wiedza to potęga” w polskiej wersji językowej oraz „Знание – сила” – w rosyjskiej. Łaciński aforyzm nawiązuje do głównej osi fabularnej, jaką jest zatrudnienie przez królową guwernanta, który edukuje ją, by mogła dorównywać wiedzą swoim ministrom i być dla nich intelektualnym partnerem w ważnych rozmowach.

Kolejny omawiany w tej grupie tytuł 9. odcinka I sezonu brzmi „Paterfamilias”. Podobnie jak poprzedni przykład, również on został przetłumaczony za pomocą utartych zwrotów. Różnica polega jednak na tym, że rosyjski przekład – „Отец семейства” – jest tłumaczeniem dosłownym, natomiast polski odpowiednik – „Rodzinna sprawa” – to przykład zastosowania techniki generalizacji. *Paterfamilias* oznacza dosłownie ojca rodziny, głowę rodu w antycznym Rzymie, co pasuje do osi

¹⁵ R. Lacey, *The Crown. Oficjalny przewodnik po serialu. Elżbieta II, Winston Churchill i pierwsze lata młodej królowej*, t. 1, Londyn 2017, s. 209–237.

¹⁶ K. Hejwowski, *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 71–76.

fabularnej odcinka, w którym książę Filip, mimo sprzeciwów żony, decyduje o wyborze szkoły dla młodego Karola. W przeciwieństwie do oryginału polski tytuł sugeruje, że decyzja o umieszczeniu syna w szkole Gordonstoun była wspólną decyzją królewskiej pary. Na ekranie widzimy również retrospekcje przedstawiające zmagania młodego Filipa w tej samej szkole oraz trudne momenty z ojcem, który obwinia go o śmierć swojej starszej siostry oraz jej rodziny w katastrofie lotniczej, co również łączy się z osobą ojca występującą w angielskim i rosyjskim tytule.

„Matrimonium” (łac. *małżeństwo*) – czyli tytuł 7. epizodu II sezonu zarówno w oryginale, jak i w wersji polskiej nawiązuje do relacji księżniczki Małgorzaty z Antonym Armstrongiem-Jonsem. Po tym jak kobieta dowiaduje się, że jej wcześniejszy ukochany, kapitan Townsend, zaręczył się z dużo młodszą partnerką, zaczyna naciskać na fotografa, aby ten w końcu się oświadczył. Pomimo że królowa wie o pozazwiązkowych relacjach Tony’ego z innymi kobietami oraz o tym, że jedna z nich jest z nim w ciąży, nie informuje o tym siostry i ogłasza ich zaręczyny. Para pobiera się osiem miesięcy później. Rosyjski tytuł przełożono za pomocą idiomu „Брачные узы”, co w dosłownym tłumaczeniu oznacza *więzy małżeńskie*.

W tytule szóstego odcinka IV sezonu również wykorzystano łacińską sentencję „Terra Nullius” oznaczającą dosłownie *ziemię niczyją*. Fabuła epizodu przedstawia podróż Karola, Diany oraz małego Williama do Australii, której nowo wybrany premier pragnie niezależności od korony brytyjskiej. Podczas jednej z rozmów z następcą tronu wypowiada on następujące słowa:

Terra Nullius. That’s what your ancestor King George III called us when the Brits first arrived. „Nobody’s country”.

Terra Nullius. Tak nazwał nas pański przodek, król Jerzy III, gdy dotarli tu Brytyjczycy. „Państwo niczyje”.

Терра нуллиус. Так нашу землю назвал ваш предок король Георг Третий, когда сюда впервые ступили британцы. Это «ничья страна».

W przykładzie na język rosyjski tytuł ten oddano za pomocą zakorzenionego w kulturze tłumaczenia dosłownego – „Ничейная земля”, natomiast w polskiej wersji językowej zdecydowano się na zachowanie oryginalnego tytułu.

Ciekawym zabiegiem jest odniesienie się w tytule do języka francuskiego, którego użycie jest podkreśleniem wysokiego statusu społecznego rodziny królewskiej:

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
III	10	Cri de Coeur	Cri de Coeur	Крик сердца

Pod tą nazwą kryje się 10. odcinek¹⁷ III sezonu serialu opowiadający o rozpadzie małżeństwa księżniczki Małgorzaty, jej romansie z dużo młodszym mężczyzną oraz nieudanej próbie samobójczej. Zwrot *cri de coeur* pojawia się też w dialogu, w którym przetłumaczony został jako *wołanie o pomoc*. Podczas seansu jednak zarówno w wersji lektorskiej, jak i tej z napisami może umknąć uwadze widza.

¹⁷ R. Lacey, *The Crown. Oficjalny przewodnik po serialu. Afery polityczne, królewskie bołaczki i rozkwit panowania Elżbiety II*, t. 2, Londyn 2019, s. 243–255.

You would say more indicative of a cry for attention, than a genuine suicide attempt?
A **cri de coeur** rather than a coup de grâce?

Myślisz, że to próba zwrócenia na siebie uwagi, a nie autentyczna próba samobójstwa?

Wołanie o pomoc, a nie pożeganie się ze światem?

Вам не кажется, что это скорее крик о помощи, нежели попытка самоубийства?
Скорее **крик души**, а не смертельный удар?

Zwroty *cri de coeur* i *de grâce* są charakterystyczne dla języka wyższych sfer. Na dworach, nie tylko angielskim, znajomość języka francuskiego była powszechna, co odróżniało arystokrację od niższych warstw społecznych. W języku angielskim występuje wiele zapożyczeń z języka francuskiego, jednakże zwroty, które zostały użyte w powyższych dialogach, są zrozumiałe jedynie dla nielicznych odbiorców języka oryginału¹⁸. Bardzo ciekawy jest brak korelacji występujący w rosyjskiej wersji językowej. Tłumaczenie tytułu, czyli *Крик сердца*, odnosi się bezpośrednio do oryginału, w którym również występują odniesienia do serca, czyli *coeur*. W dialogach natomiast fragment ten został przetłumaczony jako *крик души*, który odwołuje się do cierpień Małgorzaty.

Kolejnym interesującym przykładem jest zastosowanie języka niemieckiego w odcinku, który fabularnie odsyła do czasów II wojny światowej oraz powiązań członków rodziny królewskiej z nazistami.

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
II	6	Vergangenheit	Przeszłość	Прошлое

W obu przekładach zostało zastosowane tłumaczenie dosłowne – „Przeszłość” oraz „Прошлое”. Tytuł 6. odcinka II sezonu nawiązuje do odnalezionych w 1945 r. tajnych dokumentów należących do osobistego tłumacza Adolfa Hitlera. Dokumenty te dotyczą przyjaznych relacji między księciem Windsoru (wcześniej królem Edwardem VIII) a nazistowskimi oficerami.

Jedynym przykładem użycia języka walijskiego¹⁹ w tytułach serialu „The Crown” jest nazwa 6. odcinka III sezonu. „Tywysog Cymru” oznacza dosłownie księcia Walii, czyli jest to oficjalny tytuł przyznawany następcy tronu.

Sezon	Odcinek	Tytuł angielski	Tytuł polski	Tytuł rosyjski
III	6	Tywysog Cymru	Tywysog Cymru	Принц Уэльский

Akcja odcinka toczy się głównie w Walii, do której królowa wysyła swojego najstarszego syna, aby ten studiował tam i uczył się języka walijskiego przed nadaniem mu tytułu księcia Walii. W rosyjskiej wersji językowej tytuł odcinka został oddany za pomocą uznanego ekwiwalentu „Принц Уэльский”, natomiast polscy tłumacze zdecydowali się na transfer. Dodajmy, że językiem walijskim posługuje się około

¹⁸ *cri de coeur* [hasło], Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/cri-de-coeur> [dostęp: 15.06.2022].

¹⁹ A. Krasnowski, *Języki regionalne i mniejszościowe Wielkiej Brytanii. Opracowanie tematyczne, OT-677*, Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji. Kancelaria Senatu, Warszawa 2020, s. 35–41.

30% społeczeństwa brytyjskiego (dane na rok 2019), jednak mimo to nie jest on używany w innych częściach świata. Istnieje zatem duże prawdopodobieństwo, że tytuł pozostawiony w języku walijskim nie zostanie przez polskiego odbiorcę zrozumiany.

W podsumowaniu można stwierdzić, że między polskim a rosyjskim przekładem występują często istotne różnice w tłumaczeniu tytułów omawianego serialu. Wynikają one przede wszystkim z różnic językowych, ale również kulturowych. Polscy tłumacze znacznie częściej decydują się na zachowanie tytułu w jego oryginalnym brzmieniu, np. „Terra Nullius” lub wybierają formę opisową, jak np. „Fanklub Małgorzaty”. Rosyjscy tłumacze wykorzystują często technikę transkrypcji, czego przykładem może być tytuł „Булфертон Сплэш”.

Zwróćmy również uwagę, że tytuły odcinków brytyjsko-amerykańskiego serialu „The Crown” inspirowane są przede wszystkim wydarzeniami, które widzimy na ekranie, nazwami osób lub miejsc, które stanowią główną oś fabularną lub nawiązują do trzeciej kultury, której elementy możemy spotkać w serialu. Zarówno polski, jak i rosyjski przekład nazw epizodów skupia się nie tylko na precyzyjnym oddaniu danego terminu czy zwrotu, ale przede wszystkim na przekazaniu odbiorcom charakteru i klimatu serialu.

Bibliografia

- Belczyk A., *Tłumaczenie filmów*, Wydawnictwo Dla szkoły, Bielsko-Biała 2007.
- Gajda S., *O tytułach tekstów. Wprowadzenie do problematyki*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Polska”, 1990, t. XXIX.
- Hejwowski K., *Iluzja przekładu. Przekładoznawstwo w ujęciu konfrontatywnym*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2015.
- Hejwowski K., *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Jarniewicz J., *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją* [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, red. O. Kubińska, W. Kubiński, M. Kur, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2000.
- Krasnowski A., *Języki regionalne i mniejszościowe Wielkiej Brytanii. Opracowanie tematyczne, OT-677*, Biuro Analiz, Dokumentacji i Korespondencji. Kancelaria Senatu, Warszawa 2020.
- Lacey R., *The Crown. Oficjalny przewodnik po serialu. Elżbieta II, Winston Churchill i pierwsze lata młodej królowej*, t. 1, Londyn 2017.
- Lacey R., *The Crown. Oficjalny przewodnik po serialu. Afery polityczne, królewskie bolączki i rozkwit panowania Elżbiety II*, t. 2, Londyn 2019.
- Lipiński K., *Mity przekładoznawstwa*, Egis, Kraków 2004.
- Lipiński K., *Vademecum tłumacza*, Idea, Kraków 2006.
- Nowak M., *Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali*, „Białostockie Archiwum Językowe” 2017, nr 17, s. 151–161.
- Rutkiewicz-Hankiewicz M., *Genologia onimiczna. Nazwa w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2013.

Źródła internetowe

adiunkt [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/adiunkt.html> [dostęp: 15.06.2022].

cri de coeur [hasło], Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/cri-de-coeur> [dostęp: 15.06.2022].

Heflik W., Natkaniec-Nowak L., Świgoń A., *Kamienna symbolika religijna w kościołach barokowych na przykładzie Kolegiaty p.w. św. Anny w Krakowie*, <https://www.polskijubiler.com/pokaz.php?id=502> [dostęp: 15.06.2022].

ology [hasło], Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/ology> [dostęp: 15.06.2022].

smoke and mirrors [hasło], The Free Dictionary: Dictionary, Encyclopedia and Thesaurus, <https://idioms.thefreedictionary.com/Smoke+and+mirrors> [dostęp: 15.06.2022].

Znaczenie imienia Małgorzata, Wielka Księga Imion, <https://ksiega-imion.pl/imie/Ma%C5%82gorzata> [dostęp: 15.06.2022].

пускать пыль в глаза [hasło], Учебный фразеологический словарь. Академик, <https://phraseologiya.academic.ru/891> [dostęp: 15.06.2022].

A royal-style translation? About Polish and Russian translation of the episode titles of “The Crown” series

Abstract

The article deals with the translation of episode titles of the popular historical costume series „The Crown” into Polish and Russian. The titles of the episodes are subdivided semantically, taking into account their connotations. Five groups have been distinguished, which refer to anthroponyms, toponyms, names of events, objects or substances. Names related to the elements of the third culture form a separate category. This includes names related to languages such as French, German, Welsh and Latin. The author also draws attention to similarities and differences in the translation of episode titles into Polish and Russian.

Key words: costume series, „The Crown”, title, culture, translation

Перевод в королевском стиле? О польском и русском переводах заглавий эпизодов сериала «Корона»

Резюме

Статья посвящена переводу заглавий эпизодов популярного исторического костюмированного сериала «Корона» на польский и русский языки. Названия эпизодов подразделяются с семантической точки зрения, с учетом их коннотаций. Было выделено пять групп, которые относятся к антропонимам, топонимам, названиям событий, предметов или веществ. Отдельную категорию составляют названия, связанные с элементами третьей культуры. В нее включаются имена, относящиеся к таким языкам, как французский, немецкий, валлийский и латинский. Автор обращает также внимание на сходства и различия в переводе заглавий эпизодов на польский и русский языки.

Ключевые слова: костюмированный сериал, «Корона», заглавие, культура, перевод

Aleksandra Gnyp, mgr
ORCID: 0000-0003-0006-6758
Wydział Humanistyczny (Instytut Językoznawstwa)
Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: aleksandra.gnyp@us.edu.pl
+48 695783952

Aleksandra Gnyp, MA
University of Silesia in Katowice
Faculty of Humanities (Institute of Linguistics)

Marcin Dziwisz

Reminiscencje mitologiczne w polskiej i rosyjskiej wersji gry komputerowej *Dota 2* – analiza porównawcza

Gry komputerowe stanowią integralny element współczesnej kultury popularnej oraz są bardzo prężną i przynoszącą znaczne dochody gałęzią gospodarki. O niezwykle silnej pozycji omawianego medium świadczy fakt, że:

raport The Game Industry of Poland 2021 pokazuje, iż 20 mln Polaków gra w gry, z czego ponad 80% z nich jest pełnoletnia. Co więcej, Polacy są jedną z największych grup graczy na całym świecie, a język polski jest tam 9. co do wielkości, jeśli chodzi o lokalizację, ustępując jedynie niemieckiemu, francuskiemu, hiszpańskiemu, włoskiemu, rosyjskiemu, chińskiemu, portugalskiemu i japońskiemu¹.

Uplasowanie polskiego i rosyjskiego w pierwszej dziesiątce języków, na jakie (i z jakich) najczęściej tłumaczone są gry komputerowe otwiera przed badaczami ogromne i niezwykle różnorodne pola badawcze. Większość z tego typu produktów nasycona jest bardzo dużą ilością tekstu, który podlega procesowi tłumaczenia, a więc staje się doskonałym obiektem do prowadzenia różnego rodzaju obserwacji. Mikołaj Bajew określa te elementy gier, które zawierają szczególnie dużo potencjalnego materiału badawczego, a są to:

1. Nagłówki – nadrzędne, najczęściej jednowyrazowe, określenia, informujące o specyfice podległej im, mniejszej partii tekstu. [...]
2. Opisy – podrzędne wobec nagłówków partie tekstu o objętości od 10. do nawet 100. i więcej słów; ich rolą jest wprowadzenie gracza do świata gry i zapoznanie go ze specyfiką konkretnej rozgrywki.
3. Instrukcje/Reprezentacje – krótkie, składające się z pojedynczych słów lub krótkich zdań/równoważników zdań, komunikaty, umieszczone w niedużych oknach programu, niekiedy razem z miniaturowymi grafikami. [...]
4. Komendy – formalnie podobne do nagłówków, krótkie i zwięzłe komunikaty, występujące w formie interaktywnych napisów [...]
5. Dialogi – pisemna reprezentacja tekstów mówionych postaci podczas animacji, będących nieergodycznymi przerywnikami rozgrywki [...]

¹ D. Jemioło, *W Polsce jest nawet 20 mln graczy. Jak wygląda branża gamingowa w Polsce?*, <https://nowymarketing.pl/a/36394,w-polsce-jest-nawet-20-mln-graczy-jak-wyglada-branza-gamingowa-w-polsce> [dostęp: 7.11.2022].

6. Powiadomienia – forma synkretyczna, na którą składają się wszystkie wymienione kategorie poza dialogami; są to komunikaty pojawiające się w porządku charakterystycznym dla danej rozgrywki, bieżące komentarze tego, co dzieje się podczas rozgrywki².

Przedmiotem analizy niniejszego artykułu będą opisy postaci mitologicznych, z jakimi styka się gracz, zapoznając się z fabułą i mechaniką gry. Materiał badawczy stanowi jedna z najpopularniejszych gier komputerowych, zaliczana do nurtu e-sportu – *Dota 2*. Wybór bazy materiałowej został podyktowany stale rosnącą popularnością danego tytułu w Polsce oraz już dobrze ugruntowaną pozycją, jaką omawiany produkt zdobył na rynku rosyjskim. Sama gra polega na rywalizacji dwóch drużyn, które starają się dotrzeć do bazy przeciwnika i ją opanować. W tym celu gracze mają do dyspozycji 107 bohaterów (awatarów), w których mogą się wcielać podczas samej rozgrywki. Każdy z nich został przez twórców dokładnie opisany – wykreowano jego biografię, umiejętności, wygląd zewnętrzny oraz przedmioty, którymi może się posługiwać. Większość z puli dostępnych postaci została stworzona przez twórców gry, jednakże można tu znaleźć także awatary mające swoje korzenie w mitologii i folklorze. To właśnie opisy tych postaci stały się podstawą do powstania niniejszego tekstu.

W kontekście prowadzonych obserwacji warto zwrócić uwagę na samego gracza i jego kompetencje językowe oraz poznawcze. Rafał Kochanowicz zauważa, że

na sposób prowadzenia rozgrywki wpływają kompetencje hermeneutyczne odbiorcy (wiedza, doświadczenie, świadomość norm społecznych, moralnych etc.), a fikcyjny w planie fabularnym charakter ujętej w grze opowieści domaga się interpretacji. I to nierzadko wnioski bądź wrażenia, jakie się z interpretacją wiążą, decydują o kolejnych działaniach gracza/współtwórcy³ – który równocześnie w ten sposób wnosi do gry normy i światopogląd, wycucie estetyczne i na ich podstawie stara się dookreślić także „niezaprojektowane” fragmenty (ma wizję swojego bohatera, w rolę którego się wciela, tak jak i obraz tego, co chce w ukazanym lub współtworzonym świecie zmienić⁴.

Wpłcenie do fabuły gry oraz do samej mechaniki rozgrywki postaci zakonczonych w mitologii i folklorze można zatem odczytywać jako ukłon w stronę gracza, który spotyka się z elementami rzeczywistości poniekąd już mu znanymi, chociażby ze szkoły lub tekstów kultury. Mamy w tym przypadku do czynienia z wykorzystywaniem przez twórców gier wiedzy uprzedniej użytkowników, co niewątpliwie ułatwia graczom zaznajomienie się z nowym tytułem, który ukazał się na rynku.

Przeplatanie się wątków mitologicznych we współczesnych grach jest zjawiskiem dosyć częstym, szczególnie jeśli mamy do czynienia z grami opartymi na

² M. Bajew, *Rola formy i organizacji tekstu pisanego w akcie kreacji świata gry komputerowej na przykładzie Heroes Might and Magic V: Tribes of the East*, „Replay” 2020, Vol. 7, No. 1, s. s. 34–35, <https://doi.org/10.18778/2391-8551.07.02>.

³ Więcej o pojęciu gier zob. R. Kochanowicz, *Fabularyzowane gry komputerowe w przestrzeni humanistycznej. Analizy, interpretacje i wnioski z pogranicza poetyki, aksjologii, dydaktyki literatury*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014.

⁴ R. Kochanowicz, *Cybernetyczne doświadczenia – fabularyzowane gry komputerowe w perspektywie hermeneutyki*, „Homo Ludens” 2013, nr 1, s. 122.

fantastyce, ale nie tylko. Przykładem może tu być cała seria gier, których podstawą fabuły jest budowanie starożytnych miast. Można tu przytoczyć takie tytuły jak *Faraon*, *Zeus Pan Olimpu*, *Cesarz – narodziny Państwa Środka*. We wszystkich wymienionych tytułach gracz spotyka się z całym panteonem bóstw, charakterystycznych dla mitologii każdej z tych starożytnych kultur. Ich twórcy wymagają od graczy pewnego zasobu wiedzy uprzedniej, ale wiedza może być też uzupełniana podczas samej rozgrywki.

Rolę mitologii w grach komputerowych zauważają Jekaterina Galanina i Daniil Baturin, mówiąc, że

вопросы бытия мифа в современной культуре не теряют своей актуальности, более того, с развитием информационно-коммуникационных технологий и дигитализацией культуры они приобретают новое значение.

Co więcej:

в видеоиграх миф представляет собой не просто повествование, он проигрывается и исполняется. [...] Таким образом, можно говорить о том, что в видеоиграх аудитория непосредственно взаимодействует с мифом и, более того, проигрывает его, являясь активным участником мифотворческого процесса⁵.

Michał Szymański pisze w tym kontekście, że:

Pełna, satysfakcjonująca interpretacja fikcyjnego świata danej gry wymaga odpowiednich kompetencji kulturowych. [...] Tym bardziej problematyczne może wydawać się rozpoznanie określonej stylistyki czy aluzji do danego dzieła. Na analogie między elementami świata obecnymi w grach a innymi twórcami kultury wizualnej można jednak spojrzeć z szerszej perspektywy, odnosząc się do problematyki rozpowszechniania i utrwalania „wizualnych stereotypów”⁶.

W kontekście wspomnianych stereotypów można rozpatrywać mitologiczne reminiscencje obecne w fabule gry *Dota 2*, gdyż określony obraz obecnych tu postaci mitologicznych został już w jakiś sposób uformowany w świadomości samych graczy.

Podstawą do kształtowania przez twórców gry językowego obrazu wirtualnych postaci są ich opisy. W niniejszym teście przyjrzymy się wspomnianym opisom oraz temu, czy współgrają one z obrazem danej postaci utrwalonym w kulturze. Punktem wyjścia będą słowa Ronalda W. Langackera, czołowego teoretyka lingwistyki kognitywnej, „znaczenie bazuje na konceptualizacji – doświadczeniu mentalnym obejmującym doświadczenia sensoryczne, procesy tworzenia nowych pojęć i wiedzę

⁵ Е.В. Галанина, Д.А. Батурин, *Мифологические структуры в видеоиграх: архетипы*, «Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение» 2019, № 36, s. 32.

⁶ M. Szymański, *Kultura nordycka i gotyk jako miejsca wspólne w wirtualnej rzeczywistości. Reprezentacja historycznych stylów na wybranych przykładach komputerowych gier fantasy*, „Homo Ludens” 2021, nr 1(14), s. 212–213.

kontekstową [...]”⁷. W tym rozumieniu „język jest obrazem świata, powstającym poprzez proces konceptualizacji, uzależnionej m.in. od uwarunkowań psychologicznych czy kulturowych”⁸.

Wiedza kontekstowa, o której mowa powyżej, jest szczególnie istotna w przypadku omawianego problemu – wykorzystania w grze odniesień do postaci mitologicznych. Analizę zgromadzonego materiału rozpocznę od opisu istoty o imieniu *Abaddon*. Każdy z omawianych przykładów został zaprezentowany z uwzględnieniem swojego mitologicznego pierwowzoru.

Abaddon⁹

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
W Biblii, Apokalipsa 9–11, szatan, anioł przepaści , „ którego imię po hebrajsku Abaddon, po grecku Apollyon? A po łacinie Exterminas (niszczący, rugujący).” [*]	Mówi się, że kiedy jako niemowlę Abaddon został zanurzony w chrzcielnicy , coś poszło nie tak. W oczach dziecka pojawił się błysk zrozumienia, które przestraszyło wszystkich obecnych. [...] Kiedy inni ćwiczili się w walce, on wolał medytować w bliskości mgły . Wdychał głęboko opary, które wydzielaly się z chrzcielnicy, i nauczył się, jak jednoczyć swoją duszę z mocą , której źródło tętniło głęboko pod domem – stał się stworem z czarnej mgły .	Когда новорождённый Abaddon проходил обряд крещения , что-то пошло не так. В глазах малыша сверкнула искра разума, испугавшая всех присутствовавших. [...]. Пока другие тренировались обращении оружием, он медитировал у купели . Он глубоко вдыхал тёмный туман, учась быть единым с той силой , что протекала глубоко под землёй его дома. В конечном счёте он стал порождением чёрного тумана .

^{*} *Słownik mitów i tradycji kultury*, red. W. Kopaliński, Bellona, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2011, s. 11.

Pierwowzór prezentowanej postaci ma korzenie w Biblii, a dokładniej w Objawianiu św. Jana. Ewangelista opisuje ją jako „szatana, anioła przepaści lub czeluści”.

A z dymu wyszła szarańcza na ziemię,
i dano jej moc, jaką mają ziemskie skorpiony [...] i miały włosy jakby włosy kobiet,
a zęby ich były jakby zęby lwów,
i przody tułowi miały jakby pancerze żelazne,
a łoskot ich skrzydeł jak łoskot wielokonnych wozów, pędzących do boju.
I mają ogony podobne do skorpionowych oraz żądła;
a w ich ogonach jest ich moc szkodenia ludziom przez pięć miesięcy.
Mają nad sobą **króla – anioła Czeluści**;
imię jego po hebrajsku: **ABADDON**¹⁰.

⁷ R. Langacker, *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. Kardela, tłum. J. Berej *et al.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995, s. 18.

⁸ S. Pawlas, *Obraz Boga / bogów w wybranych językach ugrofińskich*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2012, s. 17, <http://depotuw.ceon.pl/handle/item/248> [dostęp: 18.12.2022].

⁹ Zapis imion poszczególnych bohaterów został zaczerpnięty z samej gry w postaci niezmienionej.

¹⁰ Apokalipsa św. Jana, wersety 2–11, za Biblią Tysiąclecia, wydanie cyfrowe.

Z fragmentu przytoczonego powyżej uzyskujemy kilka znaczących informacji o *Abaddonie*: jest królem demonicznych istot, jest antagonistą Boga oraz jest aniołem czeluści. W kulturze chrześcijańskiej obraz anioła jest bardzo silnie utrwalony. Istoty te przedstawiane są najczęściej jako postaci ludzkie (mężczyźni) ze skrzydłami, często z mieczem w dłoni lub jako cherubiny – aniołki o twarzach dzieci. Przyjrzyjmy się teraz językowemu obrazowi *Abaddona*, z jakim spotykają się odbiorcy gry. Zarówno w wersji polskiej, jak i rosyjskiej widzimy, że został on poddany obrządkowi chrztu, co rozmija się z przedstawianiem biblijnym. Nie jest on również szatanem, a ludzkim dzieckiem. Cechą, która w pewien sposób łączy go z pierwotnym wzorem, jest to, że lubi przebywać w mroku – staje się stworem z *czarnej mgły*, co widać w obydwu opisach. To właśnie wdychanie jej oparów sprawia, że staje się postacią demoniczną, odczłowieczoną i przerażającą, przy jednoczesnym zachowaniu pierwiastka ludzkiego. To zdecydowanie odróżnia go od postaci, którą opisuje ewangelista.

Centaur

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
W mitologii greckiej plemię dzikich istot , przedstawianych jako konie z torsem mężczyzny w miejscach z szczył, mieszkających w lasach i górach Elidy. Dla Greków byli symbolem dzikiego życia, chuci zwierzęcej i barbarzyństwa .	Mówi się, że droga centaury ustłana jest ciałami poległych . Cudzoziemcy często biorą czworonożne klany Druud za proste, brutalne istoty . Dla centaurów najlepszą formą artykulacji myśli, najlepszym sposobem wyrażania siebie, jest walka . Jeśli zabijanie jest dla centaurów sztuką , to Bradwarden zwany jest ich największym artystą. Zyskał chwałę na piaskach Omexe – starożytnej areny, gdzie klany centaurów zbierały się od tysiącleci, by dopełniać swych gladiatorских obrządków .	Говорят, что жизненный путь кентавра вымощен телами павших . Многие чужестранцы, повстречав четырёхногих воинов из кланов Друуда, зачастую ошибочно принимают их за простоватых громил . У кентавров лучшее проявление своих мыслей и чувств – это битва . И если убийство среди кентавров считается искусством , то самый талантливый из их творцов – Брэдводен. Свою мощь он взрастил на землях Омекса, на древней арене, где тысячелетиями кланы кентавров собирались, чтобы провести гладиаторские церемонии .

Obraz *centaura* w obydwu wersjach gry jest zbliżony do tego, jaki znamy z mitologii greckiej.

Cechują go takie określenia jak: *czworonożny* / *четырёхногий* czy *brutalny* / *простоватый*. Co więcej, w polskim i rosyjskim opisie postaci czytamy, że żywiołem centaurów jest *walka* / *битва*, a zabijanie jest *sztuką* / *искусством*. Taka charakterystyka koresponduje ze starożytnymi wyobrażeniami na temat tych istot, tj. jako przykładu barbarzyństwa i zwierzęcych instynktów. Obraz centaury przedstawiony w obydwu wersjach gry jest bardzo zbliżony do mitologicznego pierwowzoru, co świadczy o jego zakorzenieniu w szeroko rozumianej kulturze popularnej. Z drugiej strony, fakt ten ogranicza możliwości modyfikacji charakterystyki danej postaci.

Zeus

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Zeus – mit. gr. syn Kronosa i Rei, najwyższy bóg Greków , grecka wersja indoeuropejskiego boga nieba i wszelkich zjawisk atmosferycznych, pogody, wiatru, burzy, deszczu i suszy, zwłaszcza zaś błyskawic, grzmotów i piorunów, chmurozbiorca, egidodzierzca (zob. Egida), ojciec i władca bogów i ludzi, odpowiednik rzymskiego Jowisza.*	Pan Niebios, ojciec bogów , Zeus traktuje wszystkich bohaterów tak, jakby byli jego hałaśliwymi, buntowniczymi dziećmi. Po tym, jak niezliczoną liczbę razy dał się złapać na schadzkach ze śmiertelnymi kobietami , jego boska żona postawiła mu w końcu ultimatum: „ Skoro tak bardzo kochasz śmiertelników, sam stań się jednym z nich ”.	Повелитель небес и отец богов видит во всех героях своих буйных, мятежных детей. Неисчислимы свидания со смертными женщинами , где заставляла его супруга. Поставила богиня бессмертного перед выбором: « Если нравятся смертные, иди и сам стань среди них ».

* *Słownik mitów i tradycji kultury*..., s. 1480.

Tak jak w przypadku *Centaury*, obraz *Zeusa* zasadniczo nie odbiega od wyobrażeń mitologicznych. Świadczą tym takie określenia jak: *Pan Niebios, ojciec bogów / Повелитель небес и отец богов*. Na uwagę zasługuje fakt, że twórcy gry sami niejako budują mit: pokazują graczowi, w jaki sposób król bogów został uwikłany w obecne w grze wątki fabularne. Przyczyniła się do tego jego małżonka (imię żony Zeusa nie pojawia się w grze), która dała mu ultimatum: „Albo staniesz się śmiertelnikiem i będziesz walczył wraz ze śmiertelnikami, albo czekają cię nieprzyjemności za twoje liczne zdrady”. Analizowany przykład pokazuje nie tylko silne zakorzenienie postaci *Zeusa* w kulturze, ale także pozwala twórcom gry na budowanie pewnego rodzaju iluzji – historii tego, w jaki sposób omawiana postać trafiła do wirtualnego świata. Kolejną mityczną postacią, którą można spotkać w grze, jest *Mars*.

Mars

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Mars – staroitalski Mars, Mavors, Marmers, etruski Mars, bóstwo roślinności, w mit. rz. bóg wojny , późn. utożsamiony z gr. Aresem, ale znacznie ważniejszy, główne obok Jowisza i Kwiryna narodowe bóstwo rz. Jego imieniem nazwano pierwszy wiosenny miesiąc roku.*	Mars, pierworodny syn niebios , spędzał swój długi żywot na prowadzeniu niekończącej się wojny , a pod sztandarami ozdobionymi jego dawnym imieniem odbyły się niezliczone krucjaty. Wojny powodowane podbojem albo zemstą . Sprawiedliwe i niesprawiedliwe..., ale zawsze okrutne. Zupełnie jak swój ojciec , Mars oddawał się najbardziej pierwotnym popędom – a skłonności miał dużo potworniejsze niż Zeus – i zadawał niewypowiedziane cierpienie. Nadszedł czas, by w końcu upomnieć się o przywódczą pozycję będącą jego prawem pierworództwa.	Марс, первый сын небес , всю свою долгую жизнь провёл в нескончаемой войне и видел, как под стягами его древнего имени ведутся бесчисленные боевые кампании. Войны ради завоеваний и ради мести . Справедливые и беспричинные... Всегда жестокие. Подобно своему отцу , Марс подчинялся низменным инстинктам – с куда более варварскими намерениями, чем у Зевса , – и приносил другим неописуемые страдания. Теперь бог войны стремится к тому, на что имеет право с рождения.

* *Słownik mitów i tradycji kultury*..., s. 734.

W odróżnieniu od dwóch poprzednich przykładów mamy tu nawiązanie do mitologii nie greckiej, a rzymskiej. Twórcy gry określają daną w następujący sposób: *pierworodny syn niebios / первый сын небес*, co plasuje *Marsa* bardzo wysoko w boskim panteonie. Co więcej, w wersji polskiej nie pojawia się określenie *бог войны*, które bezpośrednio łączy tego bohatera z mitologicznym pierwowzorem. Czytając zaproponowany przez twórców gry opis boga wojny, widzimy, że *Mars* został przyrównany do *Zeusa* – a *skłonności miał dużo potworniejsze niż Zeus / с куда более варварскими намерениями, чем у Зевса*. Mamy tu zatem do czynienia nie tylko wykorzystaniem innej postaci mitologicznej dla opisu boga wojny, ale także z mniej lub bardziej zamierzonym synkretyzmem wątków mitologicznych: *Zeus* – mitologia grecka, *Mars* – mitologia rzymska. Pozostając w kręgu kultury antycznej, twórcy gry sięgnęli nieco głębiej, pokazując graczom obraz *Tytana*.

Elder Titan

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Tytani – sześciu synów sześć córek nieba i ziemi . Pod wodzą Kronosa obalili swego ojca Uranosa i uwolnili swych starszych braćmi, cyklopów i hekatonchejrów z Tartaru.*	Ci pierwotni antenaci pojawili się na samym Początku i nawet jeśli nie byli świadkami stworzenia światów, to jego echo rozbrzmiewało w ich uszach w momencie narodzin. Naznaczeni pierwszymi energiami wszechświata , pragnęli jedynie kontynuować dzieło tworzenia. Oddali się zatem zadaniu kształtowania materii podług swej woli : kreślili i kuli, wyginali i wygładzali. A gdy materia przestała stanowić wyzwanie, zwrócili swe narzędzia ku sobie samym, przekształcając umysły i przekuwając dusze, aż przeobrazili się w istoty o niezwyklej wytrzymałości .	Они существовали с начала времён , и если даже не созерцали создание сущего, то с рождения помнят его эхо. Клеймённые самыми ранними силами вселенной , они не желали ничего иного, кроме как продолжать созидание самостоятельно. Они решили изменять материю по своему разумению : ударяя, нагревая, изгибая и разрывая её. И когда материя стала для них слишком простой, они стали изменять сами себя и друг друга. Обостряя ум и перековывая дух, они достигли небывалого могущества . Новой целью стала переделка самой реальности.

* *Słownik mitów i tradycji kultury...*, s. 1356.

Obraz *Tytanów* zupełnie nie przystaje do tego, jaki znamy z mitów. W odróżnieniu od swoich pierwowzorów nie mieli oni przodków – *pierwotni antenaci pojawili się na samym Początku / Они существовали с начала времён*. Dzięki takiemu zabiegowi nabierają oni cech boskich – istnienie od początku czasu. Co więcej, *Tytani* zostali: *Naznaczeni pierwszymi energiami wszechświata / Клеймённые самыми ранними силами вселенной*, a więc mieli w swój udział w jego stworzeniu. Z drugiej strony istoty te mają cechy fizyczne – zajmują się przekształcaniem i obróbką materii, a więc doskonaleniem rzeczywistości oraz kształtowaniem umysłów, czyli doskonaleniem samych siebie. W tym przypadku twórcy gry nieco wyidealizowali obraz *Tytanów*, opisując je jako istoty zbliżone do bogów, doskonalące świat, kształtujące rzeczywistość, co zdecydowanie odbiega od wyobrażeń mitologicznych, w których *Tytani* stoją w wyraźniej opozycji do bogów – są ich przodkami, ale jednocześnie zapamiętałymi wrogami. Całkowitą zmianę obrazu postaci mitologicznej możemy zaobserwować w kolejnym przykładzie.

Io

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Io (wym. i-o) mit. gr. córka Inachosa, króla Argos, kapłanka Hery, ukochana Zeusa. Gdy Hera zaskoczyła kochanków, Zeus zmienił Io w jałowicę, ale zazdrosna małżonka wyprosiła u niego zwierzę w podarunku i kazała je pilnować stuokiemu Argusowi (zob.). Na polecenie Zeusa Hetmes zabił (a. uśpił) Argusa i uwolnił jałowicę.*	Io jest wszędzie, we wszystkich rzeczach . Okrzyknięty przez swych przeciwników wielkim niszczycielem i czczony przez uczonych jako mgnienie boskiego oka , ten dziwny ognik życiodajnej siły zajmuje wszystkie wymiary jednocześnie – najmniejsza cząstka jego istnienia może w każdej chwili zamienić się w ucieleśnioną postać. Tak jak wielcy bliźniacy jeźdźcy – Mrok i Światło – i inny starożytny podróżnik, którego prawdziwa historia przepadła wieki temu, Io zwany Wispem jest jednym z Fundamentalnych tego wszechświata, siłą starszą od czasu, wędrowcem ze światów dalszych, niż śmiertelnicy mogą pojąć . materialny i jest idealnym wyrazem tajemnic tego wszechświata.	Ио – непостижимое проявление жизненной силы , присутствующее везде и во всём, и для врагов оно оказывается великим разрушителем, а для учёных мужей – блеском божественного ока . Сущность эта находится одновременно на всех уровнях бытия, а её малейшие частицы воплощаются в физическом мире в каждое отдельно взятое мгновение. Подобно великим всадникам-близнецам, Тьме и Свету, а также древнему путнику, чьё истинное происхождение затеряно в веках, – это предвечная сущность вселенной, сила старше самого времени, пришелец из миров за гранью понимания смертных .

* *Słownik mitów i tradycji kultury...*, s. 453.

W mitologii greckiej *Io* była istotą ludzką, córką króla Argos, kochanką Zeusa, obiektem nienawiści ze strony Hery. Obraz *Io*, który widzą użytkownicy gry, zupełnie nie przystaje do mitologicznego pierwowzoru. W wirtualnym świecie *Io* to nieokiełznana energia, która *jest wszędzie, we wszystkich rzeczach / непостижимое проявление жизненной силы*. Jest to byt bliżej nieokreślony, przenikający wszystko, jest *siłą starszą od czasu, wędrowcem ze światów dalszych niż śmiertelnicy mogą pojąć / сущность вселенной, сила старше самого времени, пришелец из миров за гранью понимания смертных*. Podobnie jak w przypadku *Tytana*, twórcy gry przydają omawianej postaci cech boskich, wręcz biblijnych: *wielki niszczyciel, czczony przez uczonych jako mgnienie boskiego oka / великий разрушитель, а для учёных мужей – блеск божественного ока*. Tym samym opisywany bohater zostaje zupełnie pozbawiony oryginalnego, ludzkiego wyglądu oraz wszystkich cech znanych z przekazów mitologicznych.

Kolejna omawiana postać przenosi gracza do świata mitologii dalekowschodniej, jest to bowiem znana w kręgu cywilizacji chińskiej sylwetka *Małpiego Króla*.

Monkey King

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Sun Wukong , znany jako Małpi Król – postać z mitologii chińskiej, bohater wielu legend oraz dzieł literackich i malarskich.	Przez 500 lat był uwięziony pod górą. Jedynie jego głowa wolna była od ciężaru kamiennego więzienia, które starsi bogowie przywołali, by zatrzymać jego dziecinny bunt . Jego odkryta twarz obrosła mchem, z jego uszu wyrosły kępki trawy, a jego pole widzenia ograniczały dzikie kwiaty zakorzenione w ziemi wokół jego policzków.	500 лет Сунь Укуна сдавливала гора, и лишь его голова не ощущала сокрушительного веса каменной тюрьмы, в которой древние боги заточили бесшабашного бунтаря . Черты его открытого всем ветрам лица покрыл мох, из ушей проросла трава;

Sun Wukong jest bohaterem wielu sztuk opery pekińskiej. Charakterystyczną cechą roli Małpiego Króla są wymyślne akrobacje.*	Większość uznała, że już dawno zginął, że w ramach kary za toczenie wojny przeciwko niebiosom był męczony przez bogów do momentu, aż nie zostało z niego nic poza legendą. Jednak, jak mówią opowieści, Monkey King nie może umrzeć .	его взор обрамляли полевые цветы, пустившие корешки в почве вокруг его щёк. Многие думали, что он погиб, сгинул в мучениях за войну с небесами , но легенды о нём не забывались. И гласили они: Сунь Укун не способен умереть .
---	---	---

* J. Roberts, *Chinese mythology A to Z*, Facts On File Inc, New York 2004, s. 82–83.

Charakterystyka Małpiego Króla obecna w grze jest bardzo zbliżona do tej, znanej z mitologii. W obydwu wersjach podkreślone zostały cechy takie jak: buntowniczość, sprzeciwianie się losowi czy też toczenie wojny z bogami i niechęć do podporządkowania się boskim wyrokom. Co ciekawe, fabuła gry dostarcza bardzo szczegółowych informacji na temat wyglądu zewnętrznego Małpiego Króla:

Jego odkryta twarz obrosła mchem, z jego uszu **wyrosły kępki trawy**, a jego pole widzenia ograniczały dzikie kwiaty zakorzenione w ziemi wokół jego policzków / Черты его открытого всем ветрам лица покрыл мох, из ушей проросла трава; его взор обрамляли полевые цветы, пустившие корешки в почве вокруг его щёк.

Mamy tu zatem do czynienia z pewną konkretyzacją charakterystyki tej postaci. Graczowi zostaje niejako narzucony obraz *Małpiego Króla*. Taki zabieg pozwala na zbudowanie w świadomości użytkownika gry określonego obrazu konkretnego bohatera, jednakże często dzieje się to kosztem pewnego zafałszowania informacji, jakie są zawarte w źródłach mitologicznych.

Ogre Magi

Mitologia	Polska wersja gry	Rosyjska wersja gry
Stwór o odrażającym wyglądzie występujący w legendach i baśniach ludowych.*	Ogr pospolity to stworzenie, dla którego ukuto powiedzenie „ głupi jak buty ośa ”. W swym naturalnym środowisku ogr jest nadzwyczaj niezdolny do decydowania lub robienia czegokolwiek . Jego ubranie stanowi brud , czasem jednak zdarzy mu się odziać w zwierzęcą skórę . Jest to niezbyt towarzyskie stworzenie , najczęściej widziane podczas czułych rozmów z głazami lub pniami drzew , które pomylił ze swymi rówieśnikami (cecha ta może tłumaczyć niski wskaźnik reprodukcji ogrów). Jednak mniej więcej raz na pokolenie rasa ogrów jest błogosławiona narodzinami dwugłowego Ogra Magi , któremu natychmiast nadaje się tradycyjne imię Aggron Stonebreak – imię pierwszego i prawdopodobnie jedynego mądrego ogra w ich historii.	Огр обыкновенный – создание, для описания мыслительных способностей которого отлично подходит фраза « туп как пень ». В своей повседневной жизни огр решительно неспособен на какой-либо осмысленный поступок или обоснованное действие . Обычно одетый в грязь , он может вдруг обнаружить, что завернулся в звериные шкуры , только что этими самими зверями пообедав. Немногого лучше и их социальные способности – огр частенько может нежно флиртовать с камнем или пнём , которых он случайно принял за кого-то из своих (этим можно объяснить очень маленький уровень рождаемости у огов). Однако примерно раз в поколение на расу огов снисходит благословение – рождение двухголового Ogra Magi , которому сразу же даётся традиционное имя Аггрон

* *oger* [hasło], <https://sjp.pl/OGREM>, Słownik języka polskiego [dostęp: 8.11.2022].

Ogry stanowią integralny element mitologii skandynawskiej. Często przedstawiane jako okrutne człekokształtne stworzenia, na stałe zagościły w kulturze popularnej¹¹, w tym także w grach komputerowych. Twórcy gry pokusili się w tym przypadku o bardzo precyzyjny opis danej postaci, podając graczowi następujące informacje:

Ogr pospolity to stworzenie, dla którego ukuto powiedzenie „**głupi jak buty osła**” / **Огр обыкновенный** – создание, для описания мыслительных способностей которого отлично подходит фраза «**туп как пень**».

Przytoczony fragment informuje gracza o tym, że *ogry* nie należą do stworzeń inteligentnych, są uznawane za prostackie i nierozgarnięte. Co ciekawe, autorzy opisu dodali do nazwy oryginalnej przymiotniki *pospolity* / *обыкновенный*, co jeszcze potęguje negatywne emocje związane z opisywanymi stworzeniami. Co więcej, *ogry* nie są zdolne do prowadzenia rozmowy, a jednym z ich ulubionych zajęć jest prowadzenie *czułych rozmów z gałkami lub pniami drzew* / *флиртовать с камнем или пнём*. Widać wyraźnie, że obraz jaki widzi gracz, jest zdecydowanie negatywny. Współczesne wyobrażenie *ogrów* zostało ukształtowane w dużej mierze przez literaturę fantasy – przede wszystkim przez dzieła Tolkiena. Podobny obraz (istot prostych, nieinteligentnych) powielany także w omawianej grze i ma swoje odbicie zarówno w jej wersji polskiej, jak i rosyjskiej.

Podsumowanie. Tradycyjne motywy obecne w mitologii i folklorze zyskały w ostatnim czasie nową platformę, dzięki której mogą docierać do szerokiego grona odbiorców. O ile jeszcze kilka lat temu była to przede wszystkim literatura fantasy, o tyle obecnie są to gry komputerowe oraz kreowane przez ich twórców

¹¹ Jednym z najsłynniejszych ogrów we współczesnej kulturze jest Shrek, bohater filmów o tym samym tytule. Shrek wymienia wiele stereotypów na temat ogrów, często je wyśmiewając.

W świecie Gumisiów ogry służą księciu Igthornowi. Są wielkie i mało inteligentne, z wyjątkiem Toadiego, który jest nieco bardziej bystry niż pozostałe ogry, lecz przy tym jest od nich kilkakrotnie mniejszy.

W powieści Ścieżka bohatera ogrami są nazywani bezmyślni olbrzymi, pomniki potęgi jednego z kreatorów.

W świecie Dragon Age ogry są największym i najsilniejszym gatunkiem Mrocznych Potmiotów mają niebieską skórę i ogromne rogi na głowie, dzielą się na kilka podgatunków.

W świecie Zapomnianych Krain ogry są wielkimi głupimi humanoidami. Walczą zazwyczaj pałkami i maczugami. Aczkolwiek zdarzają się także ogry magowie.

W świecie Gothica 3 ogry to wielkie, agresywne i mało inteligentne potwory, podobne do orków, uzbrojone w ogrowy morgenstern.

W świecie Evil Islands ogry to wielkie, grube stwory o szarej skórze, uzbrojone w maczugi. Dzielą się na ogry zwykłe i pustynne.

W świecie Warcraft ogry to tępe stwory dysponujące ogromną siłą fizyczną.

W świecie The Elder Scrolls są potężnie zbudowaną, nieinteligentną rasą o szarym ubarwieniu skóry, walczącą za pomocą pięści.

W grach z serii Final Fantasy występują w różnych kolorach i odmianach często pojawiają się też ogry magowie.

W świecie Disciples ogry są otyłymi olbrzymami i wchodzi w skład armii zielonoskórych wraz z orkami, goblinami, trollami i cyklopami (informacja za: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ogr> [dostęp: 10.12.2022]).

światy wirtualne. Analiza wykorzystania na tym polu motywów mitologicznych (ze szczególnym uwzględnieniem gier ze sfery e-sportu) pozwoliła na wyprowadzenie następujących wniosków:

- wizerunki oraz opisy postaci, których obrazy są dobrze ugruntowane w kulturze popularnej, nie są w sposób istotny zmieniane przez twórców gry, np. *Zeus*, *Mars*;
- zmianie i transformacjom najczęściej ulega charakterystyka postaci w mniejszym stopniu obecnych w kulturze popularnej, co daje twórcom możliwość tworzenia dla nich alternatywnych opisów np. *Io*, *Abaddon*;
- gry komputerowe stały się doskonałą platformą do łączenia w jednym uniwersum różnych postaci z różnych kręgów kulturowych. W danym przypadku mamy do czynienia z mitologiami: grecką, rzymską, chińską oraz nordycką.
- obrazy postaci mitologicznych w rosyjskiej i polskiej wersji gry *Dota 2* są do siebie zbliżone, jednakże te w wersji rosyjskiej w mniejszym stopniu odbiegają od mitologicznych pierwowzorów;
- dzięki grom komputerowym mitologia stała się integralnym elementem kultury popularnej, a co za tym idzie, jej elementy docierają do bardzo szerokiego grona odbiorców;
- kreowanie wizerunków i dosyć swobodne traktowanie wiedzy o postaciach mitologicznych przez twórców gier może prowadzić do zafałszowania ich prawdziwego obrazu w świadomości graczy komputerowych.

Bibliografia

- Bajew W., *Rola formy i organizacji tekstu pisanego w akcie kreacji świata gry komputerowej na przykładzie Heroes Might and Magic V: Tribes of the East*, „Replay” 2020, Vol. 7, No. 1, s. 27–45, <https://doi.org/10.18778/2391-8551.07.02>.
- Jemiolo D., *W Polsce jest nawet 20 mln graczy. Jak wygląda branża gamingowa w Polsce?*, <https://nowymarketing.pl/a/36394,w-polsce-jest-nawet-20-mln-graczy-jak-wyglada-branza-gamingowa-w-polsce> [dostęp: 7.11.2022].
- Kochanowicz R., „Cybernetyczne doświadczenia” – fabularyzowane gry komputerowe w perspektywie hermeneutyki, „Homo Ludens” 2013, nr 1, s. 119–128.
- Kochanowicz R., *Fabularyzowane gry komputerowe w przestrzeni humanistycznej. Analizy, interpretacje i wnioski z pogranicza poetyki, aksjologii, dydaktyki literatury*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2014.
- Langacker R.W., *Wykłady z gramatyki kognitywnej*, red. Kardela, tłum. J. Berej et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1995.
- Pawlas S., *Obraz Boga / bogów w wybranych językach ugrofińskich*, rozprawa doktorska, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2012, s. 17, <http://depotuw.ceon.pl/handle/item/248> [dostęp: 18.12.2022].
- Roberts J., *Chinese mythology A to Z*, Facts On File Inc, New York 2004.
- Słownik mitów i tradycji kultury*, red. W. Kopaliński, Bellona, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2011.
- Szymański M., *Kultura nordycka i gotyk jako miejsca wspólne w wirtualnej rzeczywistości. Reprezentacja historycznych stylów na wybranych przykładach komputerowych gier fantasy*, „Homo Ludens” 2021, nr 1(14), s. 207–234.

Галанина Е.В., Батурин Д.А., *Мифологические структуры в видеоиграх: архетипы*, «Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение» 2019, № 36, s. 31–48.

Mythological reminiscences in Polish and Russian versions of the *Dota 2* computer game

Abstract

This article is devoted to a problem of using references to mythological characters in e-sport games. Creators of the game refer to motifs from Greek, Anglo-Saxon, Roman and Chinese mythology. Conducted research has shown that the image of the threads and mythological characters used in the game is somewhat distorted compared to the original.

Key words: mythology, context, e-sport, virtual space

Мифологические реминисценции в польской и русской версиях игры *Dota 2*

Резюме

Статья посвящена проблеме использования отсылок к мифологическим персонажам в киберспортивных играх. Создатели игры обращаются к мотивам из греческой, англосаксонской, римской и китайской мифологии. Проведенное исследование показало, что изображение мифологических персонажей, используемых в игре, отличается по сравнению с образом, который функционирует в сфере мифологии и фольклора.

Ключевые слова: мифология, контекст, киберспорт, виртуальное пространство

Marcin Dziwisz, dr
ORCID: 0000-0002-8604-2353
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: dziwiszmarcin1985@gmail.com

Marcin Dziwisz, PhD
Institute of Modern Languages
Pedagogical University of Cracow

Iwona Mytyk

O przekładzie elementów kategorii potoczności (na podstawie rosyjskiego przekładu polskiej komedii *Chłopaki nie płaczą* w reżyserii Olafa Lubaszenki)

Ze względu na polisemiotyczny charakter tekstów audiowizualnych tłumaczenie filmowe z natury podlega ograniczeniom¹. Występujących ograniczeń nie należy sprowadzać wyłącznie do barier natury technicznej. Trzeba mieć jednak na uwadze, że mają one ogromny wpływ na ostateczny wygląd tłumaczenia. Język to kolejny, a zarazem istotny aspekt, nad którym można się pochylić podczas analizy przekładu filmowego. Często dochodzi do neutralizacji języka, również do zmian o charakterze pragmatycznym, które modyfikują obraz interakcji między postaciami. Również potoczność języka jest poddana pewnym, mniej lub bardziej uzasadnionym, zmianom. Ta kwestia zostanie poruszona podczas analizy materiału egzemplifikacyjnego, którym będzie komedia w reżyserii Olafa Lubaszenki *Chłopaki nie płaczą*² i jej przekład na język rosyjski metodą voice-over.

Głównym celem niniejszego artykułu jest analiza poszczególnych wypowiedzi aktorów pod względem charakterystyki języka potocznego, cechującego gatunek komedii filmowej.

Jacek Warchał w swojej książce *Kategoria potoczności w języku* pisze, że język potoczny jest uważany tradycyjnie za odmianę języka etnicznego, która jest używana w sferze codziennej komunikacji. Język ten bywa określany jako kolokwialny, ustny, codzienny³. Zatem jest to ta odmiana języka, z którą mamy do czynienia najwcześniej⁴, jest ona najbardziej swobodna i używana w sytuacjach nieoficjalnych, codziennych.

Kompleksowo zjawiskiem potoczności w języku zajął się Aleksander Wilkoń, który w swojej pracy starał się określić znaczenie pojęcia „język potoczny”. Posłużył się on wynikami badań polskich językoznawców, z których wynika, że pojęcie to jest wieloznaczne. Język potoczny definiowany jest jako:

¹ A. Szarkowska, *Przekład audiowizualny w Polsce – perspektywy i wyzwania*, „Przekładaniec” 2009, nr 20, s. 10.

² *Chłopaki nie płaczą*, Filmweb, <https://www.filmweb.pl/film/Ch%C5%82opaki+nie+p%C5%82acz%C4%85-2000-843> [dostęp: 20.07.2022].

³ J. Warchał, *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 11.

⁴ M. Garcarz, *Przekład slangu w filmie*, Tertium, Kraków 2007, s. 60.

- język mówiony;
- dialogowa postać języka mówionego;
- język, jakim posługujemy się na co dzień, także w wersji pisanej;
- język używany w kontaktach indywidualnych, także lokalnych;
- odmiana języka obiegowego, nacechowaną ekspresywnie, wykorzystywaną do kontaktów nieoficjalnych;
- przeciwieństwo języka literackiego⁵.

Warto również podkreślić za Wilkoniem, że język potoczny zazwyczaj występuje w dwóch wariantach; jako wariant neutralny albo wariant nacechowany. Pierwszy wariant to odmiana obiegowa, standardowa, którą posługuje się większość ludzi – są to na przykład rozmowy w pociągu, windzie czy sklepie. Natomiast druga odmiana jest używana zazwyczaj w kontaktach koleżeńskich i rodzinnych. Spotykamy się w niej z różnymi formami ekspresji, czasem agresywnej, która z kolei prowadzi do zjawiska prymitywności i chamstwa językowego⁶.

Jak pisze Michał Garcarz, za cechy charakterystyczne odmiany potocznej języka przyjmuje się jego oralność, spontaniczność oraz ekspresywność wypowiedzi⁷. Do wyżej wymienionych cech należy dodać między innymi niedbałość użycia, na przykład błędną gramatykę czy składnię. Warto również podkreślić, że potoczność charakteryzuje także mówiącego i powinna być w tym wypadku badana ze względu na pewne kategorie, na przykład wiek, pochodzenie oraz wykształcenie mówiącego⁸. Podsumowując, należy stwierdzić, że szczegółowe wymienienie cech języka potocznego nie jest możliwe ze względu na fakt, że są one różne w zależności od języka. Dlatego też można zgodzić się z poglądem doktora Macieja Małka, że przekład potoczności „często balansuje na granicy nieprzekładalności i sztuczności”⁹.

Istotne, przed przystąpieniem do procesu przekładu, jest – zdaniem tłumaczy – poprawne zlokalizowanie i wyodrębnienie cech potoczności w języku oryginału, ponieważ jest to pomocne podczas samej pracy z tekstem oryginału, a następnie w prawidłowej recepcji filmu przez odbiorców przekładu.

Jako punkt wyjścia do analizy warto przytoczyć zaproponowane przez Eugene’a Nidę podstawowe wymogi dotyczące przekładu. Są to: oddanie klimatu oryginału, sensowność, naturalne brzmienie dialogów, a także zbliżony efekt¹⁰. Wszystkie cztery zasady możemy również odnieść do przekładu filmowego, dlatego też posłużą nam one jako klucz do analizy.

Za materiał badawczy posłużyła autorce artykułu komedia *Chłopaki nie płaczą*. To satyryczne spojrzenie na polskich gangsterów i nastolatków, którzy przypadkowo weszli ze sobą w interakcję. Fabuła rozpoczyna się od sceny, w której dwóch gangsterów musi dostarczyć walizkę z pieniędzmi, by zapłacić za dostawę

⁵ A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 50.

⁶ Tamże, s. 53.

⁷ M. Garcarz, dz. cyt., s. 61.

⁸ M. Małek, *Zjawiska podstandardowe w przekładzie scenicznym*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2020, nr 13, s. 196.

⁹ Tamże.

¹⁰ E. Nida, *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Brill, Leiden 1964, s. 165.

narkotyków, a w tym samym czasie dwoje nastolatków, żeby pozbyć się seksualnych kompleksów, postanawia wynająć kobiety do towarzystwa. Jednak, jak to w życiu bywa, proste rzeczy zaczynają się komplikować i bohaterowie muszą zmierzyć się z niespodziewanymi sytuacjami.

Komedia powstała w 1999 roku i od razu odniosła komercyjny sukces. Film zgromadził aż 548 tysięcy widzów, był wielokrotnie recenzowany i zebrał bardzo pozytywne opinie, dlatego też szybko zdobył miano kultowego polskiego filmu¹¹. Jednym z recenzentów omawianego obrazu była Bożena Janicka, która w recenzji dla „Kina” wyraziła opinię, że

film ma dobrze napisane dialogi, dobrze zagrane postacie, obserwacje obyczajowe dzisiejszo-tutejsze. A całość, mimo że do pewnego momentu robi wrażenie zbioru skeczów, na końcu składa się w spójną historię¹².

Kolejna recenzentka, Beata Kęczkowska, pisząc dla „Gazety Wyborczej”, wspominała o wyjątkowych zdjęciach wykonanych przez Słowaka Martina Štrbę, który pokazał Warszawę w niebanalny sposób. Recenzenci niejednokrotnie wspominali również o świetnej grze aktorskiej i podkreślali, że strzałem w dziesiątkę był wybór Cezarego Pazury do roli gangstera o imieniu Fred. Sceny z tym aktorem są uznane za jedno z najlepszych w tej produkcji¹³. Bezapelacyjnie Pazura przyczynił się do ogromnego sukcesu komedii, a repliki, które padały z jego ust, weszły do powszechnego użytku w polskiej mowie potocznej.

Przejdźmy do analizy wybranych fragmentów:

Kod czasowy: 13:12 – 13:55

Oskar: Halo. Agencja „Czarny Lotos”? Ja i kolega chcieliśmy zamówić dwie dziewczyny. Kolega: Jak to dwie? Oskar: Chyba mnie nie zostawisz? Masz doświadczenie w tych sprawach. Najpierw mi opowiadasz, jaka to rewelacja, zachęcasz, a teraz wykręcasz kota ogonem. Kolega: Stary, ja... po prostu nie mam kasy. Oskar: Ale ja mam. Czuj się zaproszony. Chciałem zamówić dziewczynę o urodzie klasycznej, nietuzinkowej. Powinna mieć szafirowe oczy, zmysłowe usta, wdzięczny sposób poruszania się, nienachalny uśmiech, piersi foremne. Jednym słowem, powinna być kwintesencją kobiecości. A dla kolegi? To wszystko jedno. Kolega: Jak to wszystko jedno?	Оскар: Алло? Агентство „Черный лотос”? Мы с другом хотим заказать двух девушек. Друг Оскара: Как это двух? Оскар: Ты же мне не оставишь, у тебя жопа в таких делах. Сперва говоришь мне, что это как откровение, уговариваешь, а теперь что, в кусты? Друг Оскара: Старик, я просто... нет денег. Оскар: У меня есть, я тебя приглашаю. Хочу девушку классической европейской внешности, синие глаза, чувственный рот, скромная улыбка, грудь правильной формы. Ну, короче, квинтесценция женственности. Да! Ну а другу... А другу – все равно. Друг Оскара: Как это все равно?
---	--

¹¹ M. Piepiórka, *Box office, kinocentryzm i polskie kino lat dziewięćdziesiątych*, „Panoptikum” 2016, nr 16, s. 105–120.

¹² *Chłopaki nie płaczą*, Culture.pl, <https://culture.pl/pl/dzielo/chlopaki-nie-placza> [dostęp: 21.02.2022].

¹³ jab, „*Mieszka tu jakiś cwaniak?*”. *Mija 20 lat od premiery kultowej komedii „Chłopaki nie płaczą”*, Gazeta.pl, 25.02.2020, <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114438,25726527,mieszka-tu-jakis-cwaniak-mija-20-lat-od-premiery-kultowej.html> [dostęp: 22.02.2022].

Powyżej przytoczono fragment rozmowy Oskara z kolegą. Oskar, za namową dermatologa, umawia się z prostytutką, gdyż według zaleceń doktora ma to być skuteczny sposób walki z trądzikiem. Domyślamy się, że w głębszym sensie chodzi o wyłączenie pacjenta z nieśmiałości i pozbycia się przez niego kompleksów. Oskar ma zupełnie inne wyobrażenie o kobietach niż jego kolega. Przede wszystkim wyraża się to w jego wypowiedziach charakteryzujących płęć piękną. Używa on rozbudowanych opisów, wyszukanych określeń, również intonacja ma w tym wypadku duże znaczenie. W oryginalnych dialogach słyszymy rozmarzony, subtelny głos Oskara, który opowiada, jak powinna wyglądać zamawiana kobieta do towarzystwa. Opis kobiety nie powinien stanowić żadnych problemów translatorskich, jednak wydaje się, że wersja rosyjskojęzyczna jest w pewnym stopniu zubożona. W przetłumaczonej wypowiedzi widz nie odczuwa marzycielskiego tonu Oskara. Użyto prostych przymiotników, które nie wskazują na idealizowanie obrazu kobiety. Innymi słowy, jest to opis neutralny.

Język potoczny charakteryzuje się między innymi występowaniem stałych związków frazeologicznych. W przytoczonym przykładzie obserwujemy frazeologizm *wykręcać kota ogonem*, który oznacza *przedstawienie czegoś w odwrotny sposób, fałszywie*¹⁴. Tłumacz zastosował wyrażenie potoczne, o brzmieniu ironicznym – *в кусты*, którego używa się w celu określenia chęci ucieczki od odpowiedzialności¹⁵. Zwrot zastosowany w oryginale i wyrażenie zastosowane w przekładzie poniekąd się rozmiągają, jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa można sądzić, że w wersji oryginalnej Oskar miał na myśli uchylanie się kolegi od danego słowa. Tłumacz prawidłowo odczytał sens repliki i zastosował wyrażenie potoczne, wskazujące na chęć ucieczki, zachowując przy tym styl potoczny wypowiedzi. We fragmencie rozmowy między kolegami zastosowano również wyrażenie, które w języku polskim funkcjonowało pierwotnie jako slogan reklamowy, tj. *czuj się zaproszony*. Było to hasło reklamowe promujące atrakcje turystyczne w Polsce, użyte w roku 2011¹⁶. Ten slogan reklamowy na trwałe wszedł do języka potocznego i jest w nim na tyle osadzony, że niektórzy zapominają, iż jest to hasło reklamowe. W ustach Oskara brzmi to tak jak w reklamie – jako zachęta. W przekładzie tłumacz decyduje się na użycie neutralnego zdania: *я тебя приглашаю* (tłum. *zapraszam Cię*), które nie posiada znamion potoczności. W oryginalnym dialogu obserwujemy również wplątane w zdania wyrazy potoczne, na przykład wyraz *kasa*, oznaczający *pieniądze*¹⁷. Tłumacz po raz kolejny zdecydował się na przesunięcie stylów i użycie neutralnego wyrazu *деньги* (tłum. *pieniądze*). Wykładnikiem potoczności w przedstawionej rozmowie jest również sięgnięcie po wyraz *Stary* – zwrot adresatywny, rzeczownik męskoosobowy, stosowany w języku potocznym w formie wołacza, jako element poufalego zwrotu do

¹⁴ *ktos odwraca kota ogonem* [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/29497/ktos-odwraca-kota-ogonem> [dostęp: 17.08.2022].

¹⁵ В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина, *Большой словарь русских поговорок*, Олма Медиа Групп, Москва 2007, s. 346.

¹⁶ B. Jędrzejczak, *Słownik sloganów reklamujących polskie marki terytorialne*, t. 1: *Polska i województwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018, s. 54.

¹⁷ *kasa* [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slovníki/Kasa.html> [dostęp: 18.08.2022].

znajomego¹⁸. Tłumacz decyduje się na poszukiwanie odpowiedników dla elementów potocznych w oryginale i stosuje wyraz *Старук*, który w języku rosyjskim funkcjonuje również jako zwrot do dawnego przyjaciela, kolegi¹⁹. Ciekawym zjawiskiem jest także zastosowanie przez tłumacza dodatkowych zabiegów, dzięki którym frazy nabierają zabarwienia potocznego. Mowa o wypowiedzi Oskara, brzmiącej w oryginale: *Chyba mnie nie zostawisz? Masz doświadczenie w tych sprawach*. W przekładzie fraza brzmi: *Ты же мне не оставишь, у тебя жона в таких делах*. Tłumacz zdecydował się na dodanie do wypowiedzi wulgarnego wyrazu *жона*, gdyż – jak wiemy – takie słownictwo jest charakterystyczne dla języka potocznego. Ingerencja w oryginał poniekąd sprawia, że do odbiorcy przekładu trafia błędny obraz Oskara, ponieważ w filmie przedstawiony on jest jako osoba inteligentna, elokwentna, która stroni od leksyki nienormatywnej, a wręcz przeciwnie – jego wypowiedzi są w przeważnie poprawne. Obraz Oskara i jego kolegi zbudowany jest na zasadzie kontrastu, który przejawia się w warstwie językowej. Tłumacz, poprzez dodanie swojej interpretacji, w pewnym stopniu uniemożliwia prawidłowy odbiór bohatera filmu.

Kod czasowy: 5:10 – 5:22

Gangster: Pożegnałaś się z tą nędzą artystyczną? Weronika: Nie rozumiem, dlaczego nie mogłam zadzwonić z twojego telefonu. Gangster: Nie będziesz dzwoniła do byłych fagasów z mojej komórki, babe. Pakuj się!	Гангстер: Попрощались с этим неудачником? Вероника: Не понимаю, почему я не могла позвонить от тебя? Гангстер: Ты не будешь звонить больше бывшим хахалям из моей хаты, babe. Двигай!
---	--

To fragment rozmowy między Weroniką a jej nowym partnerem (gangsterem) zaraz po rozstaniu przez telefon z poprzednim, który był początkującym muzykiem. Oryginalny dialog obfituje w wyrazy z języka potocznego, na przykład *fagas* (pogardliwie o kochanku), neologizm *komóra* (*telefon komórkowy*), jak również *pakować się* (potocznie *zbierać się gdzieś, wychodzić/wchodzić gdzieś szybko*)²⁰. Dodatkowo zauważamy wtrącony wyraz z języka angielskiego – *babe* (w języku potocznym to *ślicznotka, kochanie, skarbie*)²¹. W przekładzie dostrzegamy, że tłumacz również chciał oddać potoczność wypowiedzi i lakoniczny styl mowy postaci. Adekwatnie do wersji polskiej użył on pogardliwego określenia na byłego partnera – *хахаль* (w tym kontekście *kochanek*), jak również zachował zapożyczony wyraz. Wątpliwość wzbudza użycie słowa *xama*. W oryginale słowo *komóra* jest użyte jako rzecz, którą nie wszyscy posiadają. To przedmiot tylko dla bogatych. Warto dodać, że kilka ujęć wcześniej pokazana jest scena, w której Weronika rozmawia w budce telefonicznej, przez co domyślamy się, że nie ma telefonu komórkowego. Pozostawienie w tłumaczeniu wyrazu *komóra* byłoby w tym wypadku lepszym rozwiązaniem. Ponadto wyraz *xama* ma bardziej negatywne zabarwienie (*chata – coś starego*). Jak pokazuje

¹⁸ *stary* [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/stary.html> [dostęp: 18.08.2022].

¹⁹ *старук* [hasło], Hero Dictionary, Викисловарь, <https://www.herodictionary.com/ru/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA> [dostęp: 18.08.2022].

²⁰ *pakować się* [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/pakowac-sie;2497491.html> [dostęp: 17.08.2022].

²¹ *babe* [hasło], Wikisłownik, <https://pl.wiktionary.org/wiki/babe> [dostęp: 17.08.2022].

wersja oryginalna, gangsterowi zależy na zaprezentowaniu się jako osoba bogata, co w przekładzie nie znajduje odzwierciedlenia.

Kod czasowy: 2:51 – 3:28

Fred: Panowie, chwileczkę. Chyba nie obetniecie mi ręki z powodu jakiegś pierdolonej walizki. Jak ja bym wtedy wyglądał? Co najmniej niesymetrycznie. Nie chcę być kaleką do końca życia. Przecież ja mam rodzinę, plany na wakacje. Jestem biznesmenem. Potrzebuję tej ręki do pracy na laptopie, do drapania się w tyłek. Na pewno mam gdzieś ten kluczyk, o który się tutaj rozchodzi. Bandyta: To go poszukaj, lamus, ale już! Fred: Dobra. Przepraszam. (<i>upuszcza kluczyk</i>) Bandyta: Ożeż ty, w mordę kopany! (<i>strzelanina</i>) Coś ty mi, kurwa, zrobił, bandyto? Fred: Przestań się mazać. Chłopaki nie płaczą.	Фред: Господа, минутку, вы же не собираетесь ломать мне руку из-за какого-то паршивого чемодана? Как я буду выглядеть? По меньшей мере не симметрично, не хочу быть калекой до конца жизни. У меня семья, планы, я – бизнесмен, мне рука нужна, чтобы работать, затылки чесать. Где-то, наверное, есть ключик. Бандит: Вот и поищи. Фред: Ладно. Извини. Бандит: О, черт! Дерьмо! Ах ты, сволочь! Бандит! Фред: Не раскисай, пацаны не плачут.
---	---

Porównując oryginał z przekładem, dostrzegamy chęć zachowania w wersji rosyjskojęzycznej potoczności wypowiedzi. Tłumacz wykorzystał ekwiwalencję dynamiczną, przez co tekst przekładu brzmi naturalnie. To ważny aspekt w przypadku tłumaczenia list dialogowych składających się w większej części z kolokwializmów i leksyki nienormatywnej. Na samym początku dialogu tłumacz złagodził polski wulgaryzm, jednak dobrał taki odpowiednik, aby oddać niezadowolenie postaci. W miejsce polskiego wulgaryzmu wybrał przymiotnik *паршивый*, który w mowie potocznej oznacza *zły, beznadziejny, niedobry* itd.²² Ponadto styl wypowiedzi Freda został zachowany, co jest istotne dla samej postaci gangstera. Fred chce, aby go odbierano jako gangstera z klasą. Podkreśla to swoim stylem wypowiadania, używając rozbudowanych, kwiecistych zdań, jednak w najmniej spodziewanym momencie zdarzają mu się przekleństwa. Natężenie leksyki nienormatywnej w wypowiedziach Freda rodzi często efekt komiczny. Tłumacz odczytał zamiar reżysera zgodnie z oryginałem.

Wersja oryginalna obfituje w elementy potoczne, na przykład występują w niej zwrot *rozchodzić się* (*komuś o coś*), jak również wyrażenia potoczne: na przykład *w mordę kopany*. Niestety w wersji rosyjskojęzycznej liczba elementów potocznych jest znacznie mniejsza, co analogicznie wpływa na zubożenie listy dialogowej. Jedną z cech języka potocznego są wykrzyknienia, które także spotykamy w przedstawionym materiale, na przykład wykrzyknienia o charakterze ekspresywnym: *Ożeż ty!, ale już!*. Jak zauważamy dalej, znowu pojawia się wulgaryzm: *kurwa*, który w przekładzie zostaje pominięty. Tłumacz rekompensuje swój wybór użyciem wyrazu *сволочь*, który również jest obraźliwy i w języku potocznym jest określeniem podłego, niegodziwego człowieka. W dalszej części wypowiedzi użyto potocznego czasownika *mazać się* (*Przestań się mazać*), oznaczającego *płakać z błahego powodu*²³.

²² *паршивый* [hasło], Академик, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/921554> [dostęp: 19.08.2022].

²³ *mazać się* [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/mazac-sie;2481933.html> [dostęp: 19.08.2022].

Odpowiednikiem wybranym przez tłumacza było również wyrażenie potoczne: *не раскусай*, które można przetłumaczyć jako *nie przeżywaj!*²⁴

Na tym etapie można wyciągnąć wniosek, że tłumacz starał się zachować potoczność i ekspresyjność wypowiedzi bohaterów filmu, dzięki czemu ich dialogi brzmią wiarygodnie.

Kod czasowy: 11:50 – 12:30

Szef: Przyjechali. Szkoda, że ja na to nie wpadłem. Kolesie nieźle główkują. Muszą mieć dobry kanał przerzutowy, no i zaklepanego odbiorcę. Ale trzymają gębę na kłódkę. Wiele bym dał, aby przejąć ten biznes. Silnoręki: Mógłbym z nimi pogadać po swojemu, a potem ich zakopać w lesie. Szef: Nie lekceważ ich, Silnoręki. Wyrolujemy ich po mojemu.	Шеф: Приехали. А жал, что не я на это напал. Ребята не плохо соображают. Должны иметь хороший канал переброски и надёжного потребителя. Я бы с ними поговорил, по-моему, а потом в лесу закопал. Сильноруки: Не трогай мускул. Шеф: Сделаем по-моему.
--	---

Dialog odbywa się między szefem mafii a jednym z jego ludzi – Silnorękiem. Już samo przezwisko wskazuje na funkcję, jaką pełni ta postać w filmie. Można powiedzieć, że jest to osoba do ochrony i rozwiązywania przemocą trudnych spraw. Wypowiedzi szefa mafii obfitują w wyrażenia potoczne, na przykład już na wstępie wypowiada on zdanie w całości o charakterze potocznym: *Kolesie nieźle główkują*. Rozbijając na składniki pierwsze przytoczone zdanie, otrzymujemy: rzeczownik *kolesie* (wyraz użyty na określenie mężczyzn, których mówiący bliżej nie zna)²⁵, *nieźle* (przysłówek, pot. *dość dobrze*)²⁶ oraz czasownik *główkować* (z wysiłkiem starać się coś wymyślić)²⁷. Wersja rosyjskojęzyczna brzmi: *Ребята не плохо соображают*. Tłumacz starał się zachować potoczność, jednak jej wymiar jest znacznie mniejszy od oryginału, chociażby poprzez użycie czasownika z języka oficjalnego: *соображать*. W dalszej części wypowiedzi tłumacz również zdecydował się na odpowiedniki neutralne, na przykład *надёжный* (*niezawodny*) zamiast potocznego *zaklepany* (w znaczeniu: *pewny*)²⁸. Niezwykle istotne jest usunięcie z wypowiedzi szefa frazeologizmu *trzymać gębę na kłódkę*, oznaczającego *nic nie mówić o czymś, co powinno zostać tajemnicą*²⁹. Frazeologia jest jednym z wykładników potoczności, dlatego taka decyzja sprawia, że tekst traci swój koloryt. Również ostatnie zdanie szefa w przekładzie traci swoją wyrazistość poprzez użycie w miejsce potocznego czasownika *wyrolować* (*po mojemu*) neutralnego odpowiednika *сделать* (*по-моему*).

²⁴ *раскусать* [hasło], Академик, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/Раскусать> [dostęp: 19.08.2022].

²⁵ *koleś* [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/9278/koles/4478093/jakis> [dostęp: 18.08.2022].

²⁶ *nieźle* [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/34211/nieźle> [dostęp: 18.08.2022].

²⁷ *główkować* [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/100938/glowkowac/5243604/na-egzaminie> [dostęp: 18.08.2022].

²⁸ *zaklepać* [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/zaklepa%C4%87.html> [dostęp: 19.08.2022].

²⁹ *ktoś trzyma gębę na kłódkę* [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/22936/ktos-trzyma-gebe-na-klodke> [dostęp: 18.08.2022].

Abstrahując od języka potocznego, stanowiącego *notabene* główną problematykę mojego artykułu, na przykładzie powyższego przykładu należałoby wspomnieć o synchronizacji replik w przekładzie metodą voice-over. W tym fragmencie doszło do zakłóceń w synchronizacji i repliki wypowiedziane w oryginale przez Silnorękiego zostały w tłumaczeniu przypisane szefowi mafii. Zakłóca to odbiór postaci, gdyż na ogół szef nie jest od wykonywania „brudnej roboty” (pobić, rabunków i tak dalej), lecz ma od tego swoich ludzi. Tymczasem odbiorca tłumaczenia otrzymuje informację, że to szef chce samodzielnie zlikwidować swoją konkurencję i zakopać ją w leśnię, a Silnoręki odpowiada mu, że nie warto – He тпорай мускул (tłum. własne: *Nie wysilaj mięśni*). Jednak szef znowu podkreśla, że on jest najważniejszy i zrobią to, co on postanowi. Poprzez zakłóconą synchronizację repliki niezupełnie pasują do postaci je wypowiadających. Dodatkowo zaburza to prawidłowy odbiór postaci – rolę, jakie pełnią w gangu, czyli kto jest kim.

Na podstawie zaprezentowanego materiału można stwierdzić, że dialogi w przekładzie brzmią naturalnie. Warto nadmienić, że dodatkowym elementem, który ułatwia prawidłowy odbiór filmu, jest gra aktorska, w tym mimika, gesty i zachowania aktorów. Tłumacz starał się zachować ekspresyjność, emocjonalność, spontaniczność i styl wypowiedzi bohaterów, jednak jego celem nie było oddanie zjawiska potoczności w stosunku jeden do jednego. Często dochodzi do opuszczania elementów składających się na potoczność, na przykład frazeologizmów, a także stosowania wyrazów neutralnych w miejsce potocznych. Trudno zatem ocenić, czy praca tłumacza jest satysfakcjonująca. *Jak podkreśla Martinez Sierra – wyznacznikiem tego, czy funkcja komunikatu została zrealizowana, jest reakcja odbiorców*³⁰.

Bibliografia

- Garczarz M., *Przekład slangu w filmie*, Tertium, Kraków 2007.
- Jędrzejczak B., *Słownik sloganów reklamujących polskie marki terytorialne*, t. 1: *Polska i województwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2018.
- Małek M., *Zjawiska podstandardowe w przekładzie scenicznym*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica” 2020, nr 13, s. 194–205.
- Nida E., *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*, Brill, Leiden 1964.
- Piepiórka M., *Box office, kinocentryzm i polskie kino lat dziewięćdziesiątych*, „Panoptikum” 2016, nr 16, s. 105–120.
- Sierra M.J., *Dubbing or subtitling humour: does it really make any difference* [w:] *Translating Humour in Audiovisual Texts*, Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Bern 2014, s. 311–331.
- Szarkowska A., *Przekład audiowizualny w Polsce – perspektywy i wyzwania*, „Przekładaniec” 2009, nr 20, s. 8–25.
- Warchala J., *Kategoria potoczności w języku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.

³⁰ M. Sierra, *Dubbing or subtitling humour: does it really make any difference* [w:] *Translating Humour in Audiovisual Texts*, Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Bern 2014, s. 313.

Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., *Большой словарь русских поговорок*, Олма Медиа Групп, Москва 2007.

Źródła internetowe

babe [hasło], Wikisłownik, <https://pl.wiktionary.org/wiki/babe> [dostęp: 17.08.2022].

Chłopaki nie płaczą, Culture.pl, <https://culture.pl/pl/dzielo/chlopaki-nie-placza> [dostęp: 21.02.2022].

Chłopaki nie płaczą, Filmweb, <https://www.filmweb.pl/film/Ch%C5%82opaki+nie+p%C5%82acz%C4%85-2000-843> [dostęp: 20.07.2022].

główkować [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/100938/glowkowac/5243604/na-egzaminie> [dostęp: 18.08.2022].

jab, „Mieszka tu jakiś cwaniak”. Mija 20 lat od kultowej komedii „Chłopaki nie płaczą”, <https://kultura.gazeta.pl/kultura/7,114438,25726527,mieszka-tu-jakis-cwaniak-mija-20-lat-od-premiery-kultowej.html> [dostęp: 22.02.2022].

koleś [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/9278/koles/4478093/jakis> [dostęp: 18.08.2022].

ktoś odwraca kota ogonem [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/29497/ktos-odwraca-kota-ogonem> [dostęp: 17.08.2022].

ktoś trzyma głęę na kłódkę [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/22936/ktos-trzyma-gebe-na-klodke> [dostęp: 18.08.2022].

mazać się [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/mazac-sie;2481933.html> [dostęp: 19.08.2022].

niezle [hasło], Wielki słownik języka polskiego, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/34211/niezle> [dostęp: 18.08.2022].

pakować się [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/pakowac-sie;2497491.html> [dostęp: 17.08.2022].

раскисать [hasło], Академик, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/Раскисать> [dostęp: 19.08.2022].

Słownik języka polskiego PWN, hasło *kasa*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/Kasa.html> [dostęp: 18.08.2022].

stary [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/stary.html> [dostęp: 18.08.2022].

zaklepać [hasło], Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/zaklepa-%C4%87.html> [dostęp: 19.08.2022].

паршивый [hasło], Академик, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/921554> [dostęp: 19.08.2022].

старик [hasło], Hero Dictionary, Викисловарь, <https://www.herodictionary.com/ru/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA> [dostęp: 18.08.2022].

**On the translation of elements of the colloquial category
(based on the Russian translation of the Polish comedy "Boys don't cry",
directed by Olaf Lubaszenko)**

Abstract

The purpose of this article is to present the problem of colloquiality in film translation. Language neutralization is a common phenomenon encountered in film translation, the effects of which can be seen in the wrong reception of the plot. The article presents the most important features of colloquial language, and analyzes excerpts from the Polish comedy "Boys don't cry", dir. Olaf Lubaszenko and its translation into Russian. The focus was primarily on the elements that build the commonness of the utterance and its implementation in translation.

Key words: colloquial language, comedy, film translation, colloquialit

**О переводе элементов разговорной категории
(по мотивам русского перевода польской комедии «Парни не плачут»,
режиссер Олаф Любашенко)**

Резюме

Цель данной статьи – представить проблему разговорности в кинопереводе. Нейтрализация языка – распространенное явление в кинопереводе, последствия которого можно увидеть в неправильном восприятии сюжета. В статье представлены важнейшие черты разговорной речи, а также проанализированы отрывки из польской комедии «Парни не плачут», реж. Олаф Любашенко и ее перевод на русский язык. Основное внимание уделялось элементам, формирующим общность высказывания и его воплощение в переводе.

Ключевые слова: разговорный язык, комедия, киноперевод, разговорная речь

Iwona Mytyk, magister
ORCID: 0000-0001-9729-8250
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: imytyk@gmail.com

Iwona Mytyk, Master
Pedagogical University of Krakow

Iwona Papi

Об актуальности интерференции

Явление языковой интерференции смело можно отнести к числу наиболее популярных и неизменно актуальных тем лингвистических исследований. Большинство исследователей склонно полагать, что

интерференция (от лат. *inter* – *между собой, взаимно* и *ferio* – *касаюсь, ударяю*) – взаимодействие языковых систем в условиях двуязычия, складывающегося либо при контактах языков, либо при индивидуальном освоении неродного языка; выражается в отклонении от нормы и системы второго языка под влиянием родного... [Хауген 1972: 354].

Э. Хауген определяет интерференцию как «лингвистическое частичное совпадение (*overlap*), или как наложение двух языковых систем» [Лингвистический 1990: 69]. В результате проведенных исследований, в профессионально ориентированной межкультурной коммуникации выделились семь видов интерференции: 1) звуковая (фонетическая, фонологическая и звуковая репродукционная интерференция), 2) орфографическая, 3) грамматическая (морфологическая, синтаксическая и пунктуационная интерференция), 4) лексическая, 5) семантическая, 6) стилистическая и 7) внутриязыковая интерференция.

Известно, что при формулировании своих мыслей человек опирается на родной язык, который значительным образом интерферирует в процессе коммуникации, особенно на начальном этапе обучения иностранному языку. Кажется, это опыт современных студентов-филологов, в том числе русистов. Естественно, что учащийся допускает речевые ошибки. В речи билингв (т.е. человек, владеющий двумя языками) нарушает нормы неродного языка под влиянием родного. Если интерферирующие языковые явления (напр. лексические, грамматические [морфология и синтаксис] и фонетические) сопровождать компаративным комментарием несомненно можно бы избежать хотя бы части ошибок.

Настоящая статья ставит себе целью указать на основные ошибки допускаемые ныне при обучении польскому и русскому языкам, особенно в условиях тесных межкультурных контактов. Автора интересует частотность и диапазон языковых неправильностей, поэтому намеченные здесь явления будут подвергаться дальнейшим анализам.

Следует вспомнить в начале, что русский и польский языки относятся к одной группе языков – славянских – и поэтому совершенно неудивительно, что между ними много сходств. Иногда, в общении с носителями польского языка, но говорящими по-русски, кажется, что человек подобрал слово на русском языке, а оказывается, ввел польское в похожей фонетической оболочке. Например: «помещение» = *pomieszczenie*, «выйти за муж» = *wyjść za mąż*, «когда выйду на улицу (на двор)» = *gdy /kiedy/ wyjdę na dwór*, «выполнить просьбу» = *spełnić prośbę*.

Если начать с нарушений фонетических правил, в польском языке ударение в большинстве слов падает на предпоследний слог, но нужно помнить о том, что исключения составляют слова, заканчивающиеся на –УКА (*mate-MA-ty-ka*, *MU-zy-ka*), и также формы глагола «быть» в прошедшем времени в 1-м и во 2-м лице множественного числа = мы/вы были (*BYłyśmy*, *BYliście*, *BYłyście*, *BYliście*). Разумеется, приведенные примеры не являются единственными случаями употребления слов с ударением на иной слог, нежели предпоследний. Следует заметить, что в случае вышеприведенных субстантивов русский язык скорее помогает, чем мешает, так как в аналогичных русских словоформах ударение падает на тот же слог (*ма-те-МА-ти-ка*, *МУ-зы-ка*).

Дополнительной сложностью для русскоязычных бывает тот факт, что в польском языке существует форма глаголов, выделяющая мужчин в отдельную грамматическую категорию. Так называемая «лично-мужская форма», в отличие от «женско-вещной», предполагает специфические окончания глаголов в прошедшем времени. Правильное применение этих окончаний является залогом грамотного и корректного общения на польском языке. Для иллюстрации: «*Oni leżeli na ziemi*» – Они лежали на земле (мужчины или хотя бы один из них – мужчина). Но: «*One leżały na ziemi*» – Они лежали на земле (женщины, животные, любые неодушевленные предметы). Типичные ошибки в речи русскоговорящих: *Do Karagandy przyjeżdżali specjaliści* (вместо ***przyjeżdżali*** *specjaliści*) *nie tylko z Kazachstanu (dodatkowo, powinno być: z Kazachstanu). Od dzieciństwa dzieci byli* (вместо ***byli***) *wychowywane w ten sposób. Stosunki między ludźmi zaczęli się pogarszać* (вместо ***zaczęli się***). С другой стороны, польским студентам трудно привыкнуть к единой родовой форме глаголов во множественном числе.

Выбор правильной грамматической формы глагола «быть» обусловлен полом лиц, находящихся или находившихся в определенном месте. В русском языке грамматическая форма абсолютно идентична = мы, вы, они **были** (мы/вы/, они/ были вчера в кино), в то время как в польском, группа лиц мужского пола скажут *Byliśmy wczoraj w kinie*, а женского – *Byłyśmy wczoraj w kinie*. Грамматическая форма глагола «быть» в русском языке – **были** во множественном числе имеет шесть эквивалентов в польском: *byliśmy*, *byłyśmy*, *byliście*, *byłyście*, *byli*, *były*. Грамматическая словоформа ***byli*** также обозначает животных и неодушевленные предметы во множественном числе: *Tam były dwa koty/dwa długopisy*.

Формы глагола «быть» в единственном числе: **Я БЫЛ** = *Byłem*/ **Я БЫЛА** = *Byłam*. Русский язык интерферирует значительным образом при использовании формы глагола «быть» в 1-м лице единственного числа. В русском

языке, как в мужском, так и в женском роде, прошедшая словоформа от глагола «быть» совпадает в 1-м и 3-м лице единственного числа: Я **был** = Он был – вчера в кино. Я **была** = Она была – вчера в кино. В польском же языке необходимо использовать две разные словоформы: Я **был** = Ja **byłem**; Он **był** (м.р.). Я **была** = Ja **byłam**; она **była** (ж.р.). Интерференция происходит за счет того, что в русском языке словоформы «был» и «была» охватывают и 1-е и 3-е лицо. Например: Я **была** в Ирландии три раза, а **она** там никогда **не была** = (Ja) **Byłam** w Irlandii trzy razy, a ona nigdy tam nie **była**.

Добавим к этому различия в употреблении глагола «быть» в настоящем времени. В польском языке – 6 форм: Jestem w kinie /jesteś/jest/jesteśmy/jesteście/są = Я, ты, он, она, мы, вы, они – сейчас в кино. Трудность заключается в выражении смысла «есть, находиться». В русском языке такой предикат-сказуемое эксплицитно не выражен. Например: Я сейчас на работе. А ты где? = **Jestem** w pracy. Gdzie **jesteś**?

Еще одной отличительной особенностью является отсутствие в польском языке подлежащего в речи. Хотя в обоих языках окончание глагола-сказуемого четко указывает на род и число агента действия, в русском языке подлежащее чаще ставится в структуру предложения. Сравним предложения: Я **работаю** в школе = Pracuję w szkole. Ты **работаешь** = Pracujesz w szkole. Он/она **работает** = Pracuje w szkole. Мы **работаем** = Pracujemy w szkole. Вы **работаете** = Pracujecie w szkole. Они **работают** = Pracują w szkole. Заметим, что сами глагольные окончания достаточно схожи по звучанию в обоих языках.

Неизменно сложность представляют возвратные глаголы с компонентом **się** в польском, и с окончанием **-ся, -сь** в русском. Далеко не всегда грамматические формы такого рода глаголов совпадают. В первую очередь это такие частотные в речи глаголы как «вернуться», «приземлиться» и «длиться». Данные лексемы являются возвратными только в русском языке и потому приходится их запоминать. К примеру: Вернусь к работе в понедельник = Wróćę do pracy w poniedziałek. Фильм **длится** 2 часа = Ten film **trwa** dwie godziny. Самолет **приземлился** вовремя = Samolot **wylądował** na czas. Есть множество случаев, когда один и тот же глагол является возвратным в одном языке и невозвратным в другом. Например, Я решила **остаться** завтра дома = Zdecydowałam **się** zostać w domu jutro. Правда, в обоих языках имеется целый ряд возвратных глаголов с абсолютно идентичными грамматическими формами с рефлексивным местоимением с единственной разницей в том, что в русском языке данная форма образуется синтетическим способом, а в польском – аналитическим. Это такие глаголы как «мыться» (мыть себя) = myć **się**, «ухудшиться» = pogorszyć **się**, «дождаться чего-либо» = doczekać **się** czegoś; но «чувствовать себя» = czuć **się**. Примеры рефлексивных глаголов в предложениях: Я **чувствую себя** хорошо = **Czuję się** dobrze. **Mylisz się** = Ошибаешься. Wszystko dobre co **się** dobrze **kończy** = Все хорошо, что хорошо **кончается**. Может пригодиться = Może **się przydać**.

Огромную интерференцию оказывает грамматический род существительных. Целый ряд существительных с идентичными значениями в обоих языках, которые в русском языке женского рода, в польском языке относятся к категории мужского рода. Это существительные *проблема* = problem,

цель = cel, *клавиша* = klawisz, *пробка (транспортная)* = korek, *боль* = ból, *луна* = księżyc, *тетрадь* = zeszyt и др. Для русскоязычных достаточно надежный способ избежать интерференции в данном случае – изначально запомнить польский эквивалент, заканчивающийся на согласный, что, как правило, сигнализирует мужской род существительного. Нужно лишь помнить об исключениях – существительных, заканчивающихся на согласный, но имеющих другой грамматический род. Напр.: *biel* /r.ż/, *klacz* /r.ż./ (напр. *klacz ze żrebakiem*). Наоборот, некоторые существительные мужского рода в русском эквивалентны существительным женского грамматического рода в польском: *прогноз погоды* = *prognoza*, *чай* = *herbata*, *кофе* = *kawa*, *суп* = *zupa*, *пляж* = *plaża*, *совет* = *rada*, *лимон* = *cytryna*.

Если у поляков не вызывает затруднений употребление существительных мужского рода в дательном падеже единственного числа, русскоязычные же могут не избежать ошибок. Русским падежным окончаниям -у, -е или -ю соответствует польское окончание – **owi**. Типичные ошибки подтверждающие внешнюю интерференцию русского языка на польский таковы: *Nie przynosi to żadnej korzyści człowieku* (Не приносит это никакой выгоды человеку). *Są kłamstwa, które służą interesu* (интересу) *społecznemu* (Есть некоторые виды лжи, которые служат интересам общества). *W ciągu wieków miasto rozwijało się dzięki handlu* (На протяжении многих веков город развивался благодаря торговле).

В сослагательном наклонении в русском языке используется словоформа – *бы*, которая остается неизменяемой во всех лицах и числах, в то время как в польском формы меняются. Существование одной лишь формы в русском языке является большим облегчением. Русскоязычным приходится выучить пять эквивалентов в польском: **-бы** = *bym, byś, by, byśmy, byście*. Например,

Я хотел (а) **бы** познакомиться с твоими друзьями =

Chciałbym (м.р.) / *Chciałabym* (ж.р.) *poznać Twoich przyjaciół*.

Ты хотел (а) **бы** познакомиться с ее друзьями = *Chciałbyś* (м.р.) / *Chciałabyś* (ж.р.) *poznać jej przyjaciół*. 2 грамматические формы против одной.

Он хотел **бы** познакомиться с твоими друзьями = *Chciałby* *poznać Twoich przyjaciół*.

Она хотела **бы** познакомиться с твоими друзьями = *Chciałaby* *poznać Twoich przyjaciół*.

Мы хотели **бы** познакомиться с твоими друзьями = *Chcielibyśmy* (м.р., мн.ч.) *poznać jej przyjaciół*. *Chciałybyśmy* (ж.р., мн.ч.) *poznać jej przyjaciół*. 2 грамматические формы против одной.

Они хотели **бы** познакомиться с твоими друзьями = *Chcieliby* (м.р., мн.ч.) *poznać jej przyjaciół*. *Chciałyby* (ж.р., мн.ч.) *poznać jej przyjaciół*. 2 грамматические формы против одной.

Так же, русской грамматической форме «Если бы» соответствуют пять эквивалентов в польском: **Если бы** = *gdybym, gdybyś, gdyby, gdybyśmy, gdybyście*.

Порядок следования частей сложноподчиненного предложения одинаков в обоих языках – придаточное условия может находиться как в препозиции, так и в постпозиции. Я **помог бы** тебе, **если бы не был** так занят = *Pomógłbym*

ci, gdybym nie był так zajęty (м.р., ед.ч.). Я **помогла бы** тебе, **если бы не была** так занята = **Pomogłabym ci, gdybym nie była** так zajęta (ж.р., ед.ч.).

Еще один случай интерференции обусловлен частым несовпадением глагольного управления в польском языке с их аналогами в русском языке. Многие глаголы требуют после себя существительные в непривычном для данного языка падеже. Например: *chorować* (na co?) – болеть (чем?); *czekać* (na kogo? na co?) – ждать (кого? что?); *żenić się* (z kim?) – жениться (на ком?); *dziękować* komu – благодарить (кого); *pracować* (jako kto?) – работать (кем). Данную категорию глаголов следует просто запоминать и заучивать не отдельно, а в словосочетаниях: *chorować na gripę* – болеть гриппом; *czekać na tramwaj* – ждать трамвай; *żenić się z Anną* – жениться на Анне; *dziękuję Panu bardzo za pomoc* – благодарю Пана за помощь; *boli mnie głowa* – у меня болит голова.

Сложность вызывают и числительные применяющиеся к лицам мужского пола, животным и неодушевленным предметам, напр. **два** мальчика, **два** окна, **два** кота. В польском же языке эти формы разные: **dwaj chłopcy / dwóch chłopców, dwa okna/dwa koty**. В русском языке при употреблении в речи как обычных, так и собирательных числительных, не имеет особого значения пол студентов (женский или мужской), в то время как в польском – первые две формы сигнализируют о мужском поле, а вторая – о смешанном составе лиц (и женского и мужского) – «**четыре студента – четверо студентов**» = **Czterej studenci /czterech studentów/ czworo studentów**.

Сильно интерферирующей категорией как для польско-, так и для русскоязычных студентов является категория предлога, особенно «do/ w celu/ для» и «na/ w/ на/в». Сравним: *Chodzić na basen* – Ходить в бассейн. *Pracuję na uniwersytecie* – Я работаю в университете. Польским предлогам «do/ dla» отвечает русский «**для**». Например: *szampon do włosów* – шампунь для волос; *krem do twarzy* – крем для лица; *jest coś dla ciebie* – есть для тебя кое-что. В последнее время наблюдается однако применение в польской речи предлога «dla» в значении 'do czegoś/ w celu', что можно считать результатом влияния русского языка, а также экономии речи.

Наконец, среди явлений интерференции нельзя не упомянуть о лексических единицах, которые очень похожи по звучанию с русскими словами, но имеют другие значения, то есть об явлении межъязыковой омонимии. В первую очередь, это глаголы **zapomnieć** («забыть») и **(za)pamiętać** («запомнить»), напр.: *Ważne, żeby nie zapomnieć* = Важно не забыть. *Warto zapamiętać* = Стоит запомнить!

Среди существительных встречаются и так называемые «ложные друзья переводчика»: *uroda* (*уродина*) = красота; пахнет = *śmierdzi*; *owoce* (*овоци*) = фрукты; *czas* (*час*) = время; *niedziela* (*неделя*) = воскресенье; *pojazd* (*поезд*) = любое транспортное средство; *jutro* (*утро*) = завтра; *rano* (*рано*) = утро, *dywan* (*диван*) = ковер; *puszka* (*пушка*) = банка и многие другие.

Также концепт «только (лишь), только что» и польская единица **do-piero** могут вводить в заблуждение. Они внушают иное значение: **dopiero** kilka dni temu – всего **лишь** несколько дней назад; **dopiero** dziś – **только** сегодня. Правда, словоформа **tylko** бывает абсолютно идентичной с русской

словоформой «только», напр.: У меня есть только два яблока = Mam **tylko** dwa jabłka. Осталось только две минуты = Zostały **tylko** dwie minuty.

Подводя итоги скажем, что учащиеся, также студенты-филологии, если их спросить об интерференции, не способны объяснить этот термин или совсем незнакомы с ним, что не помогает им овладеть языком. При том стоит отметить факт соучастия в курсах многих наций (русские, украинцы, белорусы), а также студентов-полилингвов. Так, можно предполагать продолжение процесса усиления и усложнения межъязыковой интерференции. Неблагоприятным воздействием может оказаться подражание не языку художественной литературы а небрежному языку массмедиа. Грамотность студентов ухудшает отказ от обязательного чтения или чтение на родном языке. Для формы языка равнодушно и участие других наций во всех областях общественной жизни страны проживания и, конечно, в необходимой коммуникации. Для эффективного общения говорящие склонны заимствовать и соединять слова из разных языков. На школьном и вузовском уровне учитель не всегда может достаточно позаботиться о форме языка. Перегруженная программа и краткий срок обучения ограничивают учительские комментарии и корректировки, а студенту не дают возможности основательно изучить язык. Отсюда и вошли в речь молодых заимствования и неологизмы: спiszemy / spiszemy się¹; registracja zamiast rejestracja / регистрация; uczestnictwo zamiast udział / участие². Вспомним ещё распространённый в польской речи вариант *dla* вместо *do* / *w celu*.

Уже сегодня ощутима языковая скупость и незнание синонимов как родного, так и изучаемого языка, что особенно опасно для будущих филологов и переводчиков. Заметна также небрежность и отсутствие заботы о культуре языка в общем. Итак, нельзя забывать, что степень интерференции, но и красноречие зависят от уровня владения родным и иностранным языками, от знания их сходств и отличительных особенностей.

Литература

Лингвистический энциклопедический словарь, под ред. В.Н. Ярцевой, Москва 1990.

Хауген Э., *Языковой контакт*, «Новое в зарубежной лингвистике», вып. 6, Прогресс, Москва 1972, с. 344–362.

¹ По аналогии с *zdzwonimy się* / *созвонимся*, устоявшимся уже в общении.

² Эти формы, как нам кажется – результат неосознанного и бесконтрольного заимствования слов кратких и экономичных в речи. Существенно, что слова *registracja* oraz *spiszemy się* поляки всё ещё воспринимают как: «*spisać się* (na przykład na medal) – wykonać coś bardzo dobrze. Spisać się z kimś – potocznie i dość chyba niepoprawnie – skomunikować się z kimś pisemnie; Spisać się to zrobić coś w sposób zasługujący na pochwałę». Второе объясняется в преимуществе как заимствованный англицизм, необщепринятой считается и приданная ему помета *dawniej* в словаре польского языка.

About the actuality of the interference

Abstract

The aim of the study is to raise readers' awareness of interlingual interference, especially in the context of multilingual communication and the coexistence of several ethnic groups. The study highlights the relevance of interference using examples of linguistic interactions and emphasizes the need for greater vigilance and concern for student literacy and language culture, particularly among philology students.

Key words: interlingual interference, language, communication

Об актуальности интерференции

Резюме

Исследование имеет целью обратить внимание читателя на явление межъязыковой интерференции. О нём нельзя забывать особенно в условиях сосуществования нескольких этногрупп и многоязычной коммуникации, также в среде студентов-филологов. Примеры взаимодействия языков доказывают актуальности интерференции и должны поощрять к большей бдительности и заботе о грамотности и языковой культуре учащихся.

Ключевые слова: язык, интерференция, межъязыковой, коммуникация

Iwona Papaj, dr
ORCID: 0000-0002-2205-7062
Instytut Neofilologii
Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: iwona.papaj@up.krakow.pl

Iwona Papaj, PhD
Institute of Modern Language Studies
Pedagogical University of Cracow

Spis treści / Contents

Od redaktorów / From the Editors	3
----------------------------------	---

Halina Zajęc-Knapik

Koncepcje dydaktyczne Profesora Janusza Henzla Didactic concepts of Professor Janusz Henzel	7
--	---

Bibliografia prac Profesora Janusza Henzla	26
---	----

Языкознание и Глоттодидактика / Linguistics and Glottodidactics

Maria Dzienisiewicz

Дефисные конструкции в музыкальных рецензиях Hyphenated structures in musical reviews	35
--	----

Agata Jankowicz

Poetyckie gry językowe jako narzędzie wojennej propagandy (na materiale „Okien TASS”) Poetic language games as a means of war propaganda (on the material of “TASS Windows”)	51
---	----

Михал Янкович

О нескольких неосемантизмах конфликта в Донбассе в пространстве российской прессы About some Neosemantisms of the Conflict in Donbas in the Russian Press	62
--	----

Gabriela Sitkiewicz

Elementy coachingu w przestrzeni komunikacji akademickiej Elements of coaching in the space of university communication	72
--	----

Kira Zhuravleva

Безличные конструкции типа <i>нѣтъ воды</i> в языке русских северо-западных летописных и бытовых памятников XII–XVI вв. Impersonal constructions with genitive in the language of Old Russian Northwestern chronicle and private letters of the 12 th –16 th centuries	81
---	----

Jadwiga Grunwald

Kreowanie wizerunku Polaków i Polski w twórczości patriotycznej Władysława Grodeckiego Creating an image of Poles and Poland in the patriotic work of Władysław Grodecki	95
---	----

Литературоведение / The Study of Literature

Lesława Korenowska

- Философия и литература: сущность Я в прозе Эдварда Стахуры
 Philosophy and literature: essence of I in the prose of Edward Stachura 107

Mikołaj Mazuś

- W świetle Taboru. Przemiana człowieka
 w piśmiennictwie Filareta Drozdowa
 In the Light of Tabor.
 The Transformation of Man in the Writings of Philaret Drozdov 119

Переводоведение / Translation Studies

Aleksandra Gnyp

- Tłumaczenie w królewskim stylu? O polskim
 i rosyjskim przekładzie tytułów odcinków serialu „The Crown”
 A royal-style translation? About Polish and Russian translation
 of the episode titles of “The Crown” series 131

Marcin Dziwisz

- Reminiscencje mitologiczne w polskiej i rosyjskiej
 wersji gry komputerowej *Dota 2* – analiza porównawcza
 Mythological reminiscences in Polish and Russian versions
 of the *Dota 2* computer game 144

Iwona Mytyk

- O przekładzie elementów kategorii potoczności
 (na podstawie rosyjskiego przekładu polskiej komedii
Chłopaki nie płaczą w reżyserii Olafa Lubaszenki)
 On the translation of elements of the colloquial category
 (based on the Russian translation of the Polish comedy
 “Boys don’t cry”, directed by Olaf Lubaszenko) 156

Iwona Papaj

- Об актуальности интерференции
 About the actuality of the interference 166